153

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ.

ЗМІСТ:

Юрій Клен: Божа Матір 481
Евген Маланюк: Технократія . . 483
А. Рембо: Пяний корабель . . . 483
Н. Яхненко: Сотник 486
В. Сомерсет-Моґан: Білизна містера Гаррингтона 493
Андре Моруа: Г. Ґ. Уельс . . . 506
Ханук Бек: Самостійність, її романтики і вороги 515
Беверлі Бекстер: Історична неділя 535
Вол. Душник: Франко-совітський союз 540
Дж Р. Стівенс: Фунт проти доляра 553
Вол. Кубійович: Людність Поліся 572
* * * Що буде з Абісинією? . . 584
Е. Ю. Пеленський: З психольоґії поетичних образів 586
Дм. Донцов: Ґальванизатори трупів 592
М. Л.: З пресового фільму . . . 611
Бібліоґрафія 613
Нові книжки 616

РІЧНИК III **ТОМ III**

КНИЖКА 7–8 ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ

1935

Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове конто П. К. О. 500·371.

Вже вийшло останнє число Книгозбірні „Вістника“

Л. МОСЕНДЗ

Г. Ф. Штайн, ідея і характер

про одну з найвидатніших постатей з часів німецького зриву проти Франції, його інспиратора й організатора, про людину, яка своїми ідеями вплинула на формовання сучасної Німеччини.

Ціна зл. 1.50.

М. ОСТРОВЕРХА

МУСОЛІНІ — ЛЮДИНА Й ЧИН

1-ше число „Книгозбірні Вістника“ — ціна 1 зол.

МИКОЛА МАКІЯВЕЛЬ

ВОЛОДАР

2-ге число „Книгозбірні Вістника“ — ціна 2 зол.

М. АНТОНОВИЧ

ҐЕРРЕС

3-тє число „Книгозбірні Вістника“ — Ціна 1 зол.

Р. ЄНДИК

ГІТЛЕР

4-е число „Книгозбірні Вістника“ — Ціна 1 зол.

1-ше число за 1935 рік

присвячене думкам і проповідям бельгійця

Кардинала Мерсіє

Ціна зл. 1·— без пересилки, для передплатників **зл. 0·50**

Передплатники платять половину

Українські Січові Стрільці

Се заголовок нової книжки, великого альбому-історії, що його видав **Ювилейний Комітет** з нагоди 20-ліття виступу У. С. С.

Подає вона коротку, але повну історію змагань У. С. С. від 1913 до 1920 р. та ілюструє її **багатьома — понад 500** — прегарними оригінальними світлинами.

Книжка друкована на найкращому ілюстраційному папері та оправлена в тривале полотно з мистецькою золотом битою вінєтою.

Ціна альбому з пересилкою: 15·60 зол., в кращій оправі (імітація скіри) 16·60 зол. та люксусових примірників оправлених у скіру 51·00 зол.

Замовлення слати на: **В-во „Червона Калина“** (на альбом У. С. С.) **Львів, вул. Зіморовича 20. І., гроші** на чекове конто **в Земельному Банку ч. 500-170** (з дописскою: на альбом).

III
П 12531/1935
Р.3 кн.7-8.

Ю. Клен

Божа матір

Йшла степами й питала:
»Де мій син? Чи не стрівся він вам?«
(А по селах ставки — як дзеркала:
Божий простір веселим качкам).

»Чи не стрівся вам десь на дорогах
Синеокий Христос?
Волосся у нього
Золоте, як осінній покос«.

Все питалася знову і знову;
Люди мовчки сахалися вбік
(Лиш поважно дивилися вслід їй корови,
Пес безхатній за нею до царини біг).

За рікою спинила на ниві
Дідуся, що гнідка поганяв.
Кінь істомлений голову сиву
На плече їй поклав (бо пізнав!).

»Чи стрічали його ви з дарами?
Чи вінчали його, як царя,
У високому білому храмі,
Де у вікна світила зоря?«

»Та невжеж тобі ще не сказали!«
Розярився корявий дідусь:
»На усіх перехрестях його розіпяли,
І помер твій веселий Ісус.

Львівська державна наукова бібліотека
№ 4277

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Біле тіло його шматували.
Загинали над ним матюки,
І вовкам на поталу
Розкидали куски«.

Головою припала до гриви...
Враз метнулась назустріч зорі
(Дикі гуси крикливі
Закружляли над нею вгорі).

А за нею наздогін пожежі,
Диму сизого змії виткі.
Біжучи, розгубила одежі,
І махали услід вітряки.

Вдалені над житами
Білим квітом гойдалась вона.
Осипалася там пелюстками...
Маячіла, щезала в ланах...

Буряном заростає дорога,
Що крізь заграву днів
Нас вела до далекого Бога.
Але вересом слід твій зацвів,

Скорбна мати, що плачеш у небі,
І під обрієм грізних років
Голубіє, як спогад про Тебе
Синя плахта лісів.

Синій пояс твій річкою вється...
Затаївши останній вогонь,
Так тихесенько бється
В ніжнім теплі твоїх долонь

Під дощами твойого волосся
Бідне серце землі.
І росте з нього буйне колосся,
І курличуть над ним журавлі.

Евген Маланюк

Технократія

Рахуємо, втручаємось і нищим,
Щоб дать стихії рукотворний шлях,
А вбогий дух летить, чим далі, нижче
І, як була, так і пребуде грищем
Сліпих напруг — незмінена земля.

Прокопуєм ґеометричні луки,
Прокреслюєм канву координат,
А Божий Гнів простре космічні руки
І над зухвальством сіє засів муки,
І смертю ось життя перетина.

Так марні, так нікчемні наші чари,
Щоб формула закляла темний міт.
Ні. Світ живий — нестриманий і ярий:
В нім не запроєктуєм Ніаґари
Й бетоном не змалпуємо ґраніт.

А. Рембо (A. Rimbaud)
(переклад *Ю. Клена*)

Пяний корабель

Як понесли мене байдужі хвилі,
Зо мною не було завзятих моряків,
Бо дикуни їх стрілами пришили
До розмальованих, скривавлених стовпів.

І от, позбувшися свого вантажу
(Бавовни з Анґлії, флямандського зерна),
Безжурно я поплив без екіпажу,
Куди повабила мене далечина.

Глухий, немов той мозок у дитини,
Холодний, як зима, я плив під рев стихій.
Крушила буря береги камінні,
І хаос повставав, і лютував прибій.

Мене тоді благословили шквали,
Гойдали десять день на хвилях тих морів,
Що вже не першу жертву колисали,
І зник я із очей безглуздих маяків.

Всмокталася в моє соснове тіло,
Мов ніжний сок кислиць, морська вода мутна;
Понісши геть стерно, мене обмила
І від блювотини, й від синіх плям вина.

Я потонув тоді в поемі моря,
Сліпучій, зоряній, — зелену пив блакить,
Часами втопленик у глиб прозорий
Спускавсь задумливий, щоби в мандрівках жить

Заливши пурпуром екстази дикі,
Повільні ритми хвиль і запаливши синь
Пяніша од вина і від музики
Горіла там любов, гірка, немов полинь.

Все, що вві сні ввижається людині,
Кружляло смерчем там: вир, вечорів краса,
Огнів досвітніх зграї голубині
І блискавицями роздерті небеса.

Я на низькому сонці бачив плями,
Синяві відблиски, страшний підводний шпиль,
Немов плащі богів в античній драмі,
Збиралась зморшками тканина темних хвиль.

Я снив: зелені ночі в сніжній піні
Цілунками цвіли над віями морів.
А фосфоричне сяйво жовто-синє
І в тихих стеблах спів нечуваних соків.

Навколо скель скакали, мов телята,
Несамовитих хвиль шалена череда.
Забув я, що ясна пречиста пройде мати —
І стихне океан, вгамується вода.

Я бачив дивний край: цвіли стожари,
Мов очі у пантер; між них тіла мерців,
Веселки голубі, смараґдові отари,
Флоріда неземна під обрієм морів.

Кипіли багна, в мулі догнивали
Кит-риби велетні, в густих очеретах.
Де громом гураґани вигравали,
Тонула далина в безодневих ночах.

А ґлєтчери під дрібними сонцями,
Де небеса, як жар. Змінявся штиль на рев,
І гадини, розідені кліщами,
Смердючі, падали з покручених дерев.

Хотілосьби ці золоті рибини,
Співучі риби ці, спіймать для дітвори.
Мої шляхи квітчала квітів піна,
І надавали крил нечувані вітри.

А море, що так солодко гойдало
Мене, мандрівника, натомленого вкрай,
До мене жовтоцвіт із пітьми підіймало,
І я, мов дівчина, вдивлявся в дивний рай.

А то був островом, де злотоокі
Паскудили птахи, злітались для забав;
Часами втопленик поодинокий
Крізь мій розхитаний кістяк на дно пірнав.

Човни рибальські не знайшли ще й досі
В етері голубім, де не літає птах,
Мій труп, заплутаний в морське волосся, —
Я пяним кораблем блукаю по морях.

Я плив, туманом синім оповитий,
В рожевих небесах, де лишаї сонців
Змішалися із соплями блакиті
(Цеж ласощі для всіх поетів і співців!).

Я бачив електричні спалахання,
За мною кінь морський ходив, як чорний пес.
Гарячий червень бив і трощив баню
Ультрамаринових, розжеврених небес.

Я чув Мульштрему рев і ось, байдужий,
Одвічний мандрівник, гаптуючи блакить,
Я за Европою, стомившись, тужу,
Що, парапетами обгородившись, спить.

Архипеляґи зоряні лисніли,
В морях екстазових мене носив тайфун.
Ти спиш на дні, майбутня творча сило,
О, золотих жар-птиць незлічений табун!

Алеж наплакавсь я, бо злиті кровю
Світанки й місяці, і всі сонця — гіркі,
Весь пройнятий терпким вином любови,
Хай в морі потону, хай розтрощу свій киль.

Із вод Европи я собі бажаю
Калюжі чорної... щоб вечір запашний...
Сумне дитя кораблика пускає,
Легенького, немов метелик весняний.

Купавшися в пянкій, блакитній тоні,
Не хочу я плисти під арками мостів,
Перед очима грізними понтонів,
В заграві полумя і гордих прапорів.

Н. Яхненко

Сотник

— Ти не хочеш мене зрозуміти, Петре, вередливим тоном говорила молода жінка до чоловіка. — Що з того, що ся річ коштуватиме дорого: але дорожче буде мене коштувати той жаль, що її не маю. Невже ніхто з вас мене не підтримає? — звернулася вона до цілого товариства. — Невже ніхто з вас не відчував ніколи жалю, що є найгіршим на світі, що не зробив чогось такого, чого дуже хотів — і що втрачене назавжди? Сей жаль дуже лихий, він все вертається і, коли се була річ, вам пізніше хотілосяб зняти з себе останню сорочку й віддати її за ту річ — а речі вже нема.

— Підтримую тебе цілковито, — сказала друга молода жінка. — Два роки тому я побачила в вікні крамниці шовкову матерію, на літню сукню. Страшно мені сподобалася! Я знала наперед, що матерія не на мою кишеню. Три дні, день в день, я знаходила претексти приходити й милуватися нею. Кінець кінців зайшла спитатися про ціну. Мої побоювання були слушні: матерія була задорога.

— Але ти її купила? — жваво спиталася перша.

— Ні, не могла купити. Досі памятаю її. Великі квіти — чи не маки — червоного, ані за жовтавого, ані за малинового кольору на стальово сірому тлі. Той червоний відтінок, який я так люблю. І в якому мені так до лиця, — посміхнулася вона і спалахнула. — Я вже крій до тієї сукні дібрала, я вже її бачила на собі, вже уявляла себе в ній на вулиці. До неї мала бути такого самого відтінку червоного шовку плісована спідниця, — додала замріяно.

— Ну ось, ну ось, — оживилася перша, — і чиж не шкода, що ти пожалувала тоді пару мізерних ґрошів? За виданими грошима не буває жалю. А так завше маєш прикрий спогад — чому ти її таки не купила?

— Се ще не такий прикрий спогад, — вмішався в розмову молодий чоловік, з дуже нервовим обличчам. — Пані Наді ся історія напевно не лишила неприємного посмаку. Поперше, така дурниця, як сукня... А потім, се був немов приємний сон. Цілий день можна потім ходити розмріяно і думати, що то був за чудовий сон! Нездійснений сон — і тільки. Трохи ніби шкода, але не боляче. От, як з кожною Фата Морґаною... Буває жаль подібного роду, але прикріший. Се коли ви не лише могли, але повинні були зробити так, а не инакше — і не зробили. А потім вже не можна направити...

Тамтої осени, було се якесь свято, я страшенно десь спішився, на якусь виставу, де брав участь, чи щось такого. Навіть був уже вбраний у вишивану сорочку, і кінці моєї червоної стрічки визирали зза піднесеного ковніра плаща. Було дуже зимно, я спізнився, на мене чекали і, мабуть, лаяли, вдома посварився з тіткою. Я був злий на цілий світ і на себе і наддавав ходи. До мене причепилася жебрачка і я виминув її мовчки. Я взагалі не терплю жебраків, їх облудних скарг і просьб. Саме напередодні я прочитав статтю про ріжні їхні ошуканства. На другому розі знову приступив до мене якийсь чоловік. »На кусник хліба!« — прошепотів він. »Одчепися«, була в мене перша й мимовільна думка; і я пігнав далі, не затримаючися. Але мимохіть подумав, що десь маю 10 чи 20 сотиків дрібних грошей, та вони далеко в кишені під плащем, а руки мені змерзли. Одним словом, мені не хотілося. І лише як я вже пробіг кроків з двіста, усвідомив собі, що той чоловік тримав в руках косу. Отже він не був жебрак, він шукав роботи і не знайшов її. Я усвідомив собі також, що він звернувся до мене по українськи — отже по моїй сорочці й мене пізнав за такого. Він звертався до земляка, він був у потребі, не жебрак. Стільки пишуть про нужду на селі... Він справді мусів бути голодний, і звернувся о поміч до земляка, і я не поміг йому. Я поступив, як остання свиня. І досі, я повторяю, як згадаю: »я — свиня, свиня, свиня«.

Хлопчисько, з червоними плямами на щоках і блискучими вогкими очима, раптом злякано подивився на всіх: яке враження зробило те, що він так захопився? Ніхто не знав, що сказати. Хлопчисько присунув до себе свою прохололу шклянку, випив одним духом, закурив папіроску і замовк.

Тоді озвався четвертий гість, молодий ще чоловік, якого всі кликали сотником. Рішучий, але не за твердий вираз обличча, вдумливі в спокійному стані очі, часом кидали гострий погляд. Звертала увагу твердо й чітко закреслена лінія міцного підборіддя. Всі знали, що він недавно прибув зза кордону Совітів; його імя всі знали з часописей, як підсудного в одному з голосних Харківських процесів націоналістів. Два рази його життєву карту перекреслили, але обидва рази він втік перед виконанням кари.

— Ви, молодий товаришу, — сказав він поволі, — не маєте чого розпачати. Морально ви шкоду, заподіяну в першій мірі власному сумлінню й власному душевному спокоєві, направите, коли ще досі не направили. Морально ви його скривдили — але що-ж? Остаточно скаже собі зайвий раз: »і поміж нашими буває голота«. Не смикайтеся,

не хочу вас образити. Ваш вчинок розширить лише світогляд прохача. Богато хиб ми, українці, моглиб оминути, якби завжди памятали, що і серед нас, так званих ідейних, є богато дрантя. Що до матеріяльної шкоди — будьте принаймні спокійні, що ви не маєте на сумлінні його життя. Голодною смертю він не вмер: сеж діялося в спокійний час і не в голодній країні. Не дали ви, дав хто инший. Не 10, то 5 сотиків, а таки він наситився. Переголодував сьогодні, зїв завтра... Не маєте чого мучити себе.

— Так, не маю. Але мене мучить найбільше се, що я потрафив бути такою свинею.

— І не мучтеся, як вже раз усвідомили собі те. Повторяю: нічого траґічного не сталося, а на майбутнє ви будете вистерігатися.

Він потяг зі шклянки й говорив далі.

— Кожний з нас пережив щось подібного. Як навіть пізніше викохав на собі грубу шкіру, то хоч колись, в дитинстві або в першій молодості напевно була така хвилина жалю. Тільки не всі однаково реаґують, тому се певного роду роздорожа. Одним, після першого випадку, дальші подібні приходять вже легше; їм дійсно шкіра грубшає. Для других се осторога часом на все життя, часом спонука навіть, або втіха. Дійсно, нема нічого гірш того жалю, що навертається й сверлує. Але ніколи не треба піддаватися йому, а звернути на добре. І мені знаний той жаль...

Він глянув довкола, на своїх співбесідників. Всі були в дещо отяжілому стані по добрім і повних веселих розмов обіді. Всі курили, дехто вигідно розташувався на канапі. Був такий настрій, коли не дуже хочеться говорити, натомісць охоче слухається.

Отже сотник говорив далі:

— У 18-му, коли німці наставили гетьмана Скоропадського, я був ще малим хлопцем. Не настільки малим, щоб бути зовсім несвідомим щенюком і не настільки великим, щоб зовсім за себе добре відповідати. Коротко — починав формуватися яко людина. Кляса ґімназійна 3 або 4-а. Ґімназія, ясна річ, російська та й розмова тоді ще теж — і в школі і вдома. Лише аж за рік рішилися мої батьки перенести мене, на моє вперте бажання, до української школи. Вони були українці, але їх українство ще було в стадії переходу — з підшкірного, орґанічного інстинкту до усвідомленої й обміркованої певности. Тому вони не робили і на дітей натиску в тім напрямі. Тимчасом оточення — вулиця, нововідкрита українська книжка, оточення — само повітря, влазило навіть в щілини нашої чорносотенної школи, робили своє. Отже я вже звав себе

українцем, але говорити доладу по свойому ще не вмів. В ґімназії мої товариші знали се, а що були переважно росіяни або зросійщені, то докучали мені тим немилосердно.

Богато учнів в нашій школі походили з родин, що прибули з Московщини, втікаючи перед большевиками. На веселу, ще не занархизовану, ще богату, ще ситу Україну посунулися хмари заляканих на смерть, зголоднілих людей з півночи. Все переполошене, перелякане, в загрозі що хвилини опинитися під стінкою як »буржуї« і »контрреволюціонери«, згадало в ледви не передсмертну годину, що в них бабка, дід, може лише тітка жінки, може якісь далекі кревні, чорт їх зна — може нянька або кухарка вродилися, або колись жили, колись мали якісь спільні нитки з тією ситою, і без загрози смерти для них, і ще порівнюючи безтурботною Україною. І сунули, сунули!.. Дурні »хахли« всіх пускали, всіх приймали. І переляк минав: не такі, мовляв, страшні плохенькі хахли, як большевики. Потім всі відгодувалися в спокої, потім розперезувалися. А потім, як славнозвісна тварина в славнозвісній приказці, викладали всі чотири ратиці на стіл і рохкали й кувікали на всі голоси: »Геть хахлов!« »Собача мова!« »Мордописня!« »Самопер!« »Нє било і нє будєт!«

Як зараз пригадую: у нас в ґімназії (в українській державі!) ввели необовязкові години української мови. Боже, що за галас счинився! Пригадую собі, як до мене підійшов один з товаришів, теж з Московщини, на призвіще Щеґлавітов, і переконував мене: »І як ви, українці, »правди нє відітє«. Тож навіть учитель словесности каже, що ваша мова, то мова мужицька, а літературний »язик« лише російський«. І додавав, що батько йому заборонив учитися української мови, бо то йому зіпсулоби акцент. Акцент він дійсно мав протяглий, московський, і, певна річ, його батько був переконаний, що саме такий і є вимаганий, щоби зробити карєру в українській державі.

В таких умовах я не мав ззовні ніякої підтримки, ані керовництва, в кристалізації моєї українськости. До всього мусів доходити сам — пару товаришів у клясі, що признавалися до українців, були ще в більш первісній стадії, як я. Помагали мені інстинкт і вроджена впертість. Але процес всеж ішов за повільно.

В той час в школі товаришував я з одним хлопцем. Треба випадку, що він також був з московської школи, але батько його мешкав стало в Києві. Він був професором на медичному відділі й опріч того ще десь. Зблизило

нас спільне заінтересовання — обоє ми дуже цікавилися природознавством.

Хлопець походив з зросійщених німців і називався Зонеман. Він міг догадатися, що я українець, але ніколи не питався мене про се і ніколи не починав розмов на ту тему. Його, попросту се не обходило. По допіканнях инших моїх товаришів, се впливало на мої нерви, як відпочинок. Крім того мені, при моїй певній розхрістаности, імпонували його добрі стримані манери, і я навіть старався стати подібним до нього.

Отже ми з тим хлопцем товаришували й одного разу він запросив мене до себе; були се його уродини. Вони мешкали недалеко Володимирського собору. Помешкання було велике а, найголовніше, що мене вразило, — Ваня мав свою окрему кімнату. Він не був одинак: він мав брата-студента. А проте вони мали кожний свою, окрему кімнату. Що за недосяжний люксус! І що за кімната то була: уряджена, як кімната дорослого мущини, з бібліотечною шафою, канапою і навіть — з бюрком. Цілком правдивим, з зеленим сукном, бюрком. Мене заскочили всі ті дива. Ось, наприклад, брат Вані, в пенсне, дорослий студент, що не звертав на нас найменшої уваги. Ваня оповів мені поважно, що він вже кінчає, що він буде працювати далі, що він хоче »залишитися при університеті« і стати »доцентом«!.. Я не був якоюнебудь сільською дитиною, що вперше попала в буржуазні умовини. Але всеж мене приголомшила трохи атмосфера, вся просякнута, як мені здавалося, повагою і наукою. Ваня матери не мав. В кожнім разі я дещо онесмілений ходив за ним, коли він показував мені величезну бібліотеку грубих книжок з мудрими назвами і решту див в холоднім і темнім ґабінеті, коли, нарешті, нас покликали обідати.

»Ти знаєш, в нас сьогодні на обіді німецький старшина, — сказав мені Зонеман, коли ми мили руки. — Властиво він не старшина, лише штабовий лікар. Але він так само складно презентується, як кожний німецький старшина«.

І дійсно, одночасно з нами, до столу в дубовій їдальні засів поважний, гарний на вроду, професор, батько Вані, в пенсне і з темною бородою — і вилощений німець, лікар. Він був ще молодий, бльондин, з червоним обличчам, можливо, від ковніра, що підпирав йому шию. Вбрання мав бездоганне, а особливо кидалися ввічі новісінькі шкіряні бронзові »краґи« на досить грубих литках.

Розмова поточилася по німецьки. Я так був занятий обідом, що на наші тогочасні родинні умовини видавався мені препишним; так уважав, щоб не поповнити якоїсь похибки і не показати себе варваром в такім культурнім

товаристві, що спочатку майже не звертав уваги на те, що говорилося. Тим більше, що і моє знання німецької мови далеко не було досконале. Одначе, при кінці обіда, як не смашні були вафлі з кремом, які я особливо любив, я мимохіть почав прислухатися. Що правда, не розумів окремих слів, але зміст був ясний. Говорили про політичну ситуацію, про те, що революція в Німеччині неможлива, про те, що гетьман лише фіґурант. Про те, що Росія знов обєднається і що звідси власне, з Києва, почнеться обєднання. Що є загроза з боку українців, але небезпеки нема, бо — **Das ist nur ein kleiner Teil, eine Gruppe,** сказав професор, повний погорди і зробив рукою призирливий рух.

Oh, ja, nur ein Teil, eine kleine Gruppe — повторив німець і теж зробив зневажливий рух.

Вафля застрягла у мене в горлі і я цілий спаленів. Сеж говорили про українців, ні, про мене, про н а с, що ми були тою **kleine Gruppe** — і я всією істотою не погоджувався з тим! »Неправда, нас богато, за нами нарід« — хотів я сказати і не міг знайти німецьких слів. Сльози підступили мені до очей, я нарешті проковтнув ту нещасливу вафлю і... Всі встали. Обід скінчився.

Дорослі пішли до ґабінету. Ми вернули до кімнати Зонемана. Я робив дурацькі помилки в шахах, був дуже неуважний. Все стратило для мене інтерес, навіть фотоґрафічний апарат, і я чимскорше вибрався додому. Я біг вулицею, мало не загубив шапки, стискав кулаки і ліз під самі коні.

Nur eine kleine Gruppe!

Чому я не крикнув: **nicht eine kleine Gruppe.** — Чому я не заперечив?.. Я мусів, я повинен був заперечити. І те, що я був ще малий — не перешкодилоб. Німець переконавсяби, що се не є **eine Gruppe,** коли навіть малі знають, що ні. Чому, чому я не сказав?

Вночі я майже не спав і змора душила мене. Встав вранці другого дня з почуттям каценяммеру і в похмурому настрою вибрався до ґімназії.

На розі вулиці я зустрів знайомого ще з літниська хлопця, що вже ходив до своєї ґімназії і якого батько був українським діячем. Ми ніколи з ним особливо не товаришували, але тут він сам підійшов до мене, пройшов зі мною пару кроків, оглянувся на всі боки й прошепотів мені на вухо: »Буде повстання проти гетьмана. За два тижні наша влада в Києві« — і без дальших слів утік.

Мій дух оживився. З призирством дивився я на своїх шкільних товаришів. »Швидко буде все инакше« думав я. Одначе, може і вони щось знали, бо на великій перерві

Щеґлавітов почав збирати гроші на »формування війська добровольців«.

Я відійшов і сів на верх своєї »парти«. Ненависть кипіла в мені і, щоб стриматися, я почав розмову з Зонеманом, якого місце було зараз за мною. До мене підійшов Щеґлавітов.

— Даси щось на добровольців? — спитався.

— Ні, не дам — сказав я голосно й роздільно, так, що декілька товаришів аж оглянулися на нас. Я се бачив і навмисне повторив:

— Не бажаю давати на ваших добровольців, розумієш?

Дивна, мабуть, була се картина. 12 чи 13-літній хлопчисько сидить на верху парти з руками в кишенях і з ненавистю в серці й російською мовою заявляє, що не хоче дати нічого на російських своїх ворогів.

— Ах, я й забув, тиж щі-рий! — протягнув насмішкувато Щеґлавітов і в тій самій хвилині, з розбитою пикою, лежав на підлозі, а я на ньому.

З тої пори все пішло як по маслі. Я вже сам знав, що робити, без батьків і всіх инших. Ніхто, лиш я стяв учителя словесности, коли він почав висмівати якесь новоповстале, ніби »галічанське« українське слово, й пригадав йому мокроступи петрівських часів. Ніхто, лиш я пішов на чолі делеґації до директора з вимогою заснувати український гурток в нашій чорносотенній ґімназії.

Через два роки я вже був звязковим в нашій підпольній орґанізації. І далі, і далі. Я пережив богато, два смертні присуди і декілька втеч, богато фізичних мук і моральних тортур. Я відробив за свою слабу хвилину десятикратно. Але і тепер ще, згадуючи й оцінюючи ту хвилину, я завжди кажу собі: »Так, ти мусів тоді сказати: українці не є ґрупа!« І тоді я знов чую до себе жаль і знову хочу наситити його. Дай Боже, щоб він зістався зі мною до самої смерти.

В. Сомерсет Моґам
W. Somerset Maugham

Білизна Містера Гарринґтона

(З книжки »Ашенден або Британський аґент«, розділ XVI)

(Ашенден, аґент британської розвідки посилається 1917, до Петербурґа в таємній місії. Як місія його, так і повновласти нічим не звязані з офіційним представництвом британського уряду в Росії. Офіційне представництво має підтримувати зносини з тими людьми, що стоять при владі в теперішню хвилину. Ашенден має навязати звязки з людьми, що в разі нездарности уряду, мають вигляди прийти до влади. В дорозі з Владивостоку до Петербурґа він знайомиться з американцем, Мр. Гарриґтоном, що їде заключати торговельний договір з Тимчасовим Урядом. По приїзді, вони зупиняються в тім самім готелі. В свій час, в Анґлії, Ашенден пізнав родину російських політичних еміґрантів, і навіть пережив короткий роман з росіянкою, Анастазією Алєксандровною. Він хоче використати для своєї справи особисті звязки тих людей. Також є він в сталому контакті з головою чеського Національного Комітету в Петербурзі проф. З., який дає до розпорядимости Ашендена своїх відданих людей.)

З того часу минуло кілька літ; Ашенден не бачився більше з Анастазією Алєксандровною. Він знав, що з вибухом березневої революції, вона і Владімір Сємьоновіч поїхали до Росії. Дуже можливо, що вони могли йому допомогти; як неяк, Владімір Сємьоновіч завдячував йому своє життя.

І він постановив написати Анастазії Алєксандровні листа з запитом, чи не мігби він побачитися з нею.

Коли Ашенден зійшов на долину на сніданок, він вже трохи відпочив з дороги. Мр. Гарринґтон вже чекав на нього і вони разом сіли до столу. Їли те, що перед ними поставили.

— Попросіть кельнера принести трохи хліба, — сказав Мр. Гарринґтон.

— Хліба? — відповів Ашенден, — хліба нема.

— Я не можу їсти без хліба, — сказав Мр. Гарринґтон.

— Боюся, що вам таки доведеться. Нема хліба, нема масла, нема цукру, нема яєць, нема картоплі. Є риба і мясо, і свіжа городовина, отсе все.

Обличча Мр. Гаррингтона видовжилося.

— Але сеж війна, — сказав.

— Дуже на те виглядає.

Мр. Гаррингтон помовчав хвилинку; потім зауважив:

— Знаєте, що я вам скажу, я як можливо найскорше постараюся закінчити свої справи, а тоді негайно покину сей край. Я певен, що пані Гаррингтон не сподобалосяб, що я живу без цукру і масла. Я маю дуже делікатний шлунок. Фірма ніколи в світі не вислалаб мене сюди, якби не була певна, що я матиму тут все в як найліпшій якости.

В скорому часі прийшов Др. Еґон Орт*) і подав Ашенденові коперту. На коперті була адреса Анастазії Алєксандровни. Ашенден представив його Мру Гаррингтонові. Скоро стало ясно, що Др. Орт сподобався М-ру Гаррингтонові. Без дальших розмов, Ашенден висловив думку, що се бувби для нього досконалий перекладчик.

— Він говорить по-російськи, як росіянин. Але він американський громадянин, отже не зрадить вас. Я знаю його довший час і можу запевнити, що він цілковито гідний довіря.

Мр. Гаррингтонові сподобалася ся думка; по сніданку Ашенден зоставив їх самих, щоб вони обговорили свої справи. Він написав був записку Анастазії Алєксандровні і тепер одержав відповідь, що вона пішла на збори, але загляне до його готелю о семій. Він очікував її з непокоєм. Безперечно, він тепер знав, що любив не її, а Толстого, Достоєвського, Римського-Корсакова, Стравинського і Бакста; але він не був цілковито певний, чи вона се зрозуміла. Коли вона прийшла, між восьмою і пів до девятої, запропонував їй спільний обід, з ним і з М-ром Гаррингтоном. Присутність третьої особи, думав він, відбере їх зустрічі всяку ніяковість. Але він не потребував турбуватися. Пять хвилин не минуло, як вони засіли до зупи, а йому стало ясно, що почуття Анастазії Алєксандровни до нього були такіж зимні, як його до неї. На хвилину се вразило його. Дуже тяжко мужчині, хочби і скромному, знести, що жінка, яка його колись любила, більше його не любить. Певно, він не міг уявити собі, щоб Анастазія Алєксандровна цілих пять літ боліла безнадійним коханням до нього; та всеж таки думав, що румянці, трепіт вій або дрож уст зрадять йому, що він ще займає ніжне місце в її серці. Нічого подібного. Вона розмовляла з ним ніби з приятелем, якого була дуже рада побачити знов по пятилітній розлуці, але якого знайомство з нею було чисто товариське. Він спитався її про Владіміра Сємьоновіча.

— Він розчарував мене — відповіла вона. — Я ніколи

*) Один з людий чеського проф. З.

не мала його за мудрого, але думала, що він порядний чоловік. Він буде батьком.

Мр. Гаррингтон, що готувався покласти собі в уста кавалок риби, зупинився з виделкою в повітрі і здивовано витріщився на Анастазію Алєксандровну.

На його виправдання треба сказати, що він зроду не читав російських романів. Ашенден, також злегка заклопотаний, запитливо подивився на неї.

— Мати не я, — сказала вона зі сміхом. — Я не цікавлюся такими речами. Мати є моєю приятелькою і відомою економісткою. Не думаю, щоб її погляди були дуже слушні, але не перечу, що вони варті уваги. Вона має добру голову, цілком добру голову.

Вона звернулася до М-ра Гаррингтона:

— Чи ви цікавитеся політичною економією?

Єдиний раз у свойому житті Мр. Гаррингтон онімів. Анастазія Алєксандровна висловила свої погляди на справу і вони почали обговорювати ситуацію в Росії. Здавалося, що вона в приятельських стосунках з провідниками ріжних політичних партій, і Ашенден постановив випитати її що до можливости її співпраці з ним. Його пристрасть до неї не затемнила йому факта, що вона була надзвичайно інтеліґентною жінкою. По обіді сказав М-ру Гаррингтонові, що хоче поговорити з Анастазією Алєксандровною про справи, і забрав її в дальший куток їдальні. Він оповів їй все, що вважав за потрібне і знайшов, що вона зацікавлена і готова до помочі. Вона мала пристрасть до інтриґ і бажання влади. Коли він натякнув, що має до розпорядимости великі грошеві суми, вона відразу побачила, що через нього може придбати вплив на біг справ в Росії. Се лоскотало її пиху. Хоч була велика патріотка, але, як богатьом патріотам, їй здавалося, що її власне звеличення поведе до добра країну. Коли розлучалися, вони вже прийшли до згоди відносно праці.

— Се була надзвичайна жінка, — сказав Мр. Гаррингтон наступного ранку, коли зустрінулися при сніданку.

— Не закохайтеся в ній, — усміхнувся Ашенден.

Одначе, се не була тема, на яку Мр. Гаррингтон був приготований жартувати.

— Я ніколи не подивився на иншу жінку, відколи оженився з пані Гаррингтон, — сказав він. — Чоловік Анастазії Александровни мусить бути поганою людиною.

— Я нічого не мавби проти порції яєшні — сказав Ашенден не до речі, бо сніданок складався з філіжанки молока і трохи повила замісць цукру.

З Анастазією Алєксандровною до помочі і Д-ром Ортом в запіллю, Ашенден сів до роботи. Події в Росії йшли чим раз гірше. Керенського, голову Тимчасового Уряду,

пожирала амбіція і він звільняв кожного міністра, що виказував ознаки здібностей і міг загрозити його власному становищу. Він промовляв; промовляв без кінця. Був момент, коли здавалося, що німці вдарять на Петербурґ. Керенський промовляв. Недостача поживи ставала чимраз поважнішою. Наближалася зима, а палива не було. Керенський промовляв. В запіллю провадили акцію большевики, Лєнін переховувався в Петербурзі, говорили, що Керенський знав, де він був, але не відважувався його арештувати. Він промовляв.

Ашендена бавила байдужість, з якою Мр. Гаррингтон мандрував крізь весь сей гармідер. Творилася історія, а Мр. Гаррингтон знав лише свій бізнес. Робота була трудна. Він мусів платити хабарі секретарям і підвладним, ніби тому, щоб прихилилися до нього вуха великих людей. Його годинами витримували в ждальнях, а потім без церемонії відсилали геть. Колиж він, нарешті, здибався з великими людьми, переконався, що не можуть йому дати нічого, крім порожних слів. Засипали його обіцянками, а за два-три дні він відкривав, що обіцянки нічого не варті. Ашенден радив йому кинути все до дідька й вертати до Америки; але Мр. Гаррингтон не хотів чути про се. Фірма вислала його з особливою задачею і він мусів виконати її або загинути в праці. Тоді Анастазія Алєксандровна взяла його в свої руки. Дивна приязнь повстала поміж ними. Мр. Гаррингтон уважав її за надзвичайну і глибоко скривджену жінку; він оповів їй все про свою дружину й двох синів; оповів їй про конституцію Сполучених Держав. Вона, зі свого боку, оповіла все про Владіміра Сємьоновіча, а також про Толстого, Турґенєва і Достоєвського. Вони проводили разом богато часу. Він казав, що не може призвичаїтися називати її »Анастазія Алєксандровна«: се був за великий ковток для нього. Він називав її Даліла. Таким чином вона віддала на його послуги свою невичерпану енерґію і вони разом ходили до осіб, що могли бути корисні для нього. Але наближалася розвязка подій. Вибухли бунти і вулиці ставали небезпечні. Раз-у-раз зворохоблені запасні, напхані в опанцирені самоходи, мчали вздовж Невського проспекту, щоб заманіфестувати, що не чулися щасливими і пускали град куль в прохожих.

Одного разу, коли Мр. Гаррингтон і Анастазія Алєксандровна були разом в трамваї, кулі посипалися у вікна й вони для безпеки мусіли положитися на підлогу. Мр. Гарритон був страшенно обурений:

— Стара груба баба лежала якраз на мені, а коли я став крутитися, щоб висвободитися, Даліла дала мені кляпса в ухо і сказала: »Почекайте ще ви, недотепо!« Мені не подобаються ваші російські звички, Даліла.

— В усякому разі ви перестали крутитися, — щепнула вона.

— Що ви потребуєте в сій країні, так се трохи менше мистецтва і трохи більше цивілізації.

— Ви буржуазія, М-ре Гаррингтоне, ви не належите до інтеліґенції.

— Ви перша особа, що так говорить, Даліла. Коли я не належу до інтеліґенції, то я не знаю, хто належить, — відповів Мр. Гаррингтон з гідністю.

Одного дня, коли Ашенден працював у своїй кімнаті, хтось постукав у двері, і гордовито ввійшла Анастазія Алєксандровна. За нею, дещо соромливо, Мр. Гаррингтон. Ашенден побачив, що вона в піднесенім настрою.

— В чім справа? — спитався.

— Коли сей пан не поїде назад до Америки, його вбють. Ви направду мусите побалакати з ним. Якби мене там не було, то йому притрапилосяб щось дуже неприємного.

— Зовсім ні, Даліла, — сказав Мр. Гаррингтон шорстко. — Я цілком відповідаю за себе і там не було найменшої небезпеки.

— Що то все значить? — спитав Ашенден.

— Я взяла М-ра Гаррингтона до Алєксандро-Невської Лаври, відвідати могилу Достоєвського, — сказала Анастазія Алєксандровна. — І на поворотній дорозі ми побачили вояка, що поводився трохи по грубіянськи зі старою жінкою.

— Трохи по грубіянськи! — скрикнув Мр. Гаррингтон. — Якась стара жінка йшла хідником з кошиком харчів на руці. Два вояки зайшли її ззаду, й один з них вихопив у неї кошик і втік з ним. Вона почала кричати і плакати. Я не знаю, що вона говорила, але можу догадатися, що; тоді другий вояк взяв свою рушницю і вдарив її прикладом по голові. Чи не правда, Даліло?

— Так, — сказала вона, не стримуючи усмішки. — І скорше, ніж я могла перешкодити, Мр. Гаррингтон вискочив з дорожки, побіг за жовніром, що мав кошика, вирвав його в нього і почав лаяти обох, як останніх кишенкових злодіїв. Спочатку то їх так заскочило, що вояки не знали, що їм робити, але пізніше впали в лють. Я побігла за М-ром Гаррингтоном і пояснила їм, що він чужинець і пяний.

— Пяний? — скрикнув Мр. Гаррингтон.

— Так, пяний. Звичайно, зібрався натовп. Не заносилося на нічого доброго.

Мр. Гаррингтон всміхнувся тими своїми великими, блідо-синіми очима.

— Се виглядало, ніби ви їм сказали якраз те, що ви

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

про них дійсно думаєте, Даліло. Глядіти на вас було все одно, що дивитися на якусь гру.

— Не будьте наївним, М-ре Гаррингтоне, — скрикнула Анастазія в наглій люті, тупаючи ногою. — Чи ви не розумієте, що ті вояки дуже легко могли вбити вас, і мене до того, і ніхто з присутніх не піднісби пальця, щоб нас оборонити?

— Мене? Я американський громадянин, Даліло. Вониб не насмілилися зачепити навіть одного волоса на моїй голові.

— Їм булоби трудно знайти хоч один, — сказала Анастазія Алєксандровна, що, коли була подражнена, не виріжнялася манєрами. — Але, коли ви думаєте, що російські вояки завагалисяб замордувати вас тому, що ви американський громадянин, то будете одного прекрасного дня дуже здивовані.

— Гаразд, щож сталося зі старою жінкою? — запитав Ашенден.

— Вояки пішли невдовзі і ми вернули до неї.

— Все з кошиком?

— Так. Мр. Гаррингтон вчепився його, як чорт грішної душі. Жінка лежала на землі й кров текла їй з голови. Ми взяли її в дорожку і коли була в стані сказати нам, де мешкає, завезли додому. Вона страшенно кровавила, і нам трохи трудно було затамувати кров.

Анастазія Алєксандровна якось чудно глянула на М-ра Гаррингтона і на своє здивовання, Ашенден побачив, що той зашарівся.

— В чім справа знову?

— Бачите, ми не мали чим її обандажувати. Хустка до носа М-ра Гаррингтона вже ціла насякла. На мені була лише одна річ, що її я могла швидко зняти з себе, і таким чином я скинула свої...

Та скорше, ніж вона могла скінчити, Мр. Гаррингтон перервав їй.

— Алеж ви не потребуєте казати М-ру Ашенденові, що ви скинули. Я жонатий чоловік і знаю, що пані носять їх, але я не бачу потреби згадувати про них в товаристві.

Анастазія Алєксандровна пирснула.

— Ну, то поцілуйте мене, Мр. Гаррингтон. Коли ні — то я скажу.

Мр. Гаррингтон вагався хвилину, як видно розважуючи всі за і проти, але бачив, що Анастазія Алєксандровна рішена.

— Ну, добре вже, ви можете мене поцілувати, Даліла, хоч я обовязаний сказати, що не бачу, яку можете мати в тім приємність.

Вона обхопила його руками за шию і поцілувала

в обидві щоки, і, без слова попередження, заллялася потоком сліз.

— Ви відважний малий чоловяга, М-ре Гаррингтоне. Ви абсурдальні, але величні, — ридала вона.

Мр. Гаррингтон був менше здивований, ніж Ашенден по нім сподівався. Він дивився на Анастазію з тонкою загадковою усмішкою і ніжно погласкав її.

— Йдіть, йдіть, Даліло, опануйте себе. Що вас так дуже обійшло? Ви цілком розстроєні. Я буду мати страшний ревматизм в плечах, коли ви не перестанете плакати на них.

Дія була смішна і зворушлива. Ашенден сміявся, але щось починало стискати його в горлі.

Коли Анастазія Алєксандровна покинула їх, Мр. Гаррингтон сів у бронзовому ґабінеті.

— Вони великі диваки, сі росіяне, що ви гадаєте, чи й Даліла така сама? — спитався він раптом. — Вона встала в дорожці посеред вулиці, де люди проходили по обидва боки, й зняла з себе підштанці. Вона роздерла їх на двоє і дала мені потримати одну половину в той час, як сама робила перевязку з другої. Ніколи в життю я ще не був так збентежений.

— Скажіть мені, звідки вам прийшла думка називати її Далілою? — усміхнувся Ашенден.

Мр. Гаррингтон трохи спаленів:

— Чарівна жінка, Мр. Ашенден. Її чоловік глибоко її скривдив, і я, очевидно, почув до неї симпатію. Росіяни дуже чутливий нарід, і я не хотів, щоб вона помилково взяла мою симпатію за що иншого. Я сказав їй, що я дуже привязаний до пані Гаррингтон.

— Чи ви були під вражінням, що Даліла, се пані Потіфар? — спитав Ашенден.

— Я не знаю, що ви під сим розумієте, М-ре Ашендене, — відповів Мр. Гаррингтон. — Пані Гаррингтон завжди давала мені зрозуміти, що я дуже притягаючий для жінок, і я думав, що коли зватиму нашу приятельку Далілою, моє становище буде цілком ясне.

— Я гадаю, що Росія — не для вас місце, М-ре Гаррингтоне, — сказав Ашенден з усмішкою. — Якби я був на вашім місці, я забравсяби звідси як найскорше.

— Тепер не можу. Мені пощастило нарешті нахилити їх до моїх умов і ми підпишемо з неділі умову. Тоді я спакую свої манатки і виїду.

— Сумніваюся, чи ваші підписи будуть варті паперу, на якім їх напишуть, — сказав Ашенден.

Він, нарешті, виробив плян кампанії. Йому забрало 24 години тяжкої роботи зашифровати телеґраму, в якій виложив свою схему перед особами, що вислали його до Петербурґу. Її приняли й обіцяли, скільки потрібно, гро-

шей. Ашенден знав, що йому не вдасться зробити нічого, оскільки Тимчасовий Уряд не зостанеться при владі ще хоч три місяці; але зима була за дверима, й поживи зменшувалося з кожним днем. Армія бунтувалася. Нарід вимагав мира. Що вечора в »Европі« Ашенден пив філіжанку шоколяди з проф. З. й обговорював, як найліпше використати його вірних чехів. Анастазія Алєксандровна мала помешкання в віддаленій околиці й тут він зустрічався з всякого роду особами. Уложили пляни. Поробили заходи. Ашенден доводив, умовляв, обіцяв. Він мусів поборювати вагання одних і фаталізм других. Він мав рішити, хто був готовий, а хто самовдоволений, хто чесний, а хто непевний для справи. Мусів загнуздати свою нетерплячість перед російською балакучістю; він мусів бути вирозумілий до людий, що охоче повторяли про все, опріч про що треба було; він мусів з симпатією прислухатися до балакунів і хвальків. Мусів вистерігатися зради. Мусів догоджати амбіції дурнів і уникати захланности амбітників. Час наглив. Ходило богато трівожних чуток про активність большевиків. Керенський бігав туди-сюди, мов перелякана курка.

Тоді впав удар. Вночі 7-го жовтня повстали большевики, міністрів Керенського арештували, Зимовий Палац сплюндрувала юрба: владу перейняли Ленін і Троцкий.

Анастазія Алєксандровна прийшла до готелевої кімнати Ашендена рано вранці. Ашенден шифрував телеґраму. Він не лягав спати цілу ніч, спочатку в Смольнім, а пізніше в Зимовім Палаці. Був вичерпаний. Мав бліде обличча, а блискучі карі очі траґічні.

— Ви чули? — спитала вона Ашендена.

Він притакнув.

— Отже все пропало. Кажуть, що Керенський втік. Вони навіть не виявили наміру боротися. — Лють охопила її.

— Блазень! — скрикнула.

В сю хвилину хтось постукав й Анастазія Алєксандровна глипнула на двері з наглим переляком.

— Ви знаєте, большевики мають листу людей, яких вони постановили розстріляти. Моє імя є там, і, можливо, що й ваше також.

— Коли се вони, і коли вони хочуть ввійти, їм треба лише притиснути клямку, — сказав Ашенден, усміхаючися, але з дещо дивним почуттям під грудьми.

— Увійдіть!

Двері відчинилися й в кімнату ввійшов Мр. Гаррингтон. Він був чепурний, як завше, в своїй короткій чорній маринарці і пружкованих штанах, в чисто вичищених черевиках і в капелюсі „derby“ на лисій голові. Він зняв його, коли спостеріг Анастазію Алєксандровну.

— О, дуже радий, що знайшов вас тут. Я заглянув перед тим, аніж вийду, хотів оповісти вам свої новини. Я пробував знайти вас вчора ввечері, але не міг. Ви не прийшли на обід?

— Ні, я був на зборах — сказав Ашенден.

— Ви обоє мусите поґратулювати мені, вчора я одержав мої підписи й мій бізнес скінчений.

Мр. Гаррингтон сяяв, образ самозадоволености, і надувався, як баптамський півень, що розігнав геть всіх своїх ривалів. Анастазія Алєксандровна нагло заллялася гістеричним реготом. Він витріщився на неї, збентежений.

— Чого, Даліла? В чім справа? — спитав.

Анастазія сміялася, поки сльози не полилися їй з очей і тоді почала ридати. Ашенден пояснив:

— Большевики скинули уряд. Міністри Керенського в тюрмі. Большевики задумують мордувати. Даліла каже, що її прізвище на листі. Ваш міністр підписав вчора ваші документи тому, що він знав, що се без значіння. Ваші договори не варті нічого. Большевики заключать мир з Німеччиною, як найскорше.

Анастазія Алєксандровна так швидко відзискала самопанування, як і стратила його.

— Найліпше вам виїхати з Росії, яко мога скорше, мр. Гаррингтон. Тут тепер не місце для чужинця, і можливо, що за декілька днів вже не буде змоги се зробити.

Мр. Гаррингтон дивився, то на одного то на другого.

— О, Господи, — сказав він, — Господи! Верзете не до речі. Чи ви хочете тим сказати, що російський міністр пошив мене в дурні?

Ашенден здвигнув плечима.

— Хто може сказати, що він думав? Можливо, що в нього розвинене почуття гумору і він уважав комічним підписувати контракт на пятьдесять міліонів долярів вчора, коли мав всі вигляди, що буде поставлений під стінку і розстріляний сьогодні. Анастазія Алєксандровна має рацію, М-ре Гаррингтоне, вам найліпше булоб виїхати найпершим потягом до Швеції.

— А що-ж з вами?

— Тут мені нічого більше робити. Я телеґрафую по інструкції й виїду, як тільки дістану дозвіл. Большевики випередили нас і люди, з якими я працював, припинять свою роботу, щоб врятувати життя.

— Бориса Петровича розстріляли сьогодні вранці, — сказала хмуро Анастазія Алєксандровна.

Вони обоє дивилися на Мра Гаррингтона, а той вперся поглядом в підлогу. Гордість з досягненої справи розбита й він опав, як проколотий бальон. Але за хвилину він глянув вгору. Він злегка усміхнувся до Анастазії Алєксан-

дровни й Ашенден вперше завважив якою милою й притягаючою була його усмішка. Було в ній щось дивно роззброююче.

— Коли большевики шукають вас, Даліла, чи не поїхалиб ви ліпше зі мною? Я подбаю про вас, а коли ви схочете їхати до Америки, я певен, що пані Гаррингтон буде щаслива зробити для вас все, що лише зможе.

— Можу собі уявити обличча пані Гаррингтон, як ви приїхалиби до Філядельфії з російською втікачкою, — засміялася Анастазія Алєксандровна. — Боюся, що треба булоб стільки пояснень, що ви собі не далиб ради. Ні, я залишуся тут.

— Алеж ви в небезпеці?

— Я росіянка. Моє місце тут. Я не залишу своєї країни, коли вона найбільше потребує мене.

— В тім є сук, Даліло, — сказав Мр. Гаррингтон дуже спокійно.

Анастазія Алєксандровна промовляла глибоко зворушена. Тепер легко збентежена кинула на нього загадковий погляд.

— Я знаю, Самсоне, — відповіла вона. — Сказати вам правду, я думаю, що матимемо тут пекельний час. Бог знає, що тут буде робитися, але я мушу бачити; я не хотілаб пропустити ні хвилини з того, нізащо в світі.

Мр. Гаррингтон похитав головою.

— Цікавість, то згуба вашого полу, Даліло, — сказав він.

— Йдіть пакуватися, мр. Гаррингтон, — сказав усміхаючися Ашенден. — А тоді ми відвеземо вас на двірець. Потяг будуть брати в бою.

— Гаразд, йду. І мені навіть не буде шкода. Я ні разу ще порядно не зів, відколи я тут. Я робив тут речі, яких ніколи не робив в своїм житті: пив каву без цукру і коли мені щастило дістати маленький крайок чорного хліба, я мусів їсти його без масла. Пані Гаррингтон ніколи не повірить мені, коли я оповім їй, що тут витерпів. Як ся країна потребує орґанізації!

Коли він залишив їх, Ашенден і Анастазія Алєксандровна обговорили ситуацію. Ашенден був пригнічений тому, що всі його дбайливі пляни пішли на нівець, але Анастазія Алєксандровна була бадьора і відважувалася на всякі здогади про наслідки нової революції. Вона силувалася бути поважною, але в глибині серця дивилася на все, як на захоплюючу гру. Вона хотіла, щоб сталося ще щось, ще й ще. Нагло застукали в двері, й заки Ашенден міг відповісти, влетів мр. Гаррингтон.

— Направду, обслуга в готелі скандальна, — закричав

роздратований. — Я дзвонив пятнадцять хвилин і не міг добитися, щоб хтось звернув на мене найменшу увагу.

— Обслуга! — вигукнула Анастазія Алєксандровна. — Ні один слуга не залишився в готелі.

— Але я потребую своєї білизни. Вони обіцяли віддати її ще вчора ввечері.

— Я боюся, що тепер ви не маєте богато виглядів отримати її, — сказав Ашенден.

— Я не поїду без білизни. Чотири сорочки, два вбрання, пара піжам і чотири ковнірці. Я перу хустки до носа і шкарпетки сам в кімнаті. Я хочу мою білизну й не покину готелю без неї.

— Не будьте блазнем, — скрикнув Ашенден. — Ви мусите вибратися звідси, поки є можливість. Коли нема слуг, щоб видати вам білизну, ви мусите оставити її.

— Даруйте, добродію, але я не зроблю нічого подібного. Я піду й вигребаю її сам. Я досить натерпівся в сій країні й не зоставлю тут чотири досконалих сорочки, щоб їх виношували купи брудних большевиків. Ні, пане, я не покину Росії, поки не матиму назад своєї білизни.

Анастазія Алєксандровна вдивлялася хвильку в підлогу; потім глянула з легкою усмішкою. Ашенденові здавалося, що щось в ній відповідало пустій впертости м-ра Гарринґтона. На свій російський спосіб вона зрозуміла, що мр. Гарринґтон не міг залишити Петербурґа без білизни. Його впертість надала тій білизні вагу якогось символа.

— Я зійду вділ і побачу, чи там нема нікого, хто знавби, де пральня; коли буде можливо, піду з вами і ви зможете забрати вашу білизну з собою.

Мр. Гарринґтон був непохитний. Він відповів з своєю солодкою і роззброюючою усмішкою:

— Страшенно мило з вашого боку, Даліло. Все одно, чи вона готова чи ні, я заберу її, як є.

Анастазія Алєксандровна відійшла.

— Ну, щож ви тепер думаєте про Росію і росіян? — спитав Ашенден м-ра Гарринґтона.

— Маю їх досита. Маю по вуха Толстоя, маю по вуха Турґенєва, Достоєвського, маю по вуха Чехова. Маю по вуха інтеліґенції. Я тужу за людьми, що знають свої думки з одної хвилини на другу, що думають так, як вони кажуть ще годину пізніше, як вони вже сказали, на слово яких можна здатися; я хорий від гарних слів, від красномовства й фразерства.

Ашендена гризла найважніша біда, і він готувався виголосити промову, коли його перервав якийсь галас, ніби удари барабана. В так дивно тихому місті, воно звучало різко й дивно!

— Що се? — спитав мр. Гаррингтон.

— Рушнична стрілянина. По другій стороні ріки, я гадаю.

Мр. Гаррингтон представляв смішне видовисько. Він сміявся, але його обличча було трошки за бліде; йому все не подобалося, а Ашенден його не осуджував.

— Я гадаю, найвищий час мені забиратися. Не дуже то турбуюся за себе, але мушу думати про жінку й дітей. Я вже так довго не маю листа від пані Гаррингтон і трохи неспокійний. Він зупинився на хвилину: — Я хотівби, щоб ви пізнали пані Гаррингтон, вона чудова жінка. Найліпша з всіх жінок. До часу мого приїзду сюди, відколи ми побралися, я не розлучався з нею на більше, як на три дні.

Анастазія Алєксандровна вернула й сказала йому, що знайшла адресу.

— Яких сорок хвилин ходи звідси, і коли ви хочете йти зараз, піду з вами, — сказала.

— Я готовий.

— Ліпше стережіться, — сказав Ашенден. — Не вірю, щоб вулиці були сьогодні занадто безпечні.

Анастазія Алєксандровна глянула на м-ра Гаррингтона.

— Я мушу мати свою білизну, Даліло, — сказав він. — Не зазнаю спокою, коли лишу її тут, а крім того пані Гаррингтон ніколи мені цього не дарувалаб.

— Тоді ходім!

Вони вирушили й Ашенден продовжував сумне заняття переказувати в дуже складному шифрі вбійчі новини. Було се довге посланіє, а крім того він мусів запитатися інструкцій щодо дальшої діяльности. Се була механічна робота, але така, при якій увага не сміла блукати деинде. Помилка в одному числі могла зробити незрозумілим ціле речення...

Зненацька його двері розчинилися й Анастазія Алєксандровна влетіла в кімнату. Була без капелюха й розкуйовджена. Тремтіла. З витріщеними очима, вона явно була в стані сильного підйома.

— Де мр. Гаррингтон? — скрикнула. — Нема його тут?

— Ні.

— Може він в своїй спальні?

— Не знаю. Але в чім річ? Ми зобачимо, як хочете. Чому ви не привели його з собою?

Перейшли коридор і постукали в двері м-ра Гаррингтона; відповіді не було; взяли за клямку. Двері були замкнені на ключ.

— Його тут нема.

Вони пішли назад до Ашенденової кімнати. Анастазія Алєксандровна впала в крісло.

— Дайте мені шклянку води, з вашої ласки! Я задихалася. Я бігла.

Вона випила воду, що наляв їй Ашенден. Нагло схлипнула.

— Я сподівалася, що все гаразд з ним. Ніколи не прощу собі, колиб його ранили. Я сподівалася, що він прийшов сюди передо мною. Він дістав свою білизну, як належалося. Ми знайшли місце. Там була лише одна стара жінка й вона не хотіла видати нам її, але ми настояли. Мр. Гаррингтон розлютився, бо вона була нерушана. Була акурат така, як її звязав сам мр. Гаррингтон. Я сказала, що се Росія, і мр. Гаррингтон сказав, що воліє кольорових людей. Я вела його бічними вулицями, бо думала, що так буде ліпше, тудоюж поверталися. Ми переходили початок вулиці, а в кінці її обходили невеликий натовп. Якийсь чоловік говорив до зібраних.

— Ходім, послухаємо, що він говорить, — сказала я.

Я бачила, що вони сперечалися. Виглядало, що захоплено. Я хотіла знати, що сталося.

— Ходім своєю дорогою, Даліло, — сказав він. — Турбуймося нашими справами!

— Йдіть до готелю й пакуйте речі. Я хочу побачити забаву, — сказала я.

Я побігла вулицею, а він за мною. Там були дві або три сотки людей, до яких промовляв студент. Було декілька робітників, що кричали до нього. Я люблю замішання і тому збочила з дороги в натовп. Зненацька ми почули стрілянину, і заки могли усвідомити собі, що сталося, два панцирні самоходи промчали вулицею вниз. Там були вояки й вони стріляли їдучи. Не знаю чому. Гадаю, для забави, або тому, що були пяні. Ми всі розсипалися, як стадо кріликів. Ми втікали від смерти. Я згубила м-ра Гаррингтона. Не можу зрозуміти, чому його нема тут. Як ви гадаєте, чи щось не сталося з ним?

Ашенден помовчав хвилину.

— Найліпше нам вийти й пошукати його, — сказав. — Не знаю, якого чорта він не кинув своєї білизни?

— Я розумію, розумію так добре.

— Велика потіха, — сказав Ашенден роздратовано. — Ходім!

Убрав плащ і капелюх, і вони зійшли по сходах. Готель здавався дивно порожний. Вийшли на вулицю. Майже нікого не було видко. Пішли вздовж вулиці. Трамваї не ходили. Тиша у великому місті була навдивовижу. Крамниці зачинені. Було страшно, коли моторовий віз мчав на зламання карку. Люди, яких вони минали, виглядали перелякані й пригноблені. Коли вони мали переходити через головну вулицю, приспішили кроку. Сила людей була

там і всі стояли довкола нерішені, ніби не знали, що далі робити. Запасні в споловілих сірих одностроях ішли вниз серединою проспекту малими гуртками. Вони не розмовляли. Були подібні до овець, що шукають свого вівчара. Потім пішли вниз по вулиці, по якій бігла Анастазія Алєксандровна, але ввійшли на неї з протилежного кінця. Богато шиб, вибитих дикою стрілянинoю. На пішеходах було цілком порожно. Можна було бачити, кудою тікали люди, бо довкола були розсипані речі, які загубили при втечі: книжки, чоловічі капелюхи, дамські торбинки й кошики. Анастазія Алєксандровна торкнула Ашендена за руку, щоб звернути його увагу: на бруку сиділа жінка, її голова схилилася до колін і вона була мертва. Трохи далі два чоловіки лежали разом. Вони також були мертві. Ранені мабуть постаралися втічи звідси, або їх приятелі повиносили їх. Тут знайшли м-ра Гаррингтона. Його »дерби« поточився в канал. Лежав на обличчі, в калюжі крови, лиса голова з опуклими костями була цілком біла; охайна маринарка заплямлена й забрукана. Але рука стискала клунок, в якім були чотири сорочки, два вбрання, пара піжам і чотири ковнірці. Мр. Гаррингтон не дав своїй білизні пропасти.

З анґлійської мови переклала Н. Я.

За **Андре Моруа**
з французького Софія Куликівна

Г. Ґ. Уельс

Звання пророка не можна виконувати у всіх часах і на всіх місцях. Епохи трівкі і сильні не потребують пророків. Тож письменники таких епох пораються коло описів своїх часів і шукають досконалости форм. Але ось настануть злидні й анархія в людських ділах, і людина вимагає від мистців і мудрців малюнків кращого світа. Для теперішного, хаотичного і збожеволілого світа, що настав по війні, стався Уелс психіятром і письменником.

Нам припадає завдання провірити, чи засоби, які він предкладав, дійсно можуть вилічити нашу цивілізацію і чи його розвязки надаються, щоб заспокоїти пекучі проблеми? Всеж є певним, що його розвязки потягли за собою цілі армії читачів у одній части Европи і в Зєдинених Державах, і впливали на них роками силою його духа, подібно, як впливав Вольтер силою свойого духа на XVIII ст. Уелс балакав з начальниками держав, як рівний з рівними і часто висказував своє обурення Союзові Народів. Певно, і йому перепало неодно терпке слово

від молодої ґенерації. Але він поважний і його беруть поважно. Чи приносить він нам якусь трівку доктрину?

Життя Уелса знане. Про нього істнує знаменита біоґрафія Ґрефея Уеста, але і сам Уелс береться подати нам, доки живий, свою автобіоґрафію, яка бодай у першій частині виглядає така щира, що сповідь Руссо по сій лектурі, видається дуже стриманою.

Уелс походить з простого народу. Його мати була покоївкою в дідича. Пізніше ґувернанткою. Мусіла бути гарною і любленою. При кінці свойого життя намагалася зробитися подібною, через шовкові сукні і капелюхи, до королеви Вікторії. Вона пошлюбила огородника з сусідного двора Йосифа Уелса, великого грача в крікет, неподібного до неї, ізза якого мусіла богато витерпіти. Уелси купили собі були в Бромлею, в Кенті, малу крамничку з порцеляною, але Йосиф Уелс, любитель городів, натураліст і спортовець не любив купецтва і порцеляну купували в нього хіба лише ті, з якими він грав у крікет.

Уелс описує свої немилі початки, яко продавця в провінціональному склепі: »Продовж двох нещасливих років мойого хлопячого віку я спав в нужденних покоях і зле відживлявся. Коли мені було пятнайцять, я втік назад до мами і сказав, що волію вмерти, як бути крамарем. В моїй памяти держиться міцно біг сімнадцятимилевою дорогою з порожним шлунком, щоби поставити мамі сей ультімат«. З свого діточого віку не заховав Уелс ніякого лихого спомину і коли пізніше його описував у своїх романах, то завжди з гумором.

Суспільність видавалася йому зле урядженою, та він ніколи не думав щось руйнувати. Він дуже вчасно набрався того почуття комічного, яке заступило йому ненависть. Його почування при перших зносинах зі світом ніколи не були такі, як в Жюліена Сореля.

Природні здібности дитини потягли його до наук. Зломана нога (мав тоді сім літ) прикула його до кімнати і дала нагоду і час читати. Часто трафляється в житті людини, що нещастя стає причиною щастя. Звичка читати ніколи не покидала молодого Уелса і круг його книжок скоро розширявся. Завдяки якомусь професорові ґімназії, що вмів пізнати в ньому виняткову інтеліґенцію, молодий Уелс, стає помічником учителя приготовляючої школи. Се може виглядати дивно, щоби хлопчина без шкільної науки і дипльомів міг осягнути таке становище. Але то був час, коли народне шкільництво в Анґлії щойно почало розвиватися. Скрізь повставали всілякі школи, а брак учителів приневолював правлячі круги рекрутувати їх способом де-коли припадковим.

Уельсові було тоді сімнайцять літ і він став керовником бурси в нормальній школі полудневого Кенсінґтону. Одного дня приходить до нього з міністерства публичної освіти чудовий лист на синьому папері з повідомленням, що може удатися до

Льондону, там мешкати і побирати одну ґвінею тижнево за те, що буде слухати викладів. Між професорами того інституту, куди мав вступити, був великий Гекслі, приятель Дарвіна. »Той рік, — пише він, — що я побув в клясі Гекслі, був для мене найбільше повчаючим в цілому житті. Він навчив мене потреби скуплювати гадки, навчив ясности думки, збудив неохоту до самовільних осудів і до тверджень, киданих навмання, що відріжняють культивований ум від ума, що таким не є«.

По виході з інституту став Уелс протягом якогось часу професором ріжних наук, а потім почав плювати кровю. Стало ясно, що йому загрожують сухоти. Такий хорий не може вчити других. Протягом довшого часу він живе зданий на добру волю других, піддержуючи себе журналістикою. Та ледви він позбувся своєї хвороби, коли сам погіршив собі свою ситуацію ще дуще тим, що оженився з кузинкою, яку любив від дитинства. Перше його подружя з любови було невдачею. Між Уелсом, а його першою жінкою було мало підстав до спільних інтересів.

Пізніше пізнав Уелс підчас своїх наукових студій студентку, що стала йому приятелькою й товаришкою. З нею мріяв розпочати спільне життя. В тім часі, читаючи, захоплювався Шеллі і вірував у вільне подружя. Тому покидає свою вінчану жінку. Трохи пізніше, осягнувши розвід, жениться зі своєю приятелькою.

Се друге подружя теж не було дуже щасливе.

Сі дві життєві пригоди спонукують Уелса зацікавитися подружними відносинами. Молодий парубок, він подібно як Шеллі неґує конечність подружя. »У мене не було в тому часі найменшого бажання завести собі господарство або мати дітей. Я бажав працювати незвязано і заховати свобідні рухи, щоби йти до моїх власних цілей. Незважаючи на дійсність, на право, на соціяльні звичаї, на економічні конечности, ані на психольоґію, яку я глибоко іґнорував, я йшов за моєю вимріяною жінкою: вільною, честилюбивою, що числить на себе саму, що булаби мені товаришкою, але що йшлаби своїм власним шляхом, як я моїм. Я ніколи не бачив, ані не чував нічого про таку жінку. Її створила моя власна уява«. І як то часто буває, Уелс піде через ціле своє творче, мистецьке життя, за тією вимріяною жінкою, що є мущиною — розумом, а жінкою — тілом, за тим »приятелем, що має бедра«, як каже Боделер. Найбільша частина героїнь романів Уелса належить до тієї кляси принадних, любих, але, на жаль, нереальних інтеллектуальних Валькірій.

Досить часто буває, що молодий професор, невдоволений порядком світа і закоханий в науці, дає себе пірвати політиці. Від 1895 до 1902 Уелс був тільки письменником, і то дуже скоро став славний. Він заливав анґлійську публику повіню

своїх книжок. Перша хвиля складалася з наукових романів, як: *»Машина досліджування часу«*, *Острів доктора Моро*, *Невидима людина* і з десять инших. Та коли критика стала величати Уелса як ґеніяльного і плідного винахідника нової фантастики, він бухнув другою хвилею книжок романів гумористичної автобіоґрафії, де тоном іронічним і забавним описав свої початки крамаря, професора, свою першу любов. Се є серія: *Кіппс*, *Любов і містер Левішам*, *Історія містера Поллі*, романів реалістичних. Третя хвиля: романи, де всесвітна реформа переплітається з чуттєвою утопією: *Новий Макіявель*, *Подружа*, *Величні Пошукування*, *Пристрасні Приятелі*, тощо. До тих романів треба додати наукові книжки: *Перескоки* або *Антиципації*, і *Модерна Утопія*. В часі вибуху війни слава Уелса майже рівнялася славі Кіплінґа або Шова.

Оголошення його *Перескоків* звернуло увагу на нього декількох ліберальних реформаторів або соціялістів, а особливо подружа Сідней і Беатріче Вебс, що стояли в осередку фабіянського руху. Соціялісти уважали себе за представників одної кляси, кляси, що була призначена прийти до влади проти инших кляс і инших партій. Але Уелса займала орґанізація всіх кляс і всіх партій, цілого краю, щоби боротися з непорядком і глупотою. Еліта країни не тільки була для нього ненависна, але він добачував в ній, попри її смішні прикмети, прикмети видатні, якими можнаби послужитися при загальній орґанізації суспільства. Уелс бридився боротьбою кляс, бо вона видавалася йому марною й навіть шкідливою. Між ним і фабіянцями скоро довершився розлам.

Те, про що мріяв Уелс, не був соціялізм, але універсальна република, пристосована до вимог, цілком нових. Ся република Уелса не мала бути демократією на рівних правах, лише державою під управою інтеліґентної аристократії. »Я ніколи не вірив у вищість нищого. Те, що я домагався, була рівність шансів, рівність щастя, але не рівність пошани, ані не рівність нагороди. В мене запевне не було найменшої охоти жертвувати своєю гордістю, що я є зліплений з кращої матерії, як більша часть инших людських істот і ставати рівним з людьми, що отверто признають свою нищість. Я вірував, що перші в клясі кращі ученики, як останні і що ученик, що здав іспит є ліпший від того, що не здав«. Уелс мріяв не про владу мас, тільки про правління Самураїв, або, як казав Ґобіно, »королівських синів«.

Війна мусіла дуже глибоко схвилювати письменника. Спочатку він задоволявся службою журналіста. Він набрав переконання, що ся війна буде війною, що має знищити війну. В книжці *»Містер Брайтлінґ починає бачити ясно«*, Уелс описує життя і думки більшої частини інтеліґентних анґлійців в 1914 і 1915 рр. Коли побачив, що важиться побіда, мав надію, що врешті на-

стане можність переробити світ. Та рани війни довго не гоїлися.

Уелс, спочатку великий прихильник Союза Народів, думав, що бачить в нім нарис своєї нової републики, свойого орґанізованого світа, але незабаром відцурався Союза, відійшов ще й тріснувши дверима, як се зробив з товариством фабіянців.

Так само, як знеохотився Женевою, знеохотився Уелс і Москвою. Тут також, з самого початку він сподівався, що большевики творитимуть світ по його думці. Його відвідини Сталіна потвердили брак згоди між ним і большевицькою Росією. Уелс заатакував Сталіна критикою пропаґанди клясової війни і критикою дурацького большевицького словника, що в слові »буржуй«, як горох з капустою, мішає цілком до себе не подібні поняття.

Звідкіляж прийшла ся неможливість реалізувати мрію про орґанізацію планети, мрію, що Уелсові видавалася такою розумною? Від часу війни він побивається зрозуміти се і стає новим енцикльопедистом. Передовсім йому треба вивчити минуле і він пише монументальну книжку *Історія нашого світа*. Пізніше пише, зі своїм сином і Юлієм Гекслі, *Відомости про життя*. Вкінці хоче вивчити механіку праці, справи виміни і пише грубу книжку про економічну політику: *Праця, здоровля і щастя світа*.

З тих енцикльопедій Уелса повстає ідея, ідея світа, що пляново треба будувати. »На дорозі до свободи і добробуту нема дальших перешкод, як перешкоди розумові, еґоїстичні упередження, баламуцтво лихо зрозумілих фраз, недобрі звички думання, а на самім споді нечесність душі великої частини людей... Сю свободу і добробут може нам дати наука.... Ми, громадяни майбутности, ми проходжуємося по тій сцені, як ті подорожні трансатлянтійського корабля, що бачать пристань тоді, як корабель бродить перед нею і лише тому, що лихо орудують корабельні шруби, не може до неї ввійти. Та хочби я й міг промовити до переважної більшости людей, що орудують світом, несила мені злучити їх в одно. Я можу з ними розмовляти, навіть зворушити їх серця, але не можу змусити їх мозки бачити«.

Він пише новелю *Перескок* або *Анциціпація*, а потім *Форма річий майбутніх*. Се історія двох соток літ, що мають наступити.

Уелс вірив, що інтеліґенція прийде на місце глупоти, а наука й розум на місце пристрасти, щоби орудувати людськими справами.

Невдоволений всесвітом, таким, яким він є, Уелс в дуже молодому віці хоче той світ переробити. Людськість завжди пробувала уявити собі світи, які їй дозволяли мріяти про те, чого вона не могла зробити в реальному світі. Чародійне прибирає в кожній епосі вид, що згоджується з віруваннями тієї епохи.

Греки мали своїх богів, свої музи і свої німфи, Келти своїх чародіїв і свої феї, Германи своїх Нібелюнгів і свою Валгаллю. Для юнака, вихованого, як Уелс, і підданого науковим дисциплінам, сей вихід мусів прибрати природний вид уявних відкрить. Чародійність наукова може тут грати ту саму ролю, що чародійність байок про феї. Зі сну вона робить дійсність. Але щодо модерних умів, ворожих байкам, вона ще легше навіває їх підшептами науки.

Починаючи з часу, коли Уелс в школі Кенсінґтон, його світогляд зміняється. Він запитує себе, що станеться з людиною, якщо еволюція продовжагиметься? Він пише з початку теоретичну розвідку на тему *людина міліонового року*. Троха пізніше, коли якесь видавництво прохає його написати роман, йому приходить до голови переробити сю розвідку на оповідання: *Машина досліджування часу*, що вийшла 1895 р. Сама машина змальована там досить баламутно, а мудрець не дуже науково заходиться довкола технічних подробиць тієї машини. Більше його інтересує те пророцтво, а властиво те суспільство, яке його героєві щастить найти в році 802701, то є в час сумерку людства.

Остров доктора Моро має за основу здогад Уелса щодо одного питання хірурґії, також погляд, що люди се витресовані звірята. Доктор Моро, великий хірург, найшов спосіб приспішувати еволюцію і робити в кількох днях з звірини людину. Він змоделював свині, воли, пси і дав їм щось з вигляду і інтеліґенції людини. Але він не може її вдержати на тому рівені, хиба безперестанною дисципліною і заставляючи їх безупинно виголошувати Право. Бачимо тут символ. Ми так само, ми є звірами, недавно перетвореними в людий. Свиня, малпа і бик живуть в богатьох істотах людського вигляду і лише заставляючи їх рецитувати Право удержується їх в послуху. Тут зустрівся песимізм Кіплінґа з оптимізмом Уелса. *Невидима людина* є рівночасно реалістичним романом і розвідкою над небезпекою могутности даної людини, що не має морального стриму. *Невидима людина* становить виразний поступ в техніці Уелса. В *Докторі Моро* і в *Машині досліджування часу* науковий бік досвіду був справді лихо обґрунтований, але там додано стільки зусилля, щоби нам показати, як людина невидима моглаби бути зрозумілою.

Війна світів є історією інвазії мешканців Марса на землю. Щодо *Поживи Богів*, то і те є символом. Якийсь учений винаходить спосіб при помочі якоїсь поживи перетворювати людий на велитнів. Отже ті істоти, сильніші і гарніші від инших, повинніби бути приняті з захопленням, але їх відкидають всі, а навіть найблища рідня. Се картина на зразок, як світ поводиться з Самураями і пророчими умами. Так, як світ відкинув янгола, він відкидає удосконалену людину.

З причини того символічного характеру булоби неслушно

порівнувати, як то чинять так часто, отсі перші романи Уелса з романами Жюль Верна. Жюль Верн не хотів нічого доказувати. В Уелса — дивовижне завжди утопійне або сатиричне і все має моральну інтенцію. *Машина досліджування часу* натякає на відповідальність людини супроти людськости. *Доктор Моро* показує звірячий вигляд людського життя. *Невидима людина* — небезпеку влади там, де нема моральної контролі. *Війна світів* — небезпеку розвитку інтеліґенції коштом симпатії до людськости.

Вкінці Уелс збирає всі свої думки про майбутність під видом більше дидактичним в книжці, що має заголовок *Анциціпація* або про вплив механічного і наукового поступу в житті і думках людини. Книжка замітна, бо її оголошено 1901 року, а вона має в собі пророцтва щодо майбутности світа, з яких богато вже здійснилося. В хвилині, коли та книжка появилася, заявив якийсь анґлійський критик, що британська влада має обовязок субвенціонувати містера Уелса, щоби він міг продовжати свої пророцтва і що повиненби істнувати лявреат-пророк, так, як істнує лявреат-поет.

Розділ про війну найбільше подивугідний. Уелс вже тоді предсказував цілу ролю авіятики, коли вона в тому часі ще навіть не вміла добре літати. »Я схильний повірити, що труднощі запевнити безпеку бальонів підсичуватимуть розшуки і винаходи в напрямку повітряних літаків, що дадуться кермувати і зможуть стати знарядом боротьби. Між особами, що стоять близько робіт, що виконуються і на тім розуміються, мало таких, що не признають, що далеко перед двотисячним роком, а здається ще перед 1950 літак зніметься в гору і поплянувавши в повітрі, осяде цілий і неушкоджений на місце вилету. Скоро лиш сей винахід вдержиться, його будуть стосувати в час війни«. Він оповідає про двобій в повітрі, який мігби добре пасувати до двобою потім, як вибухла війна 1914 р. Коли до сього додамо, що в одній статті *Панцирники землі* Уелс описує *підскакуючі опанцирені вози далеко перед винаходом танків*, то назва пророк-лявреат може не буде нам видаватися несправедлива.

В романі *Тоно Бенґай*, що його богато анґлійських критиків мають за найкращий з романів Уелса, два елементи, ідеї і характеру находять майже однаке і рівне пристосування. В *Новому Макіявелі* річ мається навпаки. Новий Макіявель, се автобіоґрафія політика Ремінґтона, що думав (як і Уелс думав на початку своєї карієри), що злукою з ліберальними фабіянцями він мігби зреформувати суспільство. »Мої політичні переконання були абсолютно чесні і щирі. Одно одиноке і постійне бажання кермувало моїми думками: я хотів залишити Анґлію і державу краще упорядкованими, аніж я їх застав. Орґанізувати, поучувати, а передовсім усувати плутанину, що довкола, будувати державу конструктивну і передову. Прихо-

дилося проникати все виховання, як треба відчувати публичний інтерес, формувати нову ґенерацію, що умілаби жити краще і що звиклаби колективно думати. Зібрати в одно всі активности до купи серед того хаотичного стану по всіх ділянках людського життя, а передовсім прибрати до своїх рук отсю ховзьку креатуру, небезпечну, що будує світ і його руйнує, те промислове і фінансове підприємство, щоби його поставити на службу суспільної справи«.

Ремінґтон досить хутко відкриває марноту тієї думки і брак відваги в своїх політичних приятелів. Жінка, що з нею женився, Марґаріта, бажає собі бачити його занятого роботою нормального політика. Він відцурується її, а одночасно і доктрин, для яких був символом і пристає до якоїсь амазонки Ізабелі, яка стає (тепер вже вона) символом духа творчости. Щож, коли в країні пуританів позаподружну любов осуджують! Так то Ремінґтон, що може бувби став великим конструктором, бачить себе позбавленим влади і засудженим на вигнання. Він тікає з Анґлії разом зі своєю амазонкою. Книжка кінчається листом, що йому пише його вінчана жінка: »Між нами обома істнувала і істнує досі та ріжниця, що ти любив наготу і невгамовану силу, а я одежу і дисципліну. Таке трапляється всюди. Ти все балакаєш про порядок, систему, величні мрії, про той порядок, що має настати на місці хаотичного, якого ти не зносиш, але якимсь інстинктом тобі видається, що треба зломити право. Я гляділа на тебе зблизька. Щодо мене, то я чую потребу коритися праву, поносити жертви, поводитися правильно. Не чую потреби творити... чую потребу заховувати. А ти, ти — рівночасно творець і бунтівник, ти і ся Ізабеля...« Творець і бунтівник? Вірмож в наш здогад, що так, а не инакше хоче Уелс, щоби його розуміли.

Автобіоґрафія Самурая, що повний доброї волі хотівби перетворити світ, присутність при боці сього героя амазонки, на половину фабіяністки, а на половину аристократки, боротьба пристрасної пари, що складається з патриціянки і з плебея, з опором всесвіту і з глупотою еліти, побіда всесвіта і глупоти, але неясна сподіванка кращої майбутности, то є теми більшої частини інтелектуальних романів Уелса. А проте роман такого Стендаля або Бальзака, новеля такого Меріме, захоплюють нас більше. Може тому, що політичні і релігійні доктрини, щоби нас могли так захоплювати, мусілиб бути в нас глибше втілені.

Якуж ціль предкладає нам Уелс? Створити адміністративний і науковий рай інтелектуальною аристократією. Уелс має майже фізичну відразу до анархії і насильства. Захоплений поступом наук в наших часах, він хотівби, щоби сей поступ розтягнувся на соціяльні науки. »Коли подумаю про поступ фізичних і механічних наук, медицини і гіґієни, коли змірю поступи навчання взагалі, доробок матеріяльний і коли те все порівнаю

з тим, що стояло передше до розпорядимости людини, коли подумаю про ту малу жменьку винахідників, експериментаторів, виховників і що ся жменька осягнула, мимо нехтувань і всупереч байдужости величезної більшости людий, то в голові мені починає крутитися від осліпляючого блеску знаків світової пишноти, що її держава, правильно зорґанізована, моглаби ще осягнути.«

Хтож то творитиме таку зорґанізовану державу? Еліта, ся еліта Самураїв, що в романі *Вид річий майбутніх* він сам її малює зложену з летунів, з хеміків, з того лицарства техніки (бо всяке лицарство опирається на техніці, одна лише техніка змінилася), що він їх так любить бачити перебраних за хлопців пластунів. »Нараз бачу, як в мойому світі (1908) являється якийсь хлопчисько нового типу, дуже щаслива перерібка нового горожанина, шапочка, хакі, коліна голі, вигляд спортовця, душею відданий здоровим і зміцняючим вправам і грам. То пластун. Такий хлопчисько дуже мені подобався і трудно приходиться мені зясувати тепер, яка то для мене була важна річ, як мені хотілося з ним побалакати, налюбуватися ним, ствердити, що лібералізм ніколи не міг випродукувати, ані не думав випродукувати, щось подібного.

Перетворіть пластуна в людину, а дістанете аристократію Уелса. Ви матимете рівнож і італійську молодь. То не припадок, що Уелс затитулував один з найголовніших своїх романів заголовком *Новий Макіявель*. Італійська ідея Володаря, ідея, що для перемоги великих реформ треба звернутися до великих людий, є одною з сутевих тем фільософії Г. Ґ. Уелса. Через сю своєрідну мішанину, він одночасно фашист і ліберал. Коли ви живете серед непорядків і злиднів, говорить він нам, то тому, що ви сього хочете. Як на мене, рада дуже проста: треба трохи енерґії, треба дати владу тим, що створені, щоб нею орудувати. Наука дозволяє нам панувати над всесвітом, вона нам також позволилаб, коли ми застосуємо ті самі методи до людських суспільностий, опанувати наші політичні і фінансові труднощі...

Якеж то буде те щастя двохтисячного двохсотного року? Коли ми хочемо зловити його зблизька і зясувати відповідно до книжок Уелса, воно щезає. Московське воно не є, се певне. Ані французьке, бо малий власник фарми, дрібний буржуа і, загалом взявши, людина ні тепла, ні студена, бентежить Уелса. Здається, що в того великого конструктора частина критична солідніше збудована, аніж конструктивна. Світова держава є для нього містичною сподіванкою, але не ясною ідеєю.

Людина рідкої, універзальної інтеліґенції, подразнений абсурдальністю людського світа нашого часу, вірить в силу наукових метод і прагне реформувати світ. Але, коли уявляє собі те, що повинно статися, він бере ноги за пояс і втікає.

Утопія його природний елемент. Як читачі слідкуємо за ним з приємністю, як ученики вагаємося.

Розвязки, що їх предкладає Уелс, завжди мудрі і ґеніяльні, але вони не вирішують проблеми, бо забувають на частину даних. Жінки його романів і його майбутної суспільности гарні, але нереальні, бо одні і другі іґнорують первородний гріх. Боги, що їх у Кіплінґа повно на кожному місці, не показуються в Уелса і на лік. Його сон про якусь змову в небі, звідки міліонери і техніки злітають і опановують землю, щоби нею мудро заряджувати, не має нічого спільного з дійсністю. Доктрина Уелса, дарма, що побудована на приладах технічних і наукових, в дійсности є релігією. Він вірить в те, що суспільність може дійти до якогось постійного стану досконалости, що той стан є перед очима, що корабель бродить перед пристанею і що треба лиш кращого виховання і доброї волі, щоби створити світову републику, в якій вибранці Уелса порядкуватимуть суспільними справами. Все се дуже гарно, але світ з тіла і крови, світ з землі і з каміння, нетакий. Світ є замешкалий істотами, що помиляються, що пристрастні, завистні, здібні до доброти, до відваги, до глупоти і до жорстокости. Хибаж істоти ті годні пристосуватися до пляну постійної світової рівноваги?

Навіть, як допустимо, що такий плян можна зрозуміти, то ще треба спитати, чи він бере в свій рахунок всі ті суперечні пристрасти міліонів? Але він не є зрозумілий. Ніодин людський розум не годен його оформити. Незлічимі пляни можна пристосувати в утопії; на землі треба жити день по дню. Рівновага, то тільки один зі щаблів життєвої драбини.

Ханук-Бек

Самостійність, її романтики й вороги

Питання самостійности частин б. Росії, або розщеплення останньої на незалежні держави, які повстали по революції 1917, а пізніше підпали окупації червоною армією, з кожним роком стає актуальнішим. Його все пильніше досліджують ті, що шукають дійсного замирення як Західної, так і Східної Европи, воно все сильніше непокоїть всіх кольорів прибічників (від найчервоніших в Кремлі до найчорніших на еміґрації) неподільної Росії, на ньому базується повільна консолідація праці заступників поневолених народів на еміґрації.

Оборонці єдиної неподільної Росії в своїй арґументації найчастіше (свідомо, чи не свідомо се инша річ) змішують два ріжні поняття — самостійність і економічний розвиток. Перше —

поняття чисто політичне, якого проявом є стремління народу жити власним політичним устроєм, якого він бажає, а не тим, що йому накидають згори. Економічний-же розвиток, як функція того чи иншого політичного режіму на даній території, пристосовується або: до задоволення потреб мешканців тої території, або розвивається в інтересах метрополії, якою була Московщина відносно до всіх її »окраїн«. Важко знайти нарід, якийби задля економічних вигод добровільно зрікся політичного власновладства, а не боронивби його використанням всіх своїх економічних можливостей. І навпаки, всі народи завжди прагнуть звільнитися від навязаної їм чужою владою політичної системи. Італія, забезпечуючи свою політичну самостійність на імпортованих вугіллі й нафті, створила значні промисли, чорно-металюрґійний, автомібілевий та аеропляновий, яких вона не моглаб мати при політичній залежности від держави, богатої покладами вугілля й нафти. Швеція і Швайцарія, лише як незалежні держави, змогли так досконало використати свої природні гідрозапаси, а перша й запаси залізної руди та лісу, орґанізувавши електротранспорт, високої якости чорну металюрґію, паперову й сірникову промисловости. Навіть повоєнна Австрія, з її неспівмірно великою головою — Віднем, змогла перебудувати свою економіку так, що вже в 1929 р. задовольнялася власною пшеницею — на 50%, житом — на 75% і цілковито цукровим буряком, молоком та яйцями[1]). Таким чином народне господарство в свойому розвитку пристосовується до політичного устрою країни і найраціональніше воно задовольняє потреби туземного населення, коли країна політично цілком самостійна. Через се вважати економічні моменти за визначальники можливої політичної незалежности, на нашу думку, не є правильним.

Російська преса стремління до самостійности розглядає, як стремління лише еміґрантських уґруповань, а не вияв волі самого населення тієї чи иншої території б. Росії. Так ніби вона не бачить ні безупинних висилок з окраїн на Соловки, на Сибір, ні безконечних переселень цілих сел до Сибіру, ні невгаваючих повстань виключно по »окраїнах« (Україна, Кубань, Грузія, Туркестан, Приамурський Край), ні нарешті безнастанних судових й безсудних ліквідацій всіляких »шкідників« на окраїнах. Над установами держав, що повстали на території б. Росії, частогусто пробують росіяни іронізувати, як над самозваними витворами еміґрації, хоч в більшости вони є вислідом самостійного життя й праці дома, на власному ґрунті. Так, А. П. Марков намагається довести, що в козаків було лише — »якесь бажання місцевої самоуправи« і нічого більше[2]). Згадує він і про конституції козачих країв, але, очевидно, по міркуванням »неділимчиських«, робить з них ті свої висновки. Міжтим ті консти-

[1]) Peasant Europe by H. Hessel Tiltman 1934.

[2]) А. П. Марков, Самостийничество и хозяйственное развитие России.

туції мають і наступні розділи: »Основні закони Всевеликого Війська Донського. Глава I, § 1. Всевелике Військо Донське є самостійна держава, заснована на початках народоправства. § 2. Вища і законодавча влада в кордонах Війська Донського належить Військовому Кругу. § 3. Вища виконавча влада у Всевеликому Війську Донському належить Донському Отаману«. »Конституція Кубанського Краю... Розділ III. Джерело і орґани Вищої Влади. П. 9. Джерелом Вищої Влади в Кубанському Краю є воля його громадян, що виявляється на зібраннях представників. Носіями Законодавчої Влади в Кубанському Краєві є Краєва й Законодавча Ради, а носіями виконавчої влади — Військовий Отаман і Кубанське Краєве Правительство... П. 37. Кубанський Військовий Отаман є головою Кубанського Краю і Кубанського козачого війська«.

Отже бачимо, що Дон й Кубань були цілком самостійні держави і в них питання якоїсь там самоуправи не істнувало. Еміґранти з Дону і Кубані вийшли за кордон, як громадяни держав Всевеликого Війська Донського та Кубанського Краю. Всіж громадяни Дону й Кубані, як і України, Грузії, Азербейджану і т. д., що примусово опинилися за кордоном, лишаються і на еміґрації самостійниками, якими вони були на своїй землі. Тіж з тих громадян, що на еміґрації пристали до табору росіян, з тих чи инших мотивів, инакше як зрадниками свойого народу вважатися не можуть. Треба ще згадати про самостійницьких романтиків, чи всіляких екстремістів, що не задовольняються положенням громадян своїх держав, а вигадують на еміґрації власні »державотвори«, як »Козакія«, »Північний Кавказ« тощо. Сю ґрупу громадян инакше як романтиками й фантастами, на тлі еміґрантського безвідвічального буття, теж вважати не можна. Вони теж відкинули заповіти рідної країни.

Дехто з ворогів самостійности і оборонців єдиної неподільної Росії покликається на те, що з Росії довелосяби утворити 182 держави (по кількости національностей за переписом 1926 р.) [3]). А се, мовляв, неможливо, бож і самостійники на своїх територіях не дозволять усім національностям творити окремі держави. На такі »заперечення« варто табору неділимців пригадати, що на світі майже не істнують держави, в якихби етноґрафічні кордони покривалися з політично державними, та які складалисяб з однієї національности. Французька нація поділена поміж 3 державами, італійська й німецька між 4 й більше, суцільні маси анґлійців можна натрапити не менше, як в 10 державних орґанізмах і т. д. В цитованій праці п. Марков на ст. 8 говорить: »Ледви чи самостійники погодяться з тим, щоб з Росії повстало 37 самостійних держав« (по кількости республік та автономних областей в 1928 р.); і далі: ...»в проєктах українських самостійників Молдавія поглинюється Україною«. На

[3]) Ibidem, ст. 8.

се можна зауважити, що самостійники мають дбати про незалежне істнування власної держави, а турбуватися про те, на скільки частин розпадеться Росія, вони можуть лише остільки, оскільки се сприяє чи ні скріпленню їх самостійности. Певно, треба сподіватися, що від Росії відщепляться і утворять самостійні держави лише території, яких населення вже виявило чи ще виявить прагнення до незалежного життя, як наприклад: Україна, Корелія, Білорусія, Всевелике Військо Донське, Кубанський Край, Кавказ, Туркестан, Татарія, Сибір в цілому чи з декількох частин (Уральської области, Західного і Східного Сибіру, Далекого Сходу). Отже замість 37 з окраїн Росії можуть повстати лише 9, або 11 держав, з яких майже кожна територією і населенням буде більшою від малих европейських держав. Немає також небезпеки і в тому, що в республиці »Верховинців Північного Кавказу« з загальним населенням в 902 тис. мешканців (облік 1931 р.) повстане, за п. Марковим, що найменше 10 ріжнонаціональних держав, або що десятки тисяч греків-табаководів, черкесів, чи карачаївців створять грецьку, черкеську, карачаївську держави в Кубанському Краю, а цілком національно суцільне місто Нахічевань з вірменським монастирем та кімлики домагатимуться вірменської й кімлицької держави на території Всевеликого Війська Донського. З досвіду недавнього минулого знаємо, що всі ті національности були цілковито льояльними громадянами Кубанського Краю чи Всевеликого Війська Донського, не домагаючись навіть персональної автономії. Щодо Молдавії, то в середині неї, самі творці тієї вигадки, з Балти, вже викроїли »Україну«, так, що весь новотвір для зручности пропаґанди став анекдотом, яким можуть бавитися лише охочі до примітивних ефектів. Можна також твердити, що українці, росіяне, кімлики, черкеси і инші на Дону і на Кубані (оскільки остання не злучиться з Україною), лишаючись дітьми своїх націй, будуть вірними громадянами своїх держав, як німці Швайцарії є патріотами своєї батьківщини.

Варто також зупинитися на деяких анормальностях, які повстали між ніби самостійниками вже на еміґрації, а саме: на »творенні« чисто еміґрантських »націй« і »держав«: »козачої нації«, »Козакії« і »Північного Кавказу«. Все се висліди виключно еміґрантської, хочеться вірити, романтики. Дома, на своїй землі, такі проекти нікому не приходили до голови. »Держава« Козакія також є теоретична вигадка противників незалежности козачих територій і має деяку анальоґію в минулому, а саме в спробах обєднань, згори засуджених на невдачу. З тих спроб в 1917 р. теоретично склався Південно-Східний Союз з Донщини, Кубані, Ставропольщини й Терщини. Ідейно Союз підтримували і росіяне, не безпідставно уважаючи, що в тім Союзі їм булоб легше захопити владу й запобігти відділенню козачих територій від Росії. Однак такі розрахунки завели, бо Союз проістнував лише пару місяців на папері і реально не

зміг виявитися. Його зразу заступили самостійними державами з б. козачих земель. В 1920 р., в аґонії збройної боротьби з червоною армією, теж повстав проект обєднати козачі землі за допомогою так званого Верховного Кругу, до якого знову прихильно поставився ґен. Денікін та його уряд, як до русофільської комбінації. Але і сей »круг«, по двох місяцях, перед залишенням Катеринодару, розвязали самі його творці. Нарешті, на самому початку еміґрації в 1921 р. в Царгороді знову обєдналися репрезентанти козачої еміґрації, росіяне під назвою »Совіт Дону, Кубані й Терека«. Орґанізація ся від самих народин була квола, козачій масі чужа, а зі смертю її голови ґен. А. Богаевського і академічна роля її зійде на нівець.

»Держава« Козакія поширює (звичайно теоретично) свої кордони на нові терени козаків-росіян (по останньому варіянту крім Дону, Кубані й Тереку, Астраханське, Уральське й Оренбурське війська), зменшуючи в сей спосіб, коли дійшлоб до реалізації, самостійницьку відпорність тих державних козачих орґанізмів, що вже істнували колись. Очолюється вільно-козача течія п. Г. Білим, котрий є і редактором їх ідеольоґічного журналу.

Так звана держава »Північний Кавказ« теж повстала в Парижі лише в 1934 році. На Кавказі, до окупації білими, істнувала, хоч і короткий час, республіка »Верховинців Північного Кавказу«, яка займала приблизно Даґестанську область і мала коло 800-900 тис. населення. Окупувала її спочатку Добрармія ґен. Денікіна, котрий для управи сим краєм легко знайшов керівників серед верховинців. На еміґрації ґрупа верховинців, що видавала журнал »Горци Кавказа«, а з р. 1934 »Північний Кавказ«, поширила територію бувшої республіки на терен цілого лівобережжя Кубані до Чорного моря, збільшивши сю територію в декілька разів і в чотири рази населення. Для того поширення окуповано більшу частину Кубанського Краю з населенням коло 2,5 міл. мешканців. Нову державу названо »Північний Кавказ«. Все се фантастичні утвори, які не витримують перевірки життя.

Перейдім тепер до розгляду доказів економічного порядку, якими користуються прибічники єдиної неподільної Росії. Насамперед зупинімся на твердженні, що б. Росія уявляла собою єдиний економічний орґанізм. Про се проф. В. І. Греневецький говорить таке[4]: ...»штучне розщеплення єдиного економічного орґанізму, яким була в минулому Росія, повинно найболючіше відбитися на найближчій долі промисловости«. І далі: »Потрібна боротьба за економічне обєднання частин поділеної Імперії, особливож України і Росії, що життєво одна другу потребують« Спиняючись на тих економічних звязках, про які загально говорить проф. Греневецький, мусимо сконстатувати деякі загальні

---

[4]) Проф. В. И. Греневецкий, Послевоенныя перспективы русской промышленности, 1919, ст. 195, 197.

факти, що тому суперечать. Насамперед перед революцією народне господарство цілої імперії перебувало на світанку капіталістичного розвитку. При сьому стані господарства говорити про його єдність не доводиться, бо фактично кожна частина тієї велетенської території розвивалася майже самостійно в напрямкові найлегших в ній можливостей. Втручання Росії в економічний розвиток »окраїн« мало лише характер відношень метрополії до кольоній, з метою осягти як найбільші користи. У всякім разі стан народнього господарства Австро-Угорщини перед роспадом був далеко більш обєднаним, монолітним, ніж в б. Росії або в СССР.

Розвиток хліборобства в б. Росії, зокрема зернових культур, в південних »окраїнах«, залежав головно від збуту на зовнішній ринок, закордон. Такі підсумки перевозок по залізницях у 1895 р. були наступні (у %) [5]):

Ґрупи губерній	Вивіз	Внутрішний перевіз
Центрально-хліборобські	42,1	57,9
Поволжжя	47,0	53,0
Степові	75,4	24,6
Правобережні	72,8	27,2
Лівобережні	46,5	53,5

Бачимо, що Степовий й Правобережний райони працювали переважно на експорт Лівобережний — на експорт наполовину. Для окремих-же ґуберній перевага експортових перевозок виявилась значно яскравіше, а саме: з Бесарабщини експорт складав — 84,6%, з Херсонщини — 88,5, з Таврії — 93,0 і з Київщини — 83,5. Навпаки Центрально-хліборобські ґубернії везуть на внутрішній ринок: Воронізька — 75,5% свого збіжжя, Тамбовська — 61,0, Самарська — 78,2 і Оренбурська — 90,5. В томуж році (1895) по зведеним даним залізничного департаменту[6]) по внутрішньому постачанню головне значіння мають Центрально-хліборобський та Волзький райони. Степовий і Лівобережний, а особливо Правобережний та Північно-Кавказький райони переважно працювали для зовнішнього ринку. В 1895 р. загальний підсумок перевозок головних зернових продуктів з України (включаючи Бесарабщину й Таврію) за М. Стасюком виносив — 258,8[7]) міл. пд., з яких в межах України перевезено — 30,1 міл. пд., в ґуб. Конґресівки відправлено — 9,9, до Росії — 5,1, а за кордон — 204,6 міл. пд. Таким чином українське зерно мало головним призначенням — закордонний ринок.

Пригадаймо собі, що економічна політика царської Росії в сільському господарстві при будові залізниць найперше скеро-

---

[5]) Матеріали по пересмотру хлѣбных тарифов в 1896 г. I—V Спб. 1897.

[6]) Матеріалы тарифнаго съѣзда в 1896 г.

[7]) Микола Стасюк, Економічні відносини України до Великоросії Польщі (Зап. Укр. Наук. Т-ва в Київі, 1911, кн. VIII).

вувалась в бік забезпечення збіжем внутрішніх районів, а потім вже на звязок продуктивних районів з портами, відчиняючи приступ їх продуктами до закордонного ринку. При сьому перші залізниці мали виключно хліборобський характер, а розбудова їх велася в напрямку упривілейовання балтицьких портів. Так залізниці Лібава—Ромни та Риґа—Царицин збирали вантаж не лише центральних, а й південних ґуберній Імперії до балтицьких портів. Лінія-ж Риґа—Орел, а пізніше Орел—Царицин поділила Росію на дві частини, перетявши старі шляхи постачання збіжжя до Москви і в сей спосіб цілковито відірвала Південь від постачання на Північ хліба. А з будовою залізниці Вязма—Самара, Південно-східний район теж звільнився від постачання на Північний ринок і опинився у виключній залежности від закордонного ринку через західні порти. Сам московський район, в споживанні хліба, все більше обмежувався північними ґуберніями. Коли вивіз збіжжя з балтицьких портів в 1852 році складав лише 11,3% загального експорту з Росії, в 1854 р. — 8,7%, а в 1855 — 4,2%, то з портів Чорного і Озівського морей, в тойже час, вивозилося аж 66,5-68% цілого експорту. З будовоюж залізниць напрям вантажу за рахунок чорноморсько-озівських портів різко змінено на користь балтицьких. Так експорт збіжжя в %% загального вивозу Імперії складав[8]):

Роки	З портів		Роки	З портів	
	Балт.	Чорном.-Озів.		Балт.	Чорн.-Озівські
1869	18,65	64,04	1873	37,90	32,85
1870	22,43	59,77	1874	33,14	34,81
1871	29,16	53,96	1875	33,74	34,81
1872	19,31	61,38	1876	40,00	37,00

Отже бачимо, що залізничною політикою Росія піднесла значіння в хлібному експорті балтицьких портів і знизила ролю чорноморсько-озівських, що обслуговували головно південні райони Імперії. Вже в проєкті залізничної сітки 1870 ценральні та південно-західні залізниці сполучаються з південними, відтягаючи вантаж до західних портів. Після того балтицькі порти сполучали трьома лініями з центром і південним сходом. Пізніше припускали дати деяким південно-східним лініям (що почасти лишилися в проєктах) приступ і до озівських портів. Завдяки останній розбудові, відчинилися нові райони притягання до балтицьких портів, але вона дала змогу і чорноморсько-озівським портам почати успішно конкурувати з балтицькими. Взагалі-ж останньою розбудовою залізниць ще яскравіше підкреслилася праця хліборобного півдня й південного сходу Імперії на зовнішній, а не на внутрішній ринок.

Зупинивши увагу на тарифній залізничній політиці, мусимо

---

[8]) Блиох, Влияние железних дорог на экономическое состояние России, Спб. 1878 т. II ст. 57.

сконстатувати, що й вона, починаючи з 1893 р., сприяла розвиткові товарово-торговельного хліборобського виробництва на півдні і південному сході Імперії та інтенсивному експорту збіжжя з сих територій за кордон. Внутрішній-же ринок центру, завдяки пониженню тарифів лише на короткі віддалі при внутрішніх перевозках[9]), задовольнявся хлібом із сусідніх близьких районів.

За часів окупації владою СССР України й південного сходу товаровий хліб теж в значній частині експортується за кордон як крам цілої держави. Лише при тому »окраїни« обдираються до такої міри, що не лишається мінімума на посів і прохарчування мешканців, а се тягне за собою систематичне з року на рік вимирання людности з голоду. Пояснити, що посівна площа зменшилася на півдні, в період военного комунізму, відсутністю внутрішнього ринку, як се робить п. Марков (ст. 16 цит. праці), не можна. Не сіяли головно тому, що нікому було сіяти, скрізь ще догоряли повстання і богато селян очікувало, що каліфи хутко згинуть, а тоді вже можна буде братися і до зруйнованого господарства.

Таким чином »окраїни« Імперії, на яких після революції повстали незалежні держави, своє збіжжя переважно експортували за кордон, а не на внутрішній російський ринок. Московщина у всі часи використовувала експорт в своїх інтересах, а не в інтересах країв-продуцентів. Лише такий був звязок хліборобства »окраїн« з Московщиною. Добробут неросійського хлібороба залежав і залежатиме від конюнктури на зовнішньому ринку.

Російські автори зазначують, що розвиток культури цукрового буряка на Україні залежний від сприятливого ставлення Московщини. Фактичнож б. цукрова промисловість розвинулася на Україні: завдяки ґрунтовим і кліматичним умовам, що сприяли одержанню найліпших врожаїв цукрового буряка, близькости вугілля Донбасу для цукроварів, густому населенню й добре розвинутій залізничній сітці. Але по революції і цукроварство України хутко занепадає. Посівна площа ц. буряка за 1-у пятилітку на Україні піднеслася з 558,7 тис. га у 1927 р. (на 865,9 тис. га за р. 1933, але виробництво цукру за тіж роки упало з 1088 тис. тон на 559,7 тис. т.[10]), себто якісно цукровий промисел й найважніща галузь з легкої промисловости України, значно підупадає. З 299 цукроварень перед війною на Україні на 1933 р. лишилося лише 150 чинних. Цікаво, що на 2-у пятилітку Москва запроектувала збудувати 30 нових цукроварень, але переважно в Центрально-чорноземному районі та на сході, і лише одну в Купянську. Отже бачимо, що найбільш розвинутий

---

[9]) П. И. Лященко, Очерки аграрной эволюции России, 1928 т. I ст. 181.

[10]) Социалистическое строительство СССР 1934 Табл. 53, 54 ст. 216—217.

цукровий промисел в небезпечній сепаратистичній Україні, Московщина хутко занедбує.

Бавовняк є другою технічною рослиною, що по кліматичних умовах можна плекати лише в південних та південно-східних »державах« СССР (Закавказ, Туркестан, Північний Кавказ, а в останні роки і на Україні). Розвиток сього господарства ще виразніше має характер кольоніяльної залежности від текстильної промисловости Московщини, для якої виключно постачається бавовняк. Дехто з росіян вважає, що за бавовняк туркестанці та закавказці одержують з Москви хліб. Але се треба пояснити: хліб Москва дає не свій, а лише призначає наказом зробити се півдню чи південному сходу. Напевно продуценти бавовняку зробили сей обмін ліпше для себе, якби вони мали безпосередні звязки з богатими хлібом районами. Не можна також промовчати як господарює Московщина в бавовняних районах останніми роками. За сі роки посівна площа зросла з 713,8 тис. га в 1927 р. на 1794,7 тис. га в р. 1933[11]), а збір бавовни за тіж роки майже не змінився. Не лиш не спостерігається удосконалень і інтенсифікації сього господарства, а виявляється бажання кількістю посівної площі винагородити недбайливу в сій галузі господарку. Бачимо, що і поля бавовняку занедбали останні експерименти СССР.

Тютюн також належить до технічних рослин, що продукують виключно окраїни (П. Кавказ, Закавказзя, Україна), але приблизно половину того перероблюють в Московщині. Щож торкається акцизу і инших сполучених з тютюновою промисловістю державних зборів, то вони завжди установлювалися центральною владою Московщини і поступали до її скарбниці. Отже і в сій галузі »окраїни« виконували ролю кольоній-постачальників сировини для метрополії — Московщини.

До революції значну ролю в експорті закордон відогравали також продукти скотарства: жива худоба, дріб і яйця. Так, Україна постачала ті продукти переважно на зовнішній ринок і в Конґресівку. За Стасюком, за період 1899-1901 перевіз в межах України був 43,9% загальної кількости рогатої худоби, в ґубернії Конґресівки — 25,3%, а на ринок російський лише — 22,2%. В рр. 1902-1906 відповідні числа для тихже напрямків були: 46,6, 26,5 і 18,7. Як бачимо, вивіз до Московщини був найменший і при тому знижувався. Свиней в 1900-1901 рр. в межах України перевезено — 40,5% загальної кількости, на конґресівські і північно-західні ринки — 57,1, до московських ринків лише — 1,0%. В рр. 1902-1904 вивози визначилися так: 40,6, 58,8 і 1,1%. З загальної кількости живої птиці в 1899 р. закордон через порт Лібаву з України вивезено — 53,2%, до Конґресівки — 8,6, а на московський ринок — 10,0, а в р. 1903 — відповідно — 51,6, 10,1 і 5,2%. Яєць у 1898 та 1906 рр.

---

[11]) Тамже.

закордон з України вивезено — 50,3 та 71,8% від усього їх експорту, тоді, як в инші райони Імперії лише — 19,9 та 8,2%. Сих ілюстрацій вистарчить, щоб ствердити, що до революції і продукти скотарства окраїн збувалися переважно на закордонний, а не на московський ринок. Органічного звязку скотарського господарства окраїн з Росією теж не було. Період по революції в скотарстві проявився на окраїнах в масовому винищуванні худоби (поголовя за сей час зменшилося пересічно вдвічі).

Таким чином сільське господарство »окраїн« Росії, хоч і є високотоваровим, але збутом для нього являється головно зовнішній ринок (для П. Кавказу $^2/_3$ цілої товарової продукції). Російський-же ринок для них має мале значіння. Зате Московщина використовувала сю торгівлю, як посередник. Очевидно, що самостійні держави знайдуть способи доцільніше використати продукти свого господарства і заощадити ті користи, що сьогодні заінкасовує метрополія-Московщина. »Окраїни« розвиток свого с.-господарства завжди мусітимуть базувати на експорті за кордон, там рятувати своє положення, бо Московщина обходитиметься власним сірим хлібом, покладатися на неї булоби щонайменше необережно.

Необхідно заперечити також твердженню, що промисловість »окраїн« розвинулася з допомогою російського капіталу, бо фактично промисловість України і Кавказу виросла головно на европейському капіталі. Загальний росподіл чужоземних капіталів по районах б. Імперії до революції був такий[12]):

Райони	Міл. рубл.	% %
Південний	395,0	24,3
Північно-західний	286,8	17,4
Кавказ	217,5	13,4
Центрально-промисловий	194,6	12,2
Польський і Литовський	149,2	9,2
Урал	144,3	8,9
Сибір і Туркестан	106,0	6,5
Прибалтицький	53,3	3,3
Инші райони	78,6	4,8

Щоб оцінити сі дані, требаб мати росподіл всіх капіталів, що вложені в промисловість районів. Через те, що таких даних немає, М. Б. Вольф використовує менше точний спосіб зіставлення з валовою продукцією районів по гірничій і обрібній промисловости і одержує наступну таблицю[13]):

---

[12]) М. Б. Вольф, Географическое размещение русской промышленности, 1927 ст. 76, 77.

[13]) тамже.

Райони	Валова продукція гірничої та обрібної промисловости в 1913		Сума закордонних капіталів	
	міл. рубл.	%%	міл. рубл.	%%
Північно-західний	602	11	287	20
Сибір і Туркестан	245	4	106	8
Кавказький	508	9	218	15
Південний	1168	21	395	28
Уральський	433	8	144	10
Центр.-промисловий	1834	33	194	14
Инші райони	831	14	79	5

Отже бачимо, що участь закордонних капіталів є значною головно по »окраїнах«. Ясно, що Московщина власними засобами розвинула лише свою промисловість, а промисловість на »окраїнах« є виключно дитиною капіталу закордонного. З останнього одначе Москва, як метрополія, теж мала певний зиск. Капітал з закордону вкладався в підприємства, що мали найсприятливіші умови розвитку і одержання дівіденди, а такою була промисловість на »окраїнах«.

Найбуйніше в б. Росії розвинулася камяновугільна промисловість Донецького та Домбровського басенів, хоч вугільні поклади мали і богато инших районів, як: Підмосковний, Урал, Сибір, Закавказзя, Кубань і инші. Наймогутніші і найліпші якісно безперечно сибірські поклади Кузбасу, але їх віддаленість від ринків споживання (більше 2000 клм. від Уралу) перешкоджала швидкому розвитку сього басену. Ґеоґрафічне положення Донбасу є дуже сприятливе (густе населення, густа залізнична сітка, близько високоякісні поклади залізної руди — найбільша віддаль до Кривого Рогу — 500 клм., поруч маються зложища кухонної соли, топняків тощо) і тому до його розробок інтенсивно плинув капітал з закордону. Найбільше тут вклали капіталу французького (9 підприємств), бельґійського (8 підприємств) і німецького. В инших окраїнних районах вугільні поклади до революції мало цікавили закордонний капітал, а тому вони або зовсім не розроблялися, як Хумаринське на Кубані, Караґандинське в Туркестані, або мало й примітивними способами, як Тквібульське в Закавказзі, Кузнецький басен на Сибірі, Кізеловське й инші на Уралі. Керуючої господарної руки в сій галузі, з боку московської метрополії, цілковито не відчувалося. Ґеольоґічні досліди велися мляво. Здобич камяного вугілля в Донбасі винесла на рік 1906 — 590,8 міл. пд., або майже 50% загальної продукції б. Імперії (1196,8 міл. пд.)[14]). До 70% здобутого на Україні вугілля споживалося на місці, на випал коксу й на паливо. До 1902 року за межі України вивозили майже стільки, скільки до неї довозили з инших районів. Пізніше, постачаючи вугілля в поважній кількости московським

[14]) М. Стасюк, Економічні відносини України до Великоросії і Польщі (Записки Укр. Наук. Т-ва в Київі 1911 кн. VIII).

залізницям, Україна піднесла свій вугільний експорт до Московщини, довівши його до 16,5% в 1908 році. В перші роки по революції загальний паливний голод примусив СССР зосередити на деякий час увагу на розвиток продукції Донбасу. Але з початком 1-ї пятилітки (1927-28 р.) і з заміреним перенесенням промислового центру СССР на Схід (на Урал), всі зусилля большевиків прямуються на досконалий розвиток вугільної промисловости в Кузбасі, на Уралі, в Караґанді. Донбасже перебудовується й розбудовується, оскільки його ресурси мають підтримати перебудову загально московської промисловости. Ступінь дослідів над вугільними покладами Донбасу з 1913 по 1932 рік піднісся лише в 1,7 рази, в Кузбасі в 9,5[15]). Механізація копалень Донбасу починає відставати від механізації їх в Кузбасі, в Донбасі будують переважно середні й дрібні копальні, а в Кузбасі — великі. У 1929-30 р. Донбас, постачаючи 76,1% к. вугілля цілого СССР, в будові мав лише — 18,3% великих та аж 49,6% середніх копалень, а Кузбас з 9,8% загальної камінно-вугільної здобичі СССР, будував 62,5% великих і лише 20,8% середніх копалень[16]). Значно відстає від продукції в Донбасі також потужність сортувальних та промивних уряджень (в 1932 р. здобич була 44 міл. т., а сортувальна спроможність всіх навіть запроєктовань — 39 міл. т.), хоч вугілля сього басену й одріжняється засміченністю. Спожиткування відпадних, місцевого значіння, продуктів (штибу, дрібязку) навіть за останнім проєктом розбудови енерґостанцій, винесе не більше половини їх нагромадження[17]). Вклад капіталу на 2-у пятилітку (1932-1937 рр.) проєктується по камяновугільній промисловости Донбасу (продукція в 1933 р. 50777 тис. т.) — 1300,9 міл. руб.), а в к. вугільну промисловість Сходу (продукція в 1933 р. — 21070 тис. тон) — 1623,0 міл. руб.[18]).

Як бачимо, діспропорція між продукцією і вкладом капіталу занадто велика і не на користь Донбасу. В р. 1932 з України вивезено (в тому числі й заордон) 32662 тис. т. вугілля, а імпортовано до неї 19234 тис. т.[19]), себто експорт перевищив імпорт на 13428 тис. т., що склали коло 30% здобичі того року. Отже особливого значіння московський ринок для української вугільної промисловости і тепер не має. З розвитком-же підмосковного вугільного району, розробок торфовищ на Півночі і установлення нормальних торговельних зносин з Европою, сей експорт зійде на нівець. Инші південні вугільні поклади, як

---

[15]) М. Пригоровский, Угольная база СРСР, „Горная промышл." 1932 ст 75.

[16]) С. Дедков и А. Израилович, Шахтное строительство в каменоугольной промышленности, „Промышленность" 1930 ст. 104, 109.

[17]) В. Н. Ренке, Каменноугольная промышл. СССР 1932 ст. 151.

[18]) Плановое хозяйство 1934, № 3; Проэкт второго пятил. плана развития народн. хоз-ва СССР 933—1937 гг. 1934 ст. 246, 247, 248.

[19]) Социалистическое строительство СССР 1934 ст. 267, 268.

Тквібульське (Закавказ), Хумаринське (Кубань) і по революції лишилися в томуж стані, мають лише місцеве значіння.

Таким чином камінновугільна промисловість південних »окраїн« імперії розвинулася і працює цілком незалежно від господарства Московщини.

Природні ресурси бурого вугілля й торфу, з »окраїн« мають лише Україна та Корелія. Як до революції, так і по ній, сі галузі розвиваються дуже повільно (в 1933 р. на Україні здобуто 105 тис. т. бур. вугілля і 685 тис. т. торфу), хоч з точки погляду народньо-господарського інтересу обох країн сей розвиток бувби дуже бажаним. Одначе капітал з закордону до тих галузей не йшов, а Московщина, як метрополія і по революції цікавиться лише розвитком того, що хутко давало їй прибуток.

Нафтова промисловість майже вся територіяльно належить до »окраїн« (за виключенням незначних нафтовищ в Архангельщині). Її розвиток треба завдячити виключно капіталові з закордону. Одних англійських капіталів в нафтову промисловість вклали — 183295,4 тис. руб., німецьких — 3668,2 тис. руб.[20]). Значіння керівництва Московщини в сій галузі виробництва виявилося головно в контролі експорту за кордон та одержанні палива для себе. До революції центральна влада намагалася лише одержати з нафтової промисловости податки, а пізніше і скористати рідким паливом. Тому здобування нафти віддано на волю підприємця. Останній намагався одержати найбільший прибуток на вкладений капітал, не зважаючи на способи експльоатації. Нафтоперерібні центри створилися не щоб здобувати найцінніші продукти — бензину і смари, а лише, щоб задоволити потреби московського ринку. Тому ті центри організувалися не на шляху до зовнішнього ринку, а в Баку, Грозному й Катеринодарі, що мали найліпше сполучення по Каспію й Волзі та залізницями з московським центром. Головним продуктом, що видобувався з нафти, на Кавказі весь час був мазут, що спалювався в паротягах, а се було марнотратством нафтових ресурсів. Від Баку до Батуму для експорту закордон збудували ґазовод, а не нафтовод, як слід булоби зробити. Для постачання палива з Грозного в Московщину через Петровськ, Каспій і Волгу проклали теж нафтовод Грозний—Петровськ (165 клм.). Через те, що грозненська нафта богата на парафіну, то, коли з неї віддестилювати повністю всі легкі деріватн, вона лишає важко рухомий не транспортабельний мазут, що до тогож важко спалюється. Тому з грозненської нафти не здобували парафіни, як то належалоб робити, а разом з нею лишали ще і половину легких деріватів і в сей »спосіб« готували добре рідке паливо для внутрішнього ринку. Так хижацьки марнувався в Росії один з найцінніших скарбів П. Кавказу — його нафта.

---

[20]) П. В. Оль Иностранные капиталы в Россіи 1922 ст. 43, 55, 80

За період визвольної боротьби нафтові райони (особливо на П. Кавказі) підпали ґрунтовній руйнації (на промислах Грозного місяцями не вгавали пожежі) і їх треба було в значній частині відновлювати. СССР зразуж відчула, що за нафту найлегше здобути на закордонному ринку валюту. Тому нафтовому промислови уділюється якнайбільша увага. Але, закладаючи нові свердловини, рівномірної експльоатації нафтовищ не дотримували, намагалися лише осягнути найшвидчого ефекту. Свердлили насамперед там, де найбільше було виглядів — одержати нафтомету, себто продовжувалася система з царських часів (спосіб експльоатації нафтометами є найдешевший і найпростіший). В наслідок того, нафтометова нафта в Грозному хутко зростає з 6,8 в р. 1913 на 76,4% в 1928-29 р.[21]). Се мусіло викликати упадок продукції нафтовищ П. Кавказу. (З 9074 тис. т. в 1932 р. знизилась на 5900 в р. 1933)[22]). При нафтометах гинули нафтовий ґаз і найлегші дерівати. Взагаліж ґази нафтовищ почали частково використовуватися, але звичайно далеко не в тій мірі, як робиться се в СДПА. Сталий попит на бензину примусив і СССР будувати нові нафтоперерібні урядження й інтенсифікувати старі. Але розмір сих перебудов далеко не відповідає потребам народнього господарства країн, бо всеж головним продуктом виробництва лишається мазут (до 50%), а бензина виносить коло 10-12% проти 50% і більше, що здобувають з нафти в СДПА. Значна кількість, як нафти, так і мазуту з Кавказу експортують в Европу і там (Італія, Німеччина, Чехословаччина) переробляється на бензину. Цікаво, що щоб переробити нафту з Кавказу на 2-у пятилітку запроєктовано побудувати рафінерії в Сталінґраді, Горькому, Воронежі, на Волзі, але ніодної на Україні, хоч остання не має ніякого джерела рідкого палива, а потребує його велику кількість для самих тракторів. Але Україна є одною з найнебезпечніших, сепаратистичних частин імперії, а тому її залежність — щодо рідкого палива — від СССР лишається незмінною.

Таким чином залежить від Московщини і нафтова промисловість »окраїн« постільки, поскільки вона постачає метрополії півпродукт мазут і служить експортовим валютовим крамом за кордон.

Залізнорудна промисловість майже до самої революції зосереджувалася на Україні (Кривий Ріг і Керч) та на Уралі. Инші поклади мали льокальне значіння. Найстарішою (більше 200 років) є уральська залізнорудна та металюрґійна промисловість. Започаткував її і весь час фаворизував центральний московський уряд, що заснував тут навіть декілька державних фабрик. Кр. Ріг і Керч розвинулися і експльоатувалися головно закордонним капіталом. Инші поклади зал. руди, як в Даґестані,

---

[21]) Petroleum 1930 ч. 16 ст. 470.
[22]) Плановое хозяйство 1934 ч. 3 ст. 69

Закавказзі й Західному Сибіру, ніхто не розробляв, бо на їх експльоатацію не йшов закордонний капітал. Треба зазначити, що розробка покладів зал. руди України провадилася в порівнянні з СДПА чи Европою примітивними способами. Криворізька руда, що є одною з найчистіших в світі (62% металевого заліза) навантажувалася до високих печей майже без ніякої підготовки, навіть без кришіння. Керченська зал. руда, засмічена сіркою й арсеном, лише додавалася до шихти криворізької руди без спроб знайти способи ушляхотнити її. Питання про ресурси зал. руд України також лишалося остільки малодослідженим, що перед війною на російських зїздах гірничих промисловців підносилася думка про можливість близького вичерпання Кр. Рогу і про необхідність імпортувати зал. руду з Уралу. А сьогодні се наймогутніші поклади в СССР. В 1907 р. на Україні здобуто 60% загальної здобичі зал. руди б. Росії, а в р. 1913-6 74,5 продукції б. Росії[23]). З тої руди 78-80% перетопляли на місцевих металярнях, а решту 22-20% вивозили за межі України і то виключно закордон і в ґубернії Конґресівки. Сей експорт зал. руди безперечно є неґативним явищем в народньому господарстві України, але як кольонія Московщини, вона тому запобігти не могла. По революції і новій окупації стан зал.-рудної промисловости в якісному відношенню не поліпшав. Коли в 1932 р. досліди зал. рудових покладів Уралу піднеслися до 51,7%, то в Кр. Розі залишилися на рівні 29,9%. Криворізьку зал. руду, як і за царату, продовжують, де тільки можна, експортувати в сирому вигляді за кордон. Шихтується ся руда ще й тепер без ніякої підготовки (навіть без кришіння й сортування по розмірах грудок). Руди в Даґестані, дашкезанські в Закавказзі ще тільки лагодяться досліджувати. Ліпший стан досліду зал. рудових рудовищ на Уралі, в Тельбесі, яким, в звязку з перенесенням промислового центру на Схід, СССР присвячує більшу увагу.

Отже і залізорудна промисловість України цілком відокремлена від Московщини, працює лише на внутрішні потреби та експорт закордон.

Манґанові руди промислово розробляються в Чіатурах (Грузія), біля Нікополя (Україна), ледви помітно на Уралі. Поклади Хощеватське на Поділлі і Лабинське на Кубані тимчасом лишаються навіть без належного досліду. Чіатурські поклади — чистотою руди перші на світі, а нікопольські кількістю руди й металевого манґану, теж не мають суперника поміж світовими покладами. В Чіатурах манґанова руда здобувалася дуже примітивними способами (за інж. Коцовським страти руди тут виносили аж 60%[24]). Чіатурську руду всю експортували закордон,

---

[23]) М. Стасюк Екон. відн. Укр. до Велик. і Польщі; Горная промышленность 1932 т. II ст. 42 і 27.

[24]) Горная промышленность СССР т. II ст 65.

бо незначні потреби в манґані російської металюрґії задовольняв Нікополь. За час 1904-1913 рр. з Чіатур експортовано 5,5 міл. пд. манґанової руди, що становили 40,3% світового експорту її. По революції в 1925 р. експльоатацію чіатурських рудовищ передав СССР американському концерну В. А. Гаррімана, але договір з ним вже в 1928 р. уневажнено і експльоатацію перебрав московський державний трест. Нікопольські поклади розробляються теж примітивними, хоч трохи досконалішими від чіатурських, способами. Ґеольоґічні досліди як чіатурських, так і нікопольських покладів досі переведені в розмірах, далеко недостатних. Нікопольська м. руда споживається головно українською металюрґією, задовольняє релятивно малі вимоги металюрґії инших районів СССР і з кожним роком все більше в сирому вигляді вивозиться закордон.

Отже і манґаново-рудна промисловість »окраїн« обслуговує головно місцеві потреби та експорт закордон, а користи тягне Московщина. Стан тієї промисловости яскраво виявляє кольоніяльний характер »окраїн«.

Металюрґійна промисловість дореволюційної Росії до значних розмірів розвинулася на Україні і на Уралі. Перша є наймолодшою і наймогутнішою, бо для свого розвитку мала найсприятливіші умови ґеоґрафічного розміщення сировини і роспоряджала великими закордонними капіталами. Слід зазначити, що наявність природних богацтв для розвитку металюрґії на Україні була відома здавна, але промисловість почала тут розвиватися лише з другої половини XIX віку, коли металева промисловість Уралу перестала задовольняти потреби промислових районів Москви і Петербурґа. Виросла українська металюрґія переважно на чужоземному капіталі: з Франції (111896,8 тис. р. із 139184,3 тис. р.) й Бельґії (20247,4 тис. р.). За 1913 рік українські металюрґійні підприємства лише з участю французького капіталу витопили 149,0 міл. пд. чавуну, що склали 78,8%[25]) цілої продукції. Але крім вигопу чавуну й сталі, українська металюрґія мало ще що виробляла. В той час, як на рік 1913 українська металюрґія витоплювала 73,7% чавуну та 64,1% сталі цілої продукції б. Росії[26]), будівництво паротягів, возів і машин (виключаючи с-господарчих) складало від 5 до 15% виробництва б. Росії. В 1900 р. з загальної продукції 82,0 міл. пд. чавуну, на Україні перероблено 68,1 міл. пд., або 82,8%, а решту — 11,2% вивезли до Московщини і Конґресівки. В 1907 році вивезли вже 16,6 міл. пд. чавуну, або 15%, себто вивіз півфабрикату з України росте. Ся тенденція змоглася по революції, а саме: в 1932 р. з України вивезли 4085 тис. т., а ввезли 2926 тис. т., себто вивіз перевищує о 2059 міл. т., складаючи

---

[25]) П. В. Оль Иностранные капиталы в России 1922 ст. 11, 101, 14.
[26]) Социалистическое строительство СССР 1934 ст. 105.

45,6% цілої за той рік продукції. Бачимо, що Україна майже половину виробництва своєї металюрґії постачає в Московщину у вигляді півфабрикату-чавуну.

А в сейже час Україні бракує готових металевих виробів і вона примушена їх ввозити. Так в р. 1904 цвяхів з України вивезли — 451,4 тис. пд., а довезли з инших районів — 1042 тис. пд.; чавунового посуду вивезли — 63 тис. пд., а одержали — 262,6 тис. пд.; дроту вивезли — 154,1 тис. пд., а довезли — 290,1 тис. пд.; вивіз всіляких машин, крім с-господарчих, дав — 2355,8 тис. пд., а ввіз — 3482,8 тис. пд. Стан машинобудівництва в сучасній Україні (р. 1932) виносить 20,0% загального в СССР, а постачання чавуну — 69,7%, себто діспропорція значно виросла.

Таким чином в галузі чорної металюрґії Україна обслуговує Московщину сировиною й півфабрикатами, а сама стала ринком для збуту готових виробів, цілком виразно виконуючи ролю кольонії. Очевидно, що за самі машини, які постачають Україні, Московщина може придбати весь чавун, потрібний її промисловости.

Варто зазначити, що розвиток чисто московського Центрально-промислового району почався на місцевій сировині (паливі, зал. руді, льоні, вовні і т. инш.), але потім, відповідно скеровуючи напрямок з. шляхів, використовуючи густе населення, він хутко почав розростатися і перейшов майже виключно на привозний сировець. Користаючи з місцевих ресурс (підмосковним вугіллям, місцевою зал. рудою, торфом), поволі можна було заступити імпортовими продуктами з »окраїн«, а дечим і ззакордону.

Наведені з головніших галузей промисловостей приклади свідчать, що в більшости, виробництва »окраїн« незалежні від Московщини. Останняж, як метрополія, використовує в своїх інтересах їх експорт і півфабрикати для своєї промисловости. Природний розвиток таких важливих промисловостей, як: нафтова, метальообрібна та машинобудівельна на »окраїнах«, Московщина гальмує і скеровує в бік виготовки для своєї промисловости півфабрикатів (мазуту, чавуну). Спричинитися до розвитку на »окраїнах« промисловостей, убога на капітали Московщина не могла й не зможе далі; роля її була і лишиться посередницькою в відношенню до напливого закордонного капіталу.

Взагалі народне господарство »окраїн« мало дуже слабкі звязки з господарством Московщини. Воно працювало і розвивалося, щоб задоволити власні потреби та експортувати закордон. Той експорт в своїх інтересах визначала Московщина, направляла його й реґулювала (політикою будови залізниць, тарифами, митними податками тощо). Лише деякі крами, яких переробленням особливо цікавилася Московщина, експортувалися до неї, але завжди у вигляді сировини чи півфабрикатів (бавовняк, вовна,

тютюн, манґанова руда, мазут, чавун і т. инш.). Лише цукор до революції постачала на московський ринок Україна в готовому вигляді, однак і сей продукт, як зазначено, по революції почав втрачати позиції на московському ринку.

Говорити про спеціяльний економічний сепаратизм, звязуючи його з політичною самостійністю, при сучасних господарських відносинах не доводиться. Вже перед останньою війною економічна наука розглядала світове господарство, як єдине ціле. Війна і кріза на деякий момент загальмували розвиток економічних світових відношень в тому напрямку. Алеж се явища порядку тимчасового, перехідного, які не можуть затемнювати перспективи і ставати прикладами для суттєвих висновків. Відомож бо, що Австрія і по розпаді одержує хліб і мясні продукти, яких не вистарчає, головно з Мадярщини, Румунії, Юґославії, себто від старих своїх доставників. Подібно і Московщина, колиб захотіла, моглаби договоритися з своїми давніми доставниками, хочби вони політично і унезалежнилися від неї. Очевидно, що розмір метальоообрібної промисловости в московському центрі довелосяб, як штучно роздутий, звозити до споживання місцево витопленого чавуну. Натомість перед Московщиною відкрилисяб найширші перспективи льняної текстилії, розвитку паперового і взагалі деревообрібного промислу, замість сучасного імпорту паперу, кольофонії, рафінованої терпентини тощо.

Серед арґументів проти поділу СССР прихильники неділимчества часто висувають момент переселення. При сьому останне стосується майже виключно України. Так проф. В. І. Греневецький говорить: ...»факти свідчать про глибоку економічну зацікавленість України в земельному просторі на Сході і вони пікреслюють її аґрарну перенаселеність, значно більшу, ніж в Московщині«[27]). Автор наводить таблицю переселення до Сибіру, Війна і кріза на деякий момент розвиток економічних світових з якої довідуємося, що українців туди переселилося найбільше, а саме — 1900.000. А п. Марков на ст. 21, цитованої вже праці, зазначає ще й таке: ...»в совітських переселенчих контингентах на Україну і Білорусь припадають дуже великі відсотки: в 1926 р. на їх частину припало 42% переселенців, в 1927-28 — 50%, хоч в 1926 р. в РСФСР рахувалося 100,5 міл. душ, а в Білорусі і на Україні (разом) — 33,7 міл. душ. В тій совітській реґуляції переселення (загалом, звичайно, цілком не здійснимій) виявляється ступінь земельної тісноти на Україні і в Білорусі«... До останнього висновку п. Маркова, як донського козака з походження, ми вважаємо необхідним додати, що він мусівби ще врахувати »переселення« на Соловки і північні краї взагалі, які теж складають поважний відсоток, хоч се

---

[27]) Проф. В. И. Греневецкий Послевоенныя перспективы русской промышленности 1919 ст. 188.

і не викликане аґрарним перенаселенням. Відомож бо, що в останньому »переселенню« досить поважну ролю мають громадяне з б. держав П. Кавказу й Закавказзя, які є ще цілком далекі від аґрарного перенаселення.

Взагаліж треба визнати факт аґрарного перенаселення на Україні. Але і ся хиба ліпше залагодиться при самостійному житті »окраїн«, ніж коли вони лишатимуться кольоніями Московщини. Насамперед самостійна Україна хутко і значно розвине обрібну промисловість, хочби до розміру задоволення власними металевими, керамічно-порцеляновими й хемічними виробами. Як самостійна держава, вона повинна, бодай повільно, переходити від екстензивних до інтензивних форм сільського господарства, культури. А се все спричиниться, щоб злагіднити питання про аґрарне перенаселення. Зрештою, відновивши своє самостійне життя, рідко заселені держави Кавказу, Туркестану чи Сибіру потребуватимуть і далі переселенців, як їх потребують заокеанські держави. Очевидно, що вони їх братимуть і з України і на умовах не гірших, ніж за царської чи комуністичної Росії. Остання переселенців винародовлювала, вони цілком втрачалися для нації. Українські переселенці до Канади, Арґентини, Бразілії лишаються українцями, маючи свої школи, навіть Інститути, — їх не втратили для української культури. А що сталося з отими майже 2 міліонами українців, що ще до війни переселилися до Сибіру? Потрібна була війна Японії з Китаєм, повстання Манджуко, щоб компактна маса тих переселенців з України, відновила своє національне життя, — орґанізувала просвіту, школи, почала видавати на своїй мові часопись, повернула собі народній дім. А хіба не є фактом, що на території РСФСР чисельні суцільні маси українців не мають жадної української школи, — натомість російські школи по нацреспубліках пишаються особливою повагою? Ми певні, що ні в одній з самостійних держав, що відділяться від Росії, денаціоналізація переселенців не відбуватиметься з такою впертою послідовністю, як то було і є за панування Московщини. Тому потребу терену для переселення українців ні в якій мірі не можна визнати річевим арґументом проти самостійности України.

Таким чином розвиток народнього господарства »окраїн« промовляє лише за необхідністю відновити самостійне життя. І чим швидче се відбудеться, тим користніше. Заперечення московських вчених в тому відношенню мають однобічний і занадто субективний характер. Більшість дослідників »бідкається« долею господарства, а особливо промисловости, вже відпавших від Росії частин. Однак, кожна з тих країн, як самостійна держава, істнує уже 15 років, впорядкувала, оскільки можливо при сучасній світовій крізі, господарство, стабілізувала валюту і культурно розвивається незрівнано ліпше, ніж за життя під Росією. Ні в одній з тих держав не виникло навіть найменшої громадської течії, яка стремілаб — повернути до російської держави,

ніде не почуєте доброї згадки про панування росіян. Останнє є кращим доказом ваги самостійного життя для »окраїн«.

Але крім ворогів самостійного господарського будівництва, »окраїни« мають значну кількість ворогів політичної самостійности. При сьому треба признати, що політичну самостійність поборюють в значній кількости представники самихже поневолених народів. Пригляньмося до всіляких центральних московських урядів та їх експозитур по »окраїнах«. Як рясно вони уквітчані яничарами і прихованими спільниками Москви з ренеґатів поневолених »окраїн«? Всі ті Сталіни, Орджонікідзе, Мдівані, Мікояни, Петровські, Чубарі, Косіори, Голубови, Подтелкови, Полуяни, Буденні, Сорокини, Чорні, хіба вони не стовпи сьогоднішньої Московщини, хіба вони не найстрашніші яничари окупованих народів і хібаж вони не вийшли з тих народів? Уявім собі на хвилину, що підбиті Росією нації не видавалиби з себе жадного подібного типа. Московське панування зниклоби, як той дим.

Не можна не спинити нашої уваги ще на одній гальмі в боротьбі за самостійність »окраїн« СССР, на досить численній ґрупі інтеліґенції серед поневолених народів, яка згинає перед Москвою свого елястичного хребта. Се ґрупа Грушевських, Винниченок, Ніковських, Крушельницьких, Агеєвих, Гнілорибових і инших, що не втрималися, щоб не признати права Москви на наші землі, не могли не змінити своїх віх і не наплювати на все перейдене, в тому числі на самостійність і власне політичне обличчя. Більшість з тієї ґрупи не тільки декляритивно зреклася ідеї самостійности, але повернулася під нову владу (дехто може й з думкою її обдурити), попрацювати в ідеалізованих ними обставинах. Поворот тієї ґрупи, для ідеї самостійности нічого позитивного не дав, богатож з них за таку легковажну зміну переконань наложили головою. Меншаж частина інтеліґентів-сміновіховців не мала мужности вернутися до совітів, лишилася отруювати своїм безкритичним опортунізмом злиднями прибиту еміґрацію, приносячи незалежницькій ідеї велику шкоду.

Нарешті, щонайменше безвартним, на нашу думку, для реалізації ідеї самостійности, є ті соціялістичні (і радикальні) ґрупи поневолених народів, які досі не можуть вибрати між ідеєю державної незалежности та директивами II-го інтернаціоналу. Напрямок діяльности останнього все більше скеровується до контакту з III-м інтернаціоналом, а в питаннях Сходу II-й інтернаціонал все більше схиляється до порад представників єдиної Росії (пп. Абрамовичів і Ко), ніж до домагань репрезентантів поневолених народів. Не є також, тим більше, корисними попутчиками самостійности »окраїн« ті соціялістичні ґрупи, які на 15 році еміґрації можуть ставити на обговорення питання: державність чи соціялістична доктрина і марнувати час на дискусію таких протиставлень. Хіба в самостійника, хочби і соціяліста, можуть виникати »проґнози« такого порядку?!

Самостійність серед самихже народів, які за неї проти СССР боряться, також має чисельних і ріжноманітних політичних ворогів. З тим більшою посвятою мають вести боротьбу ті, що не зневірилися.

Беверлі Бекстер

Історична неділя

(Фрагмент зі споминів бувшого начального редактора льондонського „Дейлі Експрес")

Одного недільного ранку в серпні 1931 мій телефон задзвонив. Редактори, так само, як лікарі, обовязково мають біля свойого ліжка телефон; відзиватися на дошкульні поклики се невідмінна пайка професійного клопоту. Одначе в неділю рано звичайно ніхто редактора не турбує, і я відчув певне невдоволення, коли дзвінок збудив мене в 8.30.

Кликав мене льорд Бівербрук.

— Се ви, Бекстер?

— Так. Добридень.

— Отже... — Врешті вона прийшла.

Хоча я був призвичаєний до його загадочної бесіди, сі слова не могли навести мене на ніщо, помимо того, що його голос був зловіщо поважний.

— Що прийшло?

— Кріза. Вона вже в нас.

Се був особливо драматичний момент. В моїй канцелярії він вийшовби тільки хвилиною в богатому в дискусії життю журналіста. Одначе тут, над берегом Челзії, серед тиші недільного ранку, слова набирали глибшого значіння.

— Де ви будете рано, Бекстер?

— Думаю, піду до Рейнлаґ та битиму ґолфа з-яку годину.

— Добре. Я рад був знати, де будете обертатися.

Яка страшна халепа; але неодин рік на Фліт Стріт навчив мене не чіпати гураґану, доки він не досягне людини. Перед нами, очевидно, поганий день та ще гірший вечір з Дейлі Експрес; отже краще биймо ґолфа сьогодня.

Одначе гра не могла заінтересувати мене. Наприкінці четвертого загону отримав я три депеші, щоб зголоситися в льорда Бівербрука. Я покинув гру та подався до свойого авта, роздумуючи над абсурдністю річей. Цілі місяці не щастило мені, а сього ранку, з крахом світа, ґолфова куля покотилася далеко і просто.

Льорд Бівербрук був у свому міському помешканню. З ним було в його бібліотеці кілька осіб, і він, перепросивши їх, взяв мене до найблищої кімнати та зачинив двері. По його дрожачих

устах я бачив, що він був сильно зворушений, одначе голос його був зовсім спокійний.

— Врешті вона прийшла! — сказав. — Публика не знає ще нічого, і я говорю вам строго довірочно. Нас приневолили відступити від золотого стандарду.

Він, очевидно, насилу гамував своє зворушення. Може стратив маєток? А може не повелось йому в грі інтернаціональної фінансерії, яка грає валютою — тією кровю життя націй — як картярі картами?

Не може бути. Бівербрук грав долею, не валютою. Проти особистого противника боровсяб до останнього параґрафу, одначе не в його характері — користати з халепи своєї країни.

Я ще думав над тим, як прийшов для нього телефонічний поклик з Ню-Йорку, який і дав розвязку загадки.

Голосом, який понісби слова на чималу віддаль, сам, без телефону, Бівербрук кляв на чім світ всіх американських, французьких та левантських фінансістів, що змовилися проти Анґлії. Співбесідник на другому кінці мусів щось говорити, та Бівербрум не переставав заливати його повінню своїх слів. Колиж розмова скінчилася, він злісно відложив слухавку та похитав до мене головою так, начеб мав охоту взятися тепер до мене.

— Чи справжній крах? — спитав я.

Він здвигнув плечима та витягнув обі руки перед себе, наче проповідник, що кличе грішників покаятися.

— Я боровся всіми силами проти повороту до золотого стандарду в 1924 — сказав. — Чорчіл назвав мене шкідником, а Балдвін думав, що я хочу зруйнувати його. Вони помилялися. Я пробував здержати їх перед руйнуванням країни. Бог справджує тепер моє передбачення до останку. Чому не закинули вони золотого стандарду, коли бачили, що він не приносить добра? Чому не залишили його соціялісти, коли бачили, що він нівечить все, а вперто держалися його?

— А тепер — продовжував він — відтрутила нас від золотого стандарду жмінка чужинців...

Він замовк на хвилину і по тому, як дрожали в нього уста, я бачив, з яким великим зусиллям старався він затримати контролю над собою.

— Завтра, — кликнув, — наша горда нація мусить признати поразку з рук банкирів Ню-Йорку і Парижа. І буде замішання або навіть паніка — через те, що ми дозволили подіям контролювати нас, замість, щоб ми контролювали події. Чужинці виграли.

В його очах появилися сльози досади та ображеної гордости; і я признаю, що моє серце було тоді за ним, як давно вже тому. Людина візій і упереджень, ґенія і великодушности і неможливостей, горячої дружби і холодної ненависти, любила незмінно та пристрастно одно — свою країну.

Зголосився післанець. Приніс офіціяльну депешу для мене з Давнінґ Стріт. Я прочитав її та подав Бівербрукові.

— Премієр хоче бачити мене в семій — сказав я.

— О так — завважив він. — Се буде загальна конференція редакторів.

Се був типічний приклад того, що наш редакторський штаб називав »Мекс-Бекс« діяльоґом. Я додумувався, очевидно, що премієр хотів бачити не тільки мене самого; та Бівер мав звичку зводити речі завжди до найменшого знаменика.

Прикрі були наступні години в редакторській канцелярії. Мої колеґи були заняті приготуванням Експресу, не маючи поняття про потрясаючу новину, яку малося подати наступного ранку, а мені не вільно було виявити їм інформацію, яку дістав я в Сторновей Гавз. Я міг сказати їм тільки, що йду на Давнінґ Стріт в семій годині та що фронтову сторону треба затримати для великої новини.

Щоб розважити себе трохи, я подався на Вестмінстер; але гул церковних дзвонів і перші гуртки людей, які спішили до кін, разили мов кпини з політичної мельодрами. Дивлячися на юрбу народу, я почував себе дивно відокремленим, наче людина з Марсу, яка знає незвісну для мешканців Землі тайну.

Як передбачав Бівербрук, Мекдональд скликав конференцію редакторів. Зразу сказали нам, що зібрання відбудеться в канцелярії адміраліції, але плян змінили, бо Сновденові важко було ходити. Нас приняли в канцелярії кабінету.

Мекдональд, Балдвін, сер Герберт Семюел і Сновден, стовпи першого, від вибуху крізи, національного правительства, сиділи по одній стороні стола. Позад них тикав той самий годинник, який міряв час, коли кабінет вичікував кінця речинця ультіматума Німеччині в 1914. І тепер, сімнадцять літ пізніше, і знов у серпневий вечір, той самий годинник числив мінути перед бурею. Канцелярія кабінету під ч. 10 Давнінґ Стріт справді богата в історичні події.

Я глянув зі зрозумілою цікавістю на сей національний квартет. Ремзей Мекдональд! Три тижні тому бачив я його на Давнінґ Стріт, як він як голова лейборитського правительства говорив зухвало і нерозсудно. Він робив тоді враження людини, що стратила панування над собою та була на березі нервого розстрою.

Тепер був спокійний і твердий. Не було вже того компромісу між словами та їхнім значінням, який затьмарював стільки його промов. Прийшла його година і він піднявся, щоб виконати своє призначення.

Балдвін крутив у пальцях незакурену люльку та затискав уста, а ся звичка заперечувала незворушливість в його голосі. Сновден скулився наче малий поганський божок, а безвиразне орієнтальне обличчя Семюела виглядало темніше як звичайно.

Премієр привитав нас звичайними конвенціональними фра-

зами, жаліючи, що тільки часи крізи приводять правительство та пресу до особистого контакту.

— Я попросив вас прийти сюди, — сказав він, — бо правління тією країною переходить завтра хвилево у ваші руки. Залежно від того, як ви представите новину, яку я подам вам, ми матимемо фінансову паніку і голодові заворушення та инші такі речі, або буде спокій, довіря, а навіть почування, що надходять кращі часи. Ми не маємо сили над вами, чи властиво не задумуємо хіснуватися нею. Патріотизм нашої преси не можна квестіонувати, і тому з повним довірям зійшлися ми з вами при тому столі в інтересі нації, котрій всі ми служимо.

Бували богато більші цвітисті відкриття нарад, та не пригадую собі більше спокійно імпонуючої. Ремзей Мекдональд, шкоцький юнак, журналіст, пацифіст, мрійник, сентименталіст, любитель літератури, челядник в політиці, найшов себе — як Лінколн, коли вийшов визов з Форт Сомтер. І, дивлячися на нього, я відчув ще раз, що людина, яка походить з народу, може здобутися на більшу силу, чим хтобудь з тих, що їх герби сягають доби Хрестоносців.

Кількома словами він представив нам, як драстичний наступ на штерлінґ приневолив врешті, в пятницю пополудні, Банк Анґлії домагатися завішення золотого стандарту. Правительство рішило заждати ще один день — може люнатики інтернаціональної фінансерії вернуть до здорових змислів. Ще раз кинула Анґлія міліони свого гроша на вагу, та в суботу перед полуднем гра закінчилася. Банк був приневолений здержати виплати в золоті.

— Таким чином — заявив премієр — Банк перебрав на себе задовження. Тож завтра я внесу в Палаті Громад закон про відшкодування. Його переведеться поспішно через всі стадії, в 6 год. передасться в Палату Льордів і він негайно отримає Королівську Санкцію.

Один з редакторів обізвався, питаючи, чи премієр предвиджує обструкцію проти закону.

— Я не стерплю ніякої обструкції — відповів Мекдональд, і на хвилину його очі заблестіли огнем боротьби. Шкоцький юнак перейшов довгу дорогу.

— Тепер, панове, — продовжував він, — я мушу попрохати вас не виявити сеї новини нікому до півночі. Важно, щоб до того часу факт не дійшов до чужинецьких столиць. Він мусить остати тайною до 12 години.

Досі драма йшла спокійно, хоча й напружено. Тепер вона повернулася майже в комедію. Редактори почали один по одному представляти спеціяльні труднощі своїх часописів.

— Я подаю телеґрафічну обслугу клюбам. Чи не позволяєте нам подати їм новинку?

— Я репрезентую ґрупу провінціональних часописів, з яких

деякі йдуть до друку перед північю. Чи їх редактори мають не отримати новинки?

— Ми посилаємо новинки каблем до Австралії. Якщо не вишлемо телеґрами в 11 годині — то буде вже запізно.

Хтось запитав, котра тепер година в Австралії. Дехто підніс сумнів, чи там тепер вчора чи завтра.

— Наші видання для Шкоції та Ірляндії йдуть до друку вчасно. Буде серіозна справа, якщо неможливо буде подати одиноку важну новинку.

Моя участь в дискусії обмежилася до суґестії зобовязати до мовчанки Бі-Бі-Сі*), колиб вона отримала новинку з иншого джерела. Секретар вийшов передати телефоном інструкції.

— Все дуже скомплікована справа — сказав, усміхаючися Мекдональд. — Може ви, пане Балдвін, маєте охоту сказати що?

Остаючи вірним формі, милий ветеран Стенлі сказав, що тепер час, щоб кожен відіграв якслід свою ролю.

Сновден і Семюел не мали нічого додати до дискусії.

— Отож, панове, — закінчив премієр, і фарса негайно закінчилася, — через те, що я не можу рішати для кожного часопису окремо, я попрошу вас бути терпеливими та затримати новинку для себе до півночі. Я знаю, що до свойого великого завдання тієї ночі віднесетеся ви в справжньому державному дусі.

Перед ч. 10 сталося звичайне в Льондоні чудо. Давнінґ Стріт був пустий, як ми прийшли; колиж ми виходили, на ньому було повно народу. Найбільш настроєва в світі льондонська товпа відчувала, що на щось заноситься.

Я вернув до редакторської канцелярії і сказав своїм старшим колеґам, що співночі подам їм новинку на цілу фронтову сторону та редакційну статтю, тільки не можу тепер подати їм теми. Потім рішив я піти до Сторновей Гавз, передискутувати справу з Бівербруком. Я вже хотів виходити, та ось задзвонив телефон. Наш берлінський кореспондент повідомляв, що Німеччина потрясена вісткою, що Анґлія відступила від золотого стандарту. Зараз по тім відізвався наш ню-йорський заступник, питаючи, чого вичікуємо від Америки по тій події.

Тому 30 мінут ми приобіцяли затримати тайну. А ось світ знає вже новину. Хто вимовився? Ніхто! Певно які два або три молодші репортери конкуруючих часописів, росказували собі про роботу своїх »стариків«. Таким чином чужинецькі кореспонденти зачули про конференцію на Давнінґ Стріт. Котрийсь зовсім чесний редактор, запитаний про новину, сказав можливо, що не може виявити до півночі. Чужинецькі кореспонденти могли резонувати, що, коли найважнішою справою було змагання Анґлії

*) B B C — British Broodcasting Corporation — Британська Радіо-Корпорація. Перекл.

остати при золотому стандарті, то конференція мусіла бути в злуці з тією справою. А далі, через те, що затримання золотого стандарту не було новиною, то закинення його мусить бути тією новиною, яка має бути оголошена опівночі. Репортерові, що по тім не мігби дошукатися правди, требаби податися хіба на курс огородництва.

Наступного ранку ми повідомляли публику, що Британія освободилася від Голгофти золота. Тепер компас показує на спокійні води. — Фунт не опирається більше на металю, — греміла британська преса, — але на характері та засобах британського народу.

Наступного дня анґлієць купував та продавав свій крам і зовсім не журився, що закинули золотий стандарт. Завдяки передбаченням Мекдональда преса мала час приготовитися і перевести націю через фінансову революцію, яка мала в собі небезпечні зародки.

З анґлійського, за дозволом автора,

переложив о. Т. Д. Волохатюк

М-р Володимир Душник
(Бельґія)

Французько-совітський союз

»Франція є світовим центром всіх політичних і військових інтриґ, жандарм Европи. Се один з найбільш імперіялістичних країв, що жорстоко експльоатує й винищує народи своїх кольоній. Вона бореться за геґемонію в Европі, щоб заняти чолові позиції в системі світового капіталізму. Вона є найбільшим ворогом СССР...« (З підручника ґеоґрафії, призначеного для совітських середних шкіл — за Raoul Labry: Dépêche de Toulouse 29 IV 1935 р.).

В хвилині, коли починаємо писати сі рядки, французько-совітський договір став доконаним фактом. Мін. Ляваль якраз повернув з Москви, де у спілці з комісарем Валлях Літвіновим заключив дефінітивно пакт взаїмної допомоги.

Новий пакт чи політична конвенція в поверсальській системі не дивує мабуть нікого, їх така маса, що, поминаючи вже навіть небезпеку, яка криється в договорах, вони тратять свою вартість.

Одначе, останній французько-совітський пакт важніший, як звичайний того рода політичний акт. По своїй суті він далеко переходить дотеперішні того рода пакти ненападу чи взаїмного »концертування«, бо його зміст вповні годиться з дефініцією політично-військового союзу чи аліянсу.

Як відомо, увертуру до того московського танцю в Франції почав ще минулого року »невідповідальний« та імпульсивний, як його тепер охрещує ціла світова опінія, старик Барту. Йому першому завдячуватимемо появу Москви в европейському концерті держав. Його роботу довершив Ляваль. А спричинився до того шантаж Совітів.

Вони мабуть ніде не виказали стільки шахрайсько-шантажної техніки, як при останніх переговорах з Францією. Ніхто не знав, що діється між Лявалем і Потьомкіном, рано вже підписували договір, а пополудні зривали й вечером ціла Франція стояла в психозі війни! Мабуть се вперше довелося европейському заходові зазнати на власній голові »штучок« Москви.

Наглий розрив переговорів або провокаційна погроза зірвати їх, якщо мін. Ляваль не піде на уступки Валлях-Літвінову! — таку методу вибрав був совітський комісар, коли обурений, замість до Парижа їде з Женеви до Москви, в хвилині, коли французька столиця приготовляла йому перо до підпису й стіл до обіду.

В результаті паніка французької опінії перед евентуальною ізоляцією Франції в обличчі розбурханої німецької енерґії.

Инші роди шантажів: наглий зворот большевицької дипльоматії в сторону Німеччини 9 квітня с. р., два дні перед конференцією в Стрезі, представник торговельної місії СССР в Берліні, Канделякі підписує з д-ром Шахтом торговельний пакт, на основі якого »СССР зобовязується постачати Німеччині сирівців, а остання заосмотрювати СССР в машини й фабрикати протягом 5 літ«. (Diplomatie nouvelle, „Je suis partout", 27 IV 1935 р.) Чи не є се погроза, що по Рапалльо з 1922 не попалені ще мости?

Або: удар революції в спину Франції! Рівнобіжно з переговорами, французькі большевики з II і III Інтернаціоналів, провадять горячкову революційну пропаґанду на полудневому сході Франції, використовуючи впровадження дворічної військової служби. Численні промислово-робітничі центри й військові касарні були справжніми сценами московського анархізму. Або останні муніціпальні (громадські) вибори, чи не відбувалися вони під знаком московської пресії на комуністів Франції?

Що більше, совітська преса до останньої хвилини грозила, що коли Франція не підпише пакту з СССР, то він відбере їй протекторат над Малою Антантою. На жаль, совітська преса, яка в цілости стоїть на послугах Сталіна й Літвінова, забула додати, що се вже до половини зроблено. З поміж найбільш розаґітованих є без сумніву мін. Тітулеску, що держить закордонну політику Румунії й також загальний напрям Малої й Балканської Антант. Він зумів поставити свої сили до послуг сеї пресії, якою Літвінов цілий час шантажував Ляваля. Ся комуномасонська офензива, яка, як відомо, надто впливає на правлячі круги Праги, Букарешту й Білгороду, відбувалася в кулюарах

Союзу Народів. Мін Тітулеску пустився на подібний до московських, трік, мовляв, вразі коли Франція відкине *совіто-французький пакт в редакції Літвінова, Чехословаччина, Румунія, Югославія, Греція й Туреччина відступлять від проєктованого наддунайського пакту.*

В такому акомпаніяменті відбувалася підготовка до підписання французько-совітського договору. Ми полишаємо вже факт, що цілий французький уряд Фляндена й Ерріо був соціялістично-радикальний, і що се мало незаперечний вплив на останній крок мін. Ляваля. Ролю свою теж відіграла вся проурядова й ліва преса, не лише масонсько-большевицька включно, але такі орґани, як »Еко де Парі« й »Журналь де Деба« провадили просовітську кампанію. Совітським чемпйоном став п. Пертінакс з »Еко де Парі«.

Ціла закордонна політика Франції до війни мала за вихідну точку московський союз. Можна було тоді виправдати Францію її тогочасним політичним положенням в світі. Анґлія Чемберлєна фліртувала з Німеччиною фон Більова. В додатку, Франція була тоді в стані побідженого, вона не мала вибору між своїми союзниками, ні ворогами, вона звязалася з царатом так, як поваймарська Німеччина з большевизмом в 1922 в Рапалльо.

Тодішний царський амбасадор Ізвольський дорівнював без сумніву нинішній політиці Валлях-Літвінова. В 1904 р. ціла французька преса, ґальванізована маревом »жовтої небезпеки«, старалася в образах і текстах представити могучість царської армії. Відомо, що рік пізніше Ніппон жорстоко доказав якраз противне. Бо не тільки виказав блискучо свою мілітарну вищість, але виявив на денне світло спродажність московських ґенералів, недостаточну підготовку старшин, брак патріотизму в салдатських рядах і вкінці цинічну аморальність чиновництва. Де поділися бравурні моряки адмірала Авеляна або козаки з Кронштату, які ще кілька місяців перед тим доказували чудес геройства на Елізійських Полях чи в сальонах Парижа?

Від 1908 до 1914, Росія, очунявши по страшнім ударі під Цушімою, зранена в свойому престіжі, за всяку ціну, не відкидаючи навіть таких метод, як корупція французької преси, старалася задержати французький аліянс. Були се часи, коли навіть в Парижі працювала Охрана, яку зрештою прекрасно заступає тепер Комісаріят внутрішніх справ. Вище згаданий Ізвольський, в листі до Анатоля Нєралова, з датою 23 вересня 1911 р. визнав цілком щиро одну з причин успіхів московської політики в Франції: »Якщо ми рішимося зараз дійсно підняти питання проливів (Босфор, Дарданелі, Мармара — В. Д.) є дуже важним, щоб ми набули *добру пресу* (підчеркнення його — В. Д.). Приміром користи, яку може спричинити гріш, може служити афера Тріполітанії. Я знаю, що Тітоні працював дуже глибоко і зі щедрими руками. Результати очевидні!« **(Le Livre Noir, I том стор. 148-149).**

І так, французька опінія зраджена тими, яких обовязком було усвідомити її, вірила дальше в московську армію. Бо фабрики в Путилові йшли цілою силою пари, військова й економічна реорґанізація викликувала захоплення експертів і готовий плян військового союзу без вагання підписує французький ґенеральний штаб з ґен. Сухомліновим, зрадником на службі Німеччини. (»Чи Росія втягне нас в нову війну?« — Жорж Сюаре »Ґренґуар« 15 XII 1933).

Сараєво потягає на сторону Сербії й Росії також Францію.

Та Танненберґ звільняє многотисячні німецькі дивізії, які перекидають на французький фронт. Приходить пізніше Берестє, де демократична Москва зраджує демократичну Францію, мимо офіціяльної пропозиції Анґлії й Франції, давати поміч Росії до дальшої війни з Центральними державами (Л. Троцкій: Моє життя т. III стор. 81)

Так виглядають »ідиллії« франко-московського союзу з військової точки погляду. В фінансовій ділянці Москва пописалася не краще. Сума царських зовнішних довгів до 1914 р., довгів ґарантованих державним скарбом, виносила 6 міліярдів золотих рублів. До неї ще треба докинути довг контрактований на потреби війни між 1914—17 рр. З того французькі вірительности виносили 4 міліярди золотих франків. 21 січня 1918 р. совітський уряд декретує неплачення дивіденд, а вже кілька днів пізніше анулює всі позички, внутрішні й зовнішні, попереднього уряду.

Годі допустити, щоб Літвінов дуже різнився від Ізвольского. Можна змінювати поверховність даного народу, його примітивну форму життя або суспільних інституцій. Але зміст і психольоґія його лишаються куди більш консервативними. Тому Москва Ізвольского чи Миколи II є нею теж за Сталіна. Місце колишнього Ізвольского в Парижі, заняли Довґалєвський, пізніше Патьомкін і Розенберґ. Методи царського міністра бувають знаменитими й для пролєтарських комісарів. Ішли колись царські рублі на корупцію французької преси, йдуть тепер і червоні. Ціла Франція буквально засипана відомостями про червону армію, про її кінноту та про другу в світі по французькій, авіяцію.

Ще в 1933 р. по повороті Еріо з СССР, коли то тіпотеза Далеко-Східнього конфлікту була близька дійсности, згадуваний вже письменник Жорж Сюаре (»Ґренґуар« грудень 1933), писав: »Не маємо нічого проти того, щоб французькі комуністи йшли обороняти большевиків в Манджурії, а л е н е м и! Отже немає найменшого сумніву, що французька закордонна політика є вже заанґажована відносно Совітів і що цілком певно на кінці сеї політики висить війна! А ми її не хочемо, що більше, не хочемо її провадити для Росії, сеї Росії, що нас зрадила й обікрала! А якщо Ніппон нападе на СССР, то се ще ніяка рація, щоб ми вхопили за горло Німеччину, таку, як ми, протибольшевицьку! І якщо Ніппон розібє СССР, ми будемо в ролі добрих невтраль-

них в побіді відважного й гордого народу над варварством і темнотою«.

Не минули й два роки й побоювання одного з французів справдилися. Франко-совітський аліянс, по довгомісячних періпетіях і шантажах зі сторони москалів, став fait accompli Звернений він покищо не проти Мікада, але проти здогадливого його союзника в Европі — Німеччини!

Відомо, мабуть всім, що найбільшою трудністю в укладі пакту, був т. зв. »автоматизм« тов. Валлях-Літвінова. Сам пакт не переходить ніби кадр Союзу Народів і як такий, не має суперечити поодиноким точкам його статуту. Практично означає се, що, в разі зломання членами Союзу Народів міжнароднього договору чи конвенції, які повстали на основі міжнароднього права, ніодна держава-контрагент не сміє виступати проти напасника без одноголосного рішення Ради Союзу Народів. Такі випадки, де Рада булаб однозгідною, дуже рідкі. Нічого дивного, що Літвінов хотів за всяку ціну впровадити свою »автоматичну« клявзулю, яка в разі нападу на Францію чи СССР, лишила союзникові вільну руку. Лише завдяки Лявалеві, совітську верзію тої точки усунено з договору.

Франко-совітський союз ясно й недвозначно наставлений проти Німеччини. Як відомо, в жовтні 1925 р. Німеччина підписала з Францією й Бельґією так званий ренанський пакт в Льокарні, де Анґлія й Італія були солідними ручителями. На основі того пакту, Франція й Німеччина зобовязалися задержати територіяльний status quo, підписали пакт ненападу й відклик до міжнароднього арбітражу у випадку конфлікту. Цікаво, як Франція погодить існування Льокарна й договір з СССР з дня 2 травня с. р. в разі німецько-совітського зудару?

Які користи й небезпеки для самої Франції представляє союз з СССР?

1. Німеччина й СССР не мають спільних кордонів. Їх відділяє нині Польща. Годі припускати, що Польща добровільно отворить свої границі для червоної армії. Щоб боротися дійсно з Німеччиною, большевицька армія мусілаби напасти в першу чергу на французьку союзницю Польщу. Отже немає найменшого сумніву, що акт з 2 травня 1935 ще більше польську політику віддалив від французької.

2. Трактат в Льокарно 1925 р. ґарантує франко-німецькі границі інтервенцією Анґлії й Італії тоді лише, як Німеччина перша заатакує Францію. Але, якщо в наслідок якогонебудь збройного інциденту Німеччини на Балтику, Франція, як союзник СССР, перша розпічне ворожі кроки проти Німеччини, анґлійська й італійська порука автоматично перестають існувати. Отже, совітсько-французький договір дає добру нагоду Німеччині ізолювати Францію.

3. В наслідок союзу з большевиками, Франція тратить симпатії своїх союзників: вона тратить рівнож анґлійську й італійську

піддержку одержану в Льокарні. Жертви зі сторони Франції дуже великі! Що за те має вона? Хто може вірити в добру волю й слово Москалів? Ніхто не знає, що представляє собою червона армія, її ґенеральна булава й услівля можливої мобілізації. А поневолені Москвою Україна, Грузія, Білорусь, Туркестан і пр.? Крім блефу совітської аґітки за кордоном про свою армію, є люди, які знають і відворотну сторону медалі. Совітське обкрадене селянство, яке творить 72 проц. населення СССР, не дає ніякої певности, що в критичній хвилині уряд СССР може на нього числити. Совітська авіяція, що являється найбільшим атутом Москви, є нині в подавляючій більшости сконцентрована на Далекому Сході, через вісімсоткільометровий простір сучасної Польщі, совітські літаки, без осідової бази, ніяк не зможуть оперувати проти Німеччини. Гіпотеза, що Чехословаччина на основі останнього пакту з СССР позволила совітським стратеґам зробити зі своєї території легунську базу, є дуже малоправдоподібною і небезпечною в своїх наслідках для самої таки Чехословаччини.

Залізнодорожна сітка СССР, так конечна, щоб перевести мобілізацію, за даними офіційних большевицьких статистик, в нищому стані, як 1914 р.

4. Французько-совітський союз посилює значно комуністичну пропаґанду в Франції та її кольоніях. Без Комінтерну — СССР як риба без води, зведений до власних сил, зн. майже до нічого. Бо се III Інтернаціонал дає Москві престіж в світі, а ніколи її власні сили, не сі затуркані власною елітою »мужікі«! Кремль послуговується Комінтерном в світовій політиці як колись царат православям на Балкані. Се на терені союзників большевицька пропаґанда доказує справжних чудес, не тільки з причин офіційних можливостей, але також тому, що виборчі, соціяльні й революційні сили комуністичної партії являються сильним чинником пресії, навіть шантажу, на союзницький уряд. Громадські вибори в Франції, де побідником вийшов III Інтернаціонал, та шалена аґітація проти дворічної військової служби, яку провадять знані французькі комуністи як Торес, Кашен плюс Блюм, до речі приятелі совітського амбасадора в Парижі, тов. Потьомкіна, — є вповні переконуючим фактом.

5. Не треба побільшувати риску під претекстом його поменшування, як се робить Франція. Вона дала Совітам запоруку берегти їх границь, яких ніхто з французів не знає, вона готова битися за територію й міста, яких на мапі не може знайти! »Чи справді — пише фр. історик Пер Ґасот — має Франція боронити СССР для того тільки, що на Україні вибухне сепаратистичний рух? (Je suis partout 20 IV 1935). СССР творить ґеоґрафічно 1/6 земської кулі, його населення ледви одну четвертину більше від населення Німеччини й Польщі взятих разом. Всі континенти або кольонії замкнені або поділені. СССР лишається одинокою країною кольонізації. І се вже фатальне, що СССР ле-

жить між двома краями з найгустіщим населенням в світі, Ніппоном і Німеччиною, країнами з високою цивілізацією й культурою, з добре розвиненим промислом і господарством. Річ ясна, що скорше чи пізніше Москва таки впаде жертвою тих двох держав. Прямо божевільно зі сторони Франції наставляти свою голову за хижацьку Москву, тим більше, що популяційна політика Франції, як відомо, від довшого часу дефіцитова«.

Отже як видно, Франція, пішовши на отвертий союз з СССР, подвоїла шанси нового европейського збройного конфлікту. Не бракує поважних людей в Франції, які бачать одинокий ратунок в німецько-французькому порозумінні. Мовляв, перманентна революція, яку переходить Німеччина ще від часів Бісмарка, свідчить про життєздатність нації. Чому Франція за вершок своєї політики ставить концентрацію цілої Европи проти Німеччини? Впертість Франції, щоб здержати гітлерівську експанзію або дипльоматичною грою спровадити до цілковитої компромітації націонал-соціялістичного уряду, заогнює тільки вже і так розжарене місце німецько-французьких відносин. Застрашення Гітлера евентуальною ізоляцією Німеччини в міжнародній політиці не вплине на поставу Німеччини, бо вона вірить, що »аліянти ніколи не будуть реаґувати проти *фактів,* лише проти їх *значіння!*« (L'Europe Nouvelle 4 V 1935).

По французькій стороні є голоси, які вірять, що зручною політикою можна буде успокоїти Німеччину, як се сталося з »войовничим« СССР по його вступі в Союз Народів, або з фашистівською Італією, яка з ревізіоністичного бльоку перейшла до антіревізіоністичного, ще в 1933 р. Німецька опінія, цілком слушно, уважає большевицько-французький і большевицько-чехословацький пакти не як дефензивні, але як аліянси, що побільшують можливість конфлікту в Европі.

Вертаючи до большевицько-французької спілки, стверджуємо лише всім знаний факт, що головною користю для Франції має бути збройна сила Совітів. Пародоксально чи ні, пролетарська армія має боронити кордонів найбільш буржуазної країни, Франції. А треба знати, що ціла вона засуґґерована останніми парадами на Червоній Площі в Москві 1 травня с. р.

Щоб зняти полуди з очий, вистарчить переглянути не лише протикомуністичну пресу, але також офіціяльні московські джерела, а за ними деякі французькі поважно »думаючі« орґани.

Як відомо, структура совітської армії базується на дво-річній загальній військовій службі. Практично, уряд СССР, з буджетових мотивів, замість інкорпорувати річно 800.000 до 900.000 поборового елементу, бере лише половину. Решта входить в т. зв. територіяльні армії або міліції, як українську, білоруську, кавказьку, туркестанську і т. п. і в »Осовіяхем«, що займається вишколом рекрутованих, а не інкорпорованих в кадрову й територіяльну армії, вояків. Ся міцно теоретична орґанізація, якої в дійсності не можна перевести в життя, дозволяє большевикам

кричати про »12 міліонову армію«. Мимо того крику, що мовляв ціле населення СССР є мілітарно вишколене, мимо кадрової й територіяльної армій і »Осовіяхему«, совітська армія не має сильних кадрів. Що більше, 1/4 всеї збройної сили Совітів, творять національні армії, яких існування в часі війни спричинить саботажі й катаклізм. В критичнім моменті вони певно не завагаються посвятити інтерес спільної »родіни« на користь своїх справжніх батьківщин. »Коли німецька армія має інтервенювати в СССР, то не для атаки Радянського Союзу, але щоб піддержати українську армію«. (Блеф червоної армії, Je suis partout 11 X 1935).

Технічне вивінування совітської армії не відповідає навіть пересічним вимогам. Піхотні й кінні дивізії, зорґанізовані на тих самих базах, що більшість европейських армій. Однак вони куди менше заосмотрені в модерну зброю, як прим. французька, чи ніппонська. Совітський піхотний полк має пр. 90 скорострілів тоді, як французький 155, японський 132. Кавалерійські дивізії під оглядом скорострільної зброї значно нище заосмотрені. Піхотна дивізія має 10 гарматних батерій по три гармати в кожній: 6 бат. о промірі 76 мм. і 4 о пром. 122 мм. В французькій і ніппонській арміях пропорція підноситься релятивно до 15, 13 і 12 бат. по 4 гармати. Вправді сітуацію дещо поліпшили, даючи кожному піхот. полкові по 2 бат. 76 мм. Мимо того, совітська дивізія на 25-30 відс. нижча за таку саму французьку чи японську. Артилерія кінних дивізій ще слабша, не говорячи вже про важку артілерію, яка ледви в 3 батеріях обслуговує цілий корпус.

Моторизація армії справжній секрет. Якщо вірити Ворошилову з Конґресу компартії 1934, то »в 1930 совітська армія мала дуже мало панцирних возів. Тепер ми розпоряджаємо модерними броневиками в числі невистарчаючім«. (Etoile Rouge 4 II 1934). »Число невистарчаюче« поняття дуже елястичне, але певно, визнання відважного ґенерала, якого промови є все повні фанфаронади, не відбігають далеко від правди. На VI Зїзді Совітів 1934 Тугачевський подав вправді підвищене число автопанцирників, але в такій неясній редакції, що годі визнатися. Можливо, що сього року їх число буде високе, але не треба забувати, що сю промисловість пущено в рух щойно з пятиліткою 1929, і що до 1933 ся індустрія ограничувалася виключно до виробництва звичайних тракторів. По словам Молотова, їх число не переходить числа 8.000, а се як на оборону »шестої части ґльобу« трохи замало.

Головний атут Совітів супроти французького союзника, се та прославлена совітська авіяція. По інтензивній пропаґанді й по візиті ґенерала Уншліхта в Парижі, задурманена французька опінія переконана, що справді совітська авіяція в силі 3.500 апаратів буде вирішальним чинником перемоги Совітів. Без сумніву, що вона є здібна до наглої атаки в перших днях воєнних операцій, може спричинити великі шкоди у ворожих центрах промисловости. Але се ще не все. Летунські операції, так як артилерійський

вогонь, є лише підготовкою справжніх акцій, які має кінчати потужний удар головної сили, що як знаємо, в Совітів дуже проблематична. Сам летунський рейд, навіть щасливий, не рішає ще про виграну в війні. Якщо совітській авіяції прийшлося мати за обєкт Німеччину, то ледви чи вона виконає навіть те, що лежить в її силах. Маємо на думці систему протилетунської оборони німецької артилерії, яка, по словам фахівців, не пустить ані одного ворожого літака над Берлін. А що вже говорити про німецьке летунство з наймодернішими апаратами, які цілком певно в ніякій мірі не уступають совітському, якщо його не перевищають. До речі, по совітських даних, червона авіяція складається з 50 проц. розвідчих апаратів, а тільки 17 відс. бомбоносних літаків, що, як відомо, являються найбільш успішними в модерній війні. Припустім, що справді совітське летунство має 3.500 моторів, але скільки воно має крім того, вишколених пільотів і механіків, справжніх фахівців, не задурманених доктриною чи стероризованих ҐПУ »ударників«? Бо й тут, як всюди, совітські »змагання« стрічаються з браком відповідних кадрів і фахових техніків.

Як відомо, совітська армія є »клясовою«. Вона знаряд одної політичної партії, а не національна сила. В рр. 1917-20 большевики охочо послугувалися царськими ґенералами, але скоро більшість їх заступлено »червоними командірами«, що значно обнизило рівень кадрового вишколу командування. В тягу останніх літ сітуація значно поправилася, але »клясову« політику продовжується методично дальше. На Конґресі компартії в лютім 1934 Ворошилов виявив, що робітники творять 42.2 відс. червоного командування, а Тугачевський на VII Зїзді Совітів 1935, заявив, що 68.3% червоних старшин, члени компартії. Реасумуючи, виводимо, що майже половина червоного старшинства — се робітники, а майже 2/3 комуністи. Сі дані, по словам Ворошилова, ніяк не ставлять в небезпеку якість совітської армії, хоч зараз нижче сам стверджує, що »10 проц. вищих старшин не має ніякого військового вишколу, навіть в совітських школах: поміж середніми старшинами той відсоток підноситься до 20«. (Etoile Rouge 4 II 1935). *Отже, що десятий і що пятий совітські старшини не мають жадного військового вишколу!* Бо большевики замкнулися в ділемі: або добрі й вишколені старшини, непевні по своїх політичних переконаннях, або злі старшини, пролетарського походження, часто анальфабети, але зате вірні до безтями головним принціпам марксизму. Червоні володарі здають собі добре справу з положення, тому в свойому командному складі задержують певний відсоток старшин »не клясового походження«. Від них жадають, щоб виконували своє ремесло без найменшої надії на аванси. Такий стан большевики хочуть ратувати новими поповненнями з комсомольських рядів, але й се не вдається, бо молоді військові аспіранти знають дуже добре, що їх карієри

залежатимуть куди більше від ідеольоґічного темпераменту, як від знання балістики, воєнної техніки чи історії.

Як бачимо, самі совітські дані про свою армію, досить песимістичні й мінорні. А знаємо, що побіда не залежить, як колись, від числа активної армії, але від воєнної спроможности країни, її ґеоґрафічного положення, від її промисловости й середників перевозу, а найголовніше, від її моральної сили. Якщо поставимо питання, чи СССР може морально й матеріяльно піддержати свою армію підчас воєнної кампанії, то самі совітські джерела дають відповідь. Світова війна виказала, на скільки царська Москва була нездібна орґанізувати військовий промисл. Комуністичний режім і його господарка сітуації ніяк не поправили. Треба лише переглянути звіти самого Сталіна, Орджонікідзе, Чубаря, Пятакова, Ворошилова й Тугачевського на XVII Конґресі компартії, щоб сконстатувати, на скільки совітська важка залізнорудна й вугляна промисловість в примітивному стані. Фабрики тракторів у Харкові й на Уралі, як також вугляна індустрія в Кривому Розі виконують ледви 65% плянів. І се нормальні часи, де важка промисловість працює безустанку й повною видатністю. А що то буде підчас війни? (За проф. Оттоном Авгаґеном, Ost-Europa вересень 1934).

Треба ще згадати про середники совітського транспорту, так конечного, щоб провадити будьяку війну! Отже, совітську армію неможливо змобілізувати, як також апровізувати, бо СССР не має залізнодорожних шляхів *).

Не має найменшого сумніву, що система пактів найнебезпечніша комбінація, яку знає дипльоматія. Під покришкою мира, вона узагальнює й найменший конфлікт, що мігби був бути легко зльокалізований. Через взаємні запоруки й помочі, держави затісняються в ланцюговім перстені аліянсів, а для катастрофи вистарчить прірва в одному лише місці.

Французька нація по своїй психольоґії й природі, не є войовничою, ані авантуристичною. Французи, може чи не найвигідніші люди на світі, люблять добробут і богацтво, вигідне життя. Вони є відблеском людей минулого століття, що ще й досі захоплюються всякими універсалізмами. В теорії, вправді, на ділі вони є консерватистами-традиціоналістами. Зате їх провідники куди більші комбінатори. Своєю політикою вони допровадили до того, що Франція нині мусить бути замішана всюди. Бється Греція чи Альбанія, Франція йде! Вибух конфлікт в Зізіпанґу або Монототапа, стріляють над Струмою, переходять Припять чи Німен, в Франції загальна мобілізація! Вистарчить, щоб двох авантурників побилися десь в африканській пустині, як Франція висилає туди цвіт своєї молоді, під претекстом »береження колєктивної безпеки мира«!

---

*) Гл. Вістник VI б. р. статті „Чи можлва мобілізації в Росії?„

Хай вона його береже на своїх кордонах, хай живе в добрій згоді зі своїми сусідами, хай морально покаже, що всяка аґресія їй не страшна. Але хай не вяжеться з найбільшими авантурниками світа тому тільки, що їх кузинів повикидував Гітлер з теплих посад в Німеччині, або, що їхнім вуйкам хтось третий, слушно чи ні, загрожує відірвати пограбовані і крадені чужі землі.

Але французька перевага в міжнародній політиці дуже позірна й теоретична. Правдою є, що Франція має зараз найбільше союзників, найбільше пактів і договорів, але не забуваймо, що договори не важні своїм *числом*, а *змістом*, иншими словами, *пакти не числяться, але важаться*. Франція — країна дуже богата економічно, сильна мілітарно й політично, не має отже кращого союзника, як вона. Але що собою представляють її союзники?

Істнування польсько-французького союзу дуже гіпотетичне. Лишається Чехія. А що собою представляє мілітарно й політично Чехословаччина, як союзник Франції й СССР? Гляньте лише на її карту і зміркуєте одразу, на скільки її ґеоґрафічне положення дає вигляди хочби на найменшу виграну й то з котримнебудь зі своїх сусідів! На 14 міліонів населення складаються всі раси, що тільки істнували в австро-угорській монархії: 7 і пів міліонів чехів, 3 і пів німців, 2 і чверть словаків, 750.000 мадярів, 300.000 українців, 75.000 поляків. Чи справді ся мозаїка народів здібна буде боронити кордони? Отже, крім своїх всіх слабостей, вимог і непевности, чехословацько-французький аліянс не принісби Франції нічого. На випадок війни сама Франція буде змушена жертвувати людьми і майном.

Так від сімнайцяти літ французька демократія бавиться сірниками. Від самих часів Бріяна й Барту французька політика йде за віжками Малої Антанти, якою зручно кермує Москва. Що московська тройка, »мітична Москва« летить в безвість і хоче ратуватися французькими руками, не має найменших сумнівів.

Пан Рамзей Мак-Доналд і сер Джон Саймон не перешкодили Франції підписати союз з СССР, добре тільки, що старий Альбіон не бере на себе ані обовязку, ані відповідальности. Так само Гітлер заявив, що він не має найменшого закиду, коли тільки новий пакт не анґажує в нічому Німеччину. Тим він дає доказ доброї волі й політичної гнучкости, які певно не зашкодять йому в Льондоні.

Фашистівська Італія держить як найбільшу резерву відносно французько-большевицького пакту.

Стаття сенатора й академіка Франческа Копполя (Ґазетта дель Пополо) позволяє бодай в частині відслонити рубчик Мусолінієвої тайни. »Хто може більше зазнав зради зі сторони Росії, як не Франція? І Семилітня війна, Наполеонівська епопея й вкінци світова війна, виказали на скільки можна числити на Москву. Вона, большевицька Москва, яка через авто-дефініцію, є абсолютним противником европейського ладу й цивілізації, хоче

його боронити?« П. Копполя не вірить, щоб Москва ввійшла в »концерт европейських народів«! Стиснена ніппонською й німецькою небезпекою, вона шукає спасення серед капіталістичних країн. Франція приймає її, анархістичну, антіевропейську, антіхристіянську, протироманську, а навіть протилюдську Москву. Німецька небезпека ніяк не виправдує французької політики відносно СССР. »Боронити Росію, що держить чужинецькі народи в неволі, які шукають найменшої нагоди, щоб визволитися, як український нарід, сю Росію, що з економічним, соціяльним, інтелектуальним і моральним хаосом, несе розклад і гниль нашій цивілізації й нашим традиціям, боронити сю Росію перед Німеччиною маємо ми, европейці?!«

Голос італійського достойника розійшовся широкою луною по цілій Европі й по всякій правдоподібности, має бути офіціяльною поставою Італії відносно пакту Франція-СССР.

Від самого початку гітлерівського панування в Німеччині, СССР провадить безоглядну політику оборони й відступу. Всі внутрішні браки, які ми виказали вище, не тільки не позволяють совітській армії вийти один крок поза свої границі, але навіть будьяку дефензиву роблять дуже проблематичною. Марево Цушіми й Таненберґа, де японські самураї й німецькі юнкри завдали смертельні удари Москві, висить як Дамоклів меч і над Москвою Сталіна. Якщо вірити Гітлерові, то справді московський медвідь вже давно на цілі в німецьких стрільців. »Віддаючи московський нарід на поталу большевизмові, Провидіння дало певний знак Німеччині. Воно отворило їй шлях!« (Гітлер: »Майн Кампф«). Без сумніву, якщоб Гітлер нині писав свою книгу, не мусівби аж так ясно деклярувати своє відношення до Москви. Він більше не повторить »Іду на вас!« Його заяви тепер повні пацифістичної фразеольоґії й дипльоматичної елястичности, що так вперто держать Німеччину проти проектованого від року Східного Пакту, але вони криють в собі правду, що можна звести до слідуючого: »Лишіть мені вільні руки відносно Москви або без сього я згромлю все!« Можливо, що се експанзія на Схід Европи. Тому може Німеччина швидко орґанізує цілі дивізії кінноти зі спеціяльним узглядненням можливости степових рейдів. Хто знає, чи східно-европейську бурю, яку мавби починати Гітлер, не приспішать саміж панове Ляваль і Літвінов?

Заляканий Літвінов не завагався сказати льордові Іденові: »Европейський мир неподільний!« Спритний жидок умів вкрасти сю стару фразу в сера Чемберлена, але не знав, де її припасувати. Бо комусь буде мир, а комусь війна. Немає абсолютного мира, як не має абсолютної людини, є лише джентельмени, як пан Іден і типи людей, як Сталін чи Літвінов. Кріза, яку зараз переходить Німеччина й з якої вона хоче рятуватися смертю потворної імперії Сходу, є загально-европейською.

В двацятім століттю заломалася московська сила й потуга. Роки 1904-1917 були для неї критичними, але ще не кінцевими.

В масштабі найближчих десятиліть вона цілком природньо, мусить скорчитися до своїх етноґрафічних меж, до границь з 15 і 16 віків! Вона се відчуває, тому всіми силами хоче задержати Україну. До сього служить їй не тільки Комінтерн і жидівсько-масонська фінансієра, але також ренеґати й свої наївні просвітяне. Перед нами нова книжка (Ernst enri: Hitler over Europe, New-Jork 1934), де мабуть жид-комуніст розводиться про Nazi Germanic Union, Україна разом з Балтійськими й Балканськими державами, Чехословаччиною, Австрією, Швайцарією, Бельґією, Голяндією, Данією й цілою Скандинавією, знаходиться теж в тім »націвськім царстві пана Розенберґа«! Що більше, Україна »удостоїлася« такої юридичної форми, як »домінія«, тоді, як инші й то не всі, є прямо під протекторатом! А що вже в середині пишеться! Спритний большевицький карієрович ще й перестерігає Европу й цілий світ перед українською небезпекою! Та не лише він. В російсько-жидівській пресі (Париж) грозить Україні новоповсталий ренеґат, якого імя гидимося тут згадувати й якого, на жаль, виховала й довго захищала галицька наша політична »еліта«.

Так представляється в освітленні історичних документів, фактів і рефлексій проблема французької спілки з большевиками. Як вийде на ньому Франція, можна лише здогадуватися. Керманичі сучасної Москви не думають ніколи заключити чесного союзу, а ще більше дотримати його. »Всі вони — як їх схарактеризував Гітлер ще тоді, як Німеччина була союзником СССР по Рапалльо 1922 — є звичайними злочинцями з кровю на руках. »Ніхто не пертрактує з партнером, якого головною метою є знищити другу сторону! Ніхто не контрактує з людьми, яким ніяка умова не буде святою, бо вони не є представниками чести й правди, але рабунку й брехні!«

Німеччина по Рапалльо також вірила в Москву. Щойно тоді, як Москва підсунула під її горло ніж, прийшла нагла переміна. Тоді не було ще за пізно. Для Франції може бути противно.

Одна анґлійська журналістка описала недавно приватне життя Літвінова. Товариш комісар часто грає в карти зі своїми дітьми. Вони викривають неправильности в грі й кричать: »Батько шахрує, батько циганить!« Так, Валлях-Літвінов шахрує по мистецьки! Він отуманив Францію й затягнув її на шлях згуби, він одурює Женеву.

Але коли тріки Літвінова, в критичному моменті, перестануть ділати, то почує се не тільки СССР, союзники Франція й Чехословаччина, але також ціла Европа.

Дж. Р. Стівенс
(Довголітний канадійський торговельний комісар)

Фунт проти доляра

I

Шлях Великої Британії до фінансової геґемонії

В 1934 Зл. Держави формально зреклися ролі світового інвестора капіталів. Рішення президента Рузвелта не давати дальших позичок державам, які перестали виплачувати довги, фактично замкнуло чужинцям, що шукають кредиту, доступ до Вол Стріт та означало кінець геґемонії Ню-Йорку на міжнародньому фінансовому полі.

В той час Велика Британія якраз рушила в противнім напрямі. В грудні 1933 британське міністерство скарбу дало свою згоду на обережний і частинний експорт британського капіталу. На протязі 1934 принагідний відплив британського гроша закордон став сталою течією заморської інвестиції. Льондон заняв знову позицію світового банкира. Осягнути сю висоту на протязі сотні літ перед великою війною, уступити в тінь на двацять літ та відзискати давну геґемонію, ось три розділи пориваючого роману двацяти тисяч міліонів долярів.

Ся величезна сума представляє собою приблизну вартість британських закордонних інвестицій перед вибухом вел. війни. У 1914 вона творила половину закордонних грошевих вкладів світа та приносила британським інвесторам 1200 міл. долярів річно. Ніодна инша держава не мала більше третини тієї суми на чужій службі, і за виїмком позичок з політичних мотивів, яких богато давала Франція, та руху капіталу між сусідуючими країнами, як між Зл. Державами і Канадою, мало було закордонних позичок, добутих або підписаних не в Льондоні.

Основою того величезного її рентовного бизнесу був *експорт людей*. На Треднідл Стріт повинна бути не одна статуя капітана Джона Говкінса. В останніх роках XVI ст. дійшли були до Анґлії вісти, що нідерляндські купці повернули з країни пресвітера Івана з казковими скарбами. На сю вістку зібралися в одній гостинниці на Чіпсайд яких два десятки заможніших купців та кілька визначних джентельменів, під проводом тілистого дюка і рішили виправу до Китаю. Приготовано три торговельні та один провіянтовий кораблі і всі чотири вітрильники пустилися в довгу дорогу: на південь до Рога Доброї Надії — він звався тоді Рогом Хуртовин, — а потім на північ попри побережа Коромандел, поки не піднялися перед ними добре звісні зорі. Три роки мовчанки — і врешті одного ранку кораблі опинилися

в льондонській пристані, заладовані цінними звоями. Але капітан Джон Говкінс лишився в Сураті — торгувати та збирати крам на другий набір. Там і проживав він довгі роки, вписуючи мудрі замітки на своїх торговельних контрактах та формулуючи „credo" закордонної торговлі, якого його земляки вірно держалися три століття. Капітан Говкінс проложив дорогу та був першим з того невидного експорту, яким В. Британія завжди оплачувала свій доступ до заморських країн.

Пізніше богато британців, пройшовши шкільний вік, пускалися в звичайну далеку дорогу на море, на край землі, і проводили там своє життя серед праці, наче на вигнанню. Як військові добровольці, купці-подорожники, викиди громадянства та утікачі вони находили дорогу до кожної пристані на кожному побережі; пускалися горі ріками вглиб країв та поперек континентів, аж поки, (вже навіть сотню літ тому), рідко коли і де находилося яке місто під якоюбудь шириною без британських купців. Коли їх проганяли з якої країни, вони поселювалися на болотнистій рівнині, як в Шанґаю, або на нагій скалі, як в Гонґ-Конґ, або на моклаках, як в Сінґапоре і негайно будували собі місто з великим ринком. Колиж чужинці впускали їх до свойого міста, вони просили дозволу тільки на будову церкви і купно місця на кладовище; зате негайно старалися дістати переділ для себе в якійсь гостинниці, де вони щоднини збиралися та переводили чимало бизнесу. В клопіт з автохтонами рідко коли попадали; колиж траплялося яке непорозуміння, держалися твердо; були впертої вдачі та слово своє дотримували. Все залишалися справжніми британцями, навіть коли ставали горожанами чужих країн задля бизнесу.

Хоч поза своєю біржою вони пересварювалися часто особисто, зате завжди підтримували взаїмно свої торговельні інтереси, а тайни біржевого арбітражу*) та зложеного проценту, знали краще, чим хто инший в світі. Вміли числити на далеку мету і ждати, та всюди орґанізували асекураційні фірми і пожарні сторожі, з яких деякі, як напр. в Перу, істнують до нині.

Коли наступила доба парової машини, а пізніше електрика почала вязати світ в одну цілість, Британія вела перед, де можна було вихісновувати ті сили. І тоді британські еміґранти прислужилися немало не тільки своїй батьківщині, але й своїй прибраній вітчині та збогачувалися при тому самі, вводячи нові машини на чужині. Незабаром британців та британські гроші можна було стрінути всюди — де закладали каблі, будували порти, залізниці, водопроводи, тощо. Британські кораблі привозили матеріял, а за нього брали краєві продукти, приходили британські банки та асекураційні фірми, щоб фінансувати та обезпечувати бизнес, врешті британські фабриканти шукали дешевих та певних джерел сирівців для своїх фабрик.

---

*) торговлі грішми та акціями — прим. перекл.

За відносно короткий час кожен куток світа був так чи инакше звязаний з Льондоном. Британський гріш плив повінню за море, а спеціяльні скомпліковані орґанізації стерегли та контролювали еміґрацію британського капіталу. Утворено закордонні банки, біржі, дисконтові доми, інвестиційні синдикати, орґанізації власників облігацій та инші спеціяльні інституції для маніпуляції великими сумами, що розбудовували всі континенти та острови по океанах. І заки инші нації приготовилися до закордонної торговлі, Британія мала вже своїх людей закордоном та потрібну орґанізацію в краю. Завдяки знанню та звязкам Анґлія мала менший риск при закордонних позичках і могла числити менше за вжиток гроша. А що опріч того ще й британська воєнна фльота стерегла океани і держала порядок на неспокійних побережах, то Льондон став скоро грошевим ринком світа.

Всеж бизнесу закордонного фінансування вчилися британці на експериментах та втратах. Величезні суми пропали в південних інвестиціях. Правительства не признавали зобовязань, як тільки гроші розійшлися. Концесії, які забезпечували позички, часто відкликувано або касовано. Не одній державі позичено більше гроша, чим вона могла сплатити; залізниці та инші публичні будови коштували нераз так богато, що навіть відібрати капітал було неможливо. Британський інвестор перейшов нераз цілу скалю всяких можливих страт. Та на основі тих невдач спеціялісти в Льондоні випередили инші країни й уложили методи на критичні ситуації та як треба трактувати закордонних довжників.

Скоро пізнали ріжницю між приватними і публичними позичками і те, що правительства не можна трактувати так само, як одиниці. Одні кредитори приймали тільки публичних, другі тільки приватних клієнтів. Показалося теж, що позичати гроші британським горожанам для британських підприємств закордоном — одно, а чужинцям для їх власних підпринять — друге. І Льондон —винайшов спеціяльні методи для тих обидвох родів інтересу. Появилися теж областні банкири, що були заінтересовані в певних територіях, як напр. Південній Африці, Домініях, Далекому Сході. Завдяки досвідові і здібности та тісному звязкови всяких бизнесових спеціялістів сума і кошт закордонних позичок малощо перевищали їх статистичні калькуляції. Таким чином і довжник і кредитор знали, де стоять та скільки гроша й яким коштом може прийти в даному періоді.

II

Кредитова експанзія та поразка доляра

В часі великої війни Британія продала закордонні інвестиції вартости 4.000 міл. дол., щоб могти фінансувати боротьбу проти

Німеччини. Зл. Держави купили майже всі ті вклади і богато цінних британських посілостей у всіх частинах світа перейшло під американську контролю. Рентовність тих посілостей захопила американців та заострила в них апетит на такі грошеві вклади. До тогож около 1920 американці залили вже капіталами власний континент і мали гроші для других частин світа. Коли на початку великої війни вони винні були иншим державам 5000 міл. дол., то тепер мали вже велику надвишку капіталу на позички чужим країнам.

Припливу ввозу Зл. Держав не покривав відплив вивозу і справу розвязали, позичаючи покупцям кошт замовлених товарів, щоб могли купувати їх більше. Так почалася пора »Великих Грошей« в закордонних фінансах. Помимо воєнних втрат Британія могла в 1920 інвестувати майже таку саму суму, як в 1914. Та 300 міл. дол. було тільки малою квотою в порівнанню із тисячами міліонів, які могли достарчити для закордонного вжитку Зл. Держави. Від 1920 чужинці почали звертатися за пожичками вже не до Льондону, але до Ню-Йорку.

Приняття, яке вони стрінули в Ню-Йорку, було для них неймовірне. В Льондоні вони привикли були просити в банкирів певних сум на певні цілі. Британський банкир держав своїм клієнтам виклад про світову торговлю і державні білянси, про те, що може статися за рік, та про речі не дуже то, здавалосьби, звязані з позичкою; врешті предкладав може половину бажаної суми, заявляючи, що фінансове положення не позволяє на вищу позичку в дану хвилину. Нічого подібного в Ню-Йорку не було. Американський банкир казав: »Ви хочете певної суми на певну роботу. Ми не думаємо, що за ту суму можна буде ту роботу виконати добре. Тож ми позичимо вам двічі стільки, і крім того наші фабриканти і контрактори переведуть все завдання. Заки прийде час звернути позичку, ваш край розвинеться достаточно, щоби сплатити довг«.

Чужинці ледви могли повірити своїм ухам. Підписували папери та вертали щасливі домів. Часто вже пізніше відпоручники американських банкирів притягали їх до ще вищої позички. Таким чином в одному лише році Зл. Держави позичили закордон 1200 міл. дол. В 1928 країна, що була довжником перед 14 літами, мала 15.000 міл. дол. закордонних інвестицій — себто три четвертини того, що Британія визичила за цілу сотню літ по Ватерльо.

Головними клієнтами були Канада, Німеччина та держави романської Америки. За 10 літ Зл. Держави достарчили Південній Америці стільки грошей, що Британія за попередніх 50 років. Зі 170 міл. дол. в 1912 романо-американські інвестиції Зл. Держав зросли до 2200 міл. в 1928. Арґентина винна була Зл. Державам 45 міл. дол. в 1914 а 500 міл. в 1928. В тому самому періоді американські позички, Бразилії піднялися з 50 на 450 міл. дол. В першому році великої війни Чілі мало 15 міл.

дол. довгу в Зл. Державах — а 500 в 1928. Коломбія, обурена заняттям Панами, не хотіла брати позичок в Америці аж до днів »Великих Грошей«; по 1920 взяла 200 міл. в десяти роках. З менших держав Перу позичило (від замирення до крізи) на Вол Стріт 100 міл.; Венецуеля, що цілком не мала місця на ню-йорському грошевому ринку, могла дістати 170 міл. за той самий час; Болівія піднесла суму своїх облігацій в Зл. Державах з 10 на 110 міл., а Уруґвай, Еквадор і Параґвай позичили в Ню-Йорку в 1920-их рр. 54 міл. проти загальної суми 16 міл., позичених до 1912.

Малощо менш горячкові були позички країнам инших частин світа. Сама Канада позичила в Зл. Державах майже стільки, що ціла Південна Америка. Навіть Австралія, найбільша британська домінія, заміняла Льондон на Ню-Йорк за 200 міл. дол. Нова німецька валюта оперлася на зелених американських банкнотах (»жабках«). Китайські ґенерали бомбардували один другого американською муніцією, плаченою американськими позичками. Американські гроші були всюди і говорили мовою побіди; мовою кіна, автомобіля, бизнесового поспіху та доходової продажі, мовою скорих успіхів. Американський доляр, здавалося, дістав призначення бути тією динамомашиною, що мала зенерґізувати ввесь світ.

Розвиваючи сей великий бизнес закордонних позичок, Вашинґтон йшов рамя-в-рамя з Ню-Йорком. До дуже цікавої розмови прийшло між відвічальними державними мужами і банкирами Вол Стріту, коли золото почало плисти закордон. Банкирі хотіли знати, до якої міри можуть сподіватися піддержки правительства Зл. Держав, колиб зайшли труднощі при стяганню грошей, позичених чужим краям. Дослівна відповідь остала тайною; але банкирів запевнили дефінітивно, що позичкам в певних частинах світа держава може забезпечити дипльоматичну і урядову, піддержку. До таких областей зачислено Південну Америку, і банкирі Вол Стріту віднесли враження, що мають за собою рід фінансової доктрини Монро. Сей погляд був найважніщим чинником, що прискорив міґрацію американського капіталу.

Коли Ню-Йорк почав перебирати від Льондону функції світового банкира, показалося, що Зл. Державам бракувало того, що сприяло заморським фінансам Британців. Ню-Йорк міг вивезти лискуче канцелярійне умеблювання і декілька банкових управителів та інжінерів до чужих столиць, де вони отвирали імпонуючі бизнесові кватири при головних вулицях, і часом навіть виучували чужу мову. Але Зл. Держави не могли експортувати людей. Американці виїзджають радо закордон, але не щоб там жити; надто богато нагод наживи мають в свому краю. В кожній частині світа американські кольонії перехожі, тоді, коли британські та німецькі кольонії сталі. І не має Ню-Йорк високоспеціялізованих та скомплікованих орґанізацій, які розвинув Льондон до розсліду та оцінки закордонних клієнтів і щоб за-

безпечити уділені позички. Тож Вол Стріт мусів зорґанізувати наборзі машинерію, щоб переводити закордонний фінансовий бизнес. І уложили хитрий плян.

Держави, що бажали позичати в Ню-Йорку — а вони становили половину держав світа — заохотили покликати американських експертів до розсліду їхніх державних фінансів. Льондон в минулому теж давав таких експертів, які приїздили, давали добру раду і відїздили, не поліпшивши, ні погіршивши справи. Американські експерти не думали вдоволятися порадою, а старалися ввести американську фінансову систему і з американцями в проводі. Коли клієнт не мав охоти погодитися на такий плян, се могло вплинути відємно на висоту позички. В часі, коли Ню-Йорк заливав світ струями золота, та можливість виглядала надто серйозно.

Тож держави — особливо романо-американські, — що потребували грошей, приймали суґґестію і запрошували американські дорадчі місії. Таких місій вислано пару десяток, більшість з них під проводом Е. В. Кемерера, джентельмена, що мав готовий плян для реорґанізації фінансів у всіх країнах. Потрібно Центрального Банку, на взір Федерального Резервового Банку — казав пан Кемерер. Такий банк має право видавати валюту і хіснуватися привілеєм певного дисконту; ділати як правительственний банкир, з певними функціями в злуці з державними фінансами, та як аґент для закордонних вірителів, себто ню-йорських банкирів. На чолі банку стоятиме Американець, а инші Американці будуть, в злуці з державними фінансами, колекторами державних податків, фінансовими дорадниками та фіскальними суперінтендентами.

Ся схема мала черти наполеонівської простоти. При помочі, подібного пляну американські банкирі забезпечували собі нагляд, якщо не контролю, державних фінансів задовженої держави. Не треба було отже ні кольоній ні скомплікованих орґанізацій в краю, коли довжник і віритель були в таких інтимних відносинах. Коли держава приймала плян Кемерера, всяка державна трансакція переходила контролю американських банкирів, що фактично мали право зміняти її після вподоби. Се була здача фінансової суверенности. Тож коли, держава за державою приймала предложення Кемерера і передавала свою фіскальну господарку в руки американських місій, не диво, що один американський член конґреса заявив, що доктрина Монро включає вже теж і право „veto" супроти всякої трансакції в романській Америці, а визначний американський публіцист писав захоплено: »Пощо нам журитися здобуттям світа, коли ми контролюємо його?!«

Ся заввага яскраво виявляє небезпечну недосвідченість Зл. Держав в бизнесі закордонних фінансів. Контроля без посідання, се делікатна справа, яку треба переводити нераз дуже хитро, але ніколи вагою золота. Як нарід американці наївні і нехитрі. Колиб Вол Стріт мав був хоч десятину досвіду Льондону, він ніколи

і не подумавби був про плян Кемерера. Льондон міг був сказати Ню-Йоркові, що ніяка держава не піддасть себе контролі задля задовження, а вже найменше романо-американські народи, в яких національна гордість вибухає при найменшій провокації.

Фактично льондонські банкирі докладно переповіли те, що й сталося. Південно-американські держави-довжники послушно закладали вимагані орґанізації і закликали американських експертів, з яких богато не дуже то й були експертами, а лиш деякі мали практичне знання тих народів, яких мали контролювати. Сі експерти побирали високу платню і були чесні; не розсипали дарунків і не мастили долонь. Через те й були вони вельми непопулярні серед народів, що не привикли переводити державних трансакцій без звичайного зарібку на урядуванню (хабарів). Правління в богатьох країнах — продажний бизнес, і щоб задержати авторітет, треба оплачувати свою гру і постійно смарувати колеса. Для таких правлінь експерти Кемерера були не тільки невигідні але й рішучо небезпечні.

Вислід був такий, що заки установи Кемерера зорґанізовано, їх вже зіґнорували. Вони не стали руслом державних фінансів, тільки його заглубинами. Якщо експерт був ввічливий, то діставав свою платню, не робив нічого та жив як джентельмен. Колиж бував совісний і робив клопіт, його усували під якоюбудь вимівкою. Пригадую собі суперінтендента фіскальної інституції в Еквадорі. Його контракт не мав ще й року, як його уряд скасували. Він жив у першоклясному готелі, попиваючи знаменитий краєвий напиток наранджадас та вносячи щотижня петицію до еквадорського конґресу за свою платню. Його домагання завжди печатали в ранішних часописах а петиції йшли до коша.

Визичити в 10 роках поверх 2000 міл. дол. державам, що позичили малощо більше тої суми за попередніх 100 літ, не можна ніяк уважати бизнесовою трансакцією. Клієнти не потребували грошей, ні того, що за них будовали — великих портів, моторових шляхів, (було мало або й зовсім не було автомобілів), наводнення, щоб плекати на експорт продукти, на які не було ринку збуту, великих державних будівель як Капітоль в Гавані — на взір Капітолю у Вашинґтоні, побудований за позичені гроші коштом 14 міл. дол. з майже одним міліоном річних відсотків та амортизаційного фонду на 4 міл. населення, що мусить виживати з одного та ще й подешевілого продукту. Такі державні будови малощо або й зовсім не підносили державних приходів.

Позички так легко було діставати, що ніхто не вважав потрібним зводити кінці докупи. Легкі позички деморалізували довжників. Коли хтось винен богато, то вірителі мусять помагати йому. Є докази, що вже в 1925 деякі південно-американські держави рішили, що закордонні позички подиктували Зл. Державам політичні мотиви. Через те вони з охотою позичали далі та все більше, бо коли прийде речинець платности, вірителеві можна

буде закинути його мотиви. Таким чином вони можуть змусити »дядька Сема« до якої їм подобається ролі.

Богато американських позичок були призначені на певні цілі. Американські будівельні фірми залили Південну Америку своїми аґентами-будівельними контракторами, які переконували правительства, що для розвитку їх країн потрібні великі державні будови. Всі ті контрактори мали за собою банки, які раді фінансувати їх. Коли правительство приймало їх оферту, американських контракторів оплачували безпосередно американські банки, з продажи облігацій. Роботу виконувано знаменито, але величезним коштом. Заінтересовані правительства не мали поняття, скільки такі будови мали коштувати, так що видатки переходили всяку міру. В 1929 будовали порти в Каляо, в Перу та в Ґваянквіль в Еквадорі. Контрактори в Каляо були американці, в Ґваянквіль анґлійці. Американці мали яких сорок інжінерів, анґлійці всього два та одного бухгальтера.

Фатальною прикметою того бизнесу було, що клієнт ніколи не бачив позичених грошей, а через те й не міг смарувати правлячої машинерії дарунками, що є основною прикметою урядових трансакцій в романській Америці. Проте американські позички не завжди ставали в пригоді, як повинні були, урядовому персоналові, і звичайно треба було якось подбати про вигоду для тих, що стояли за троном. Так Хуанові Леґуя, синові диктатора Перу, заплачено 400.000 дол. за його поміч при одній позичці, а брат кубинського президента Мачадо отримав 150.000 дол. за такуж прислугу.

Ніщо не характеризує так наглядно наївности американських банкирів як вписування тих трансакцій в рахункові книги. Ся обставина коштуватиме вірителів сотки міліонів. Правління в Південній Америці дуже особиста справа, і коли чоловік лишає уряд, то часто йде в тюрму. Йогож наслідник не бажає собі нічого кращого, як нагоди відкинути відвічальність за гріхи тих, що їх усунув; певним доказом чистоти мети є доказ нечесности противника.

Так то без успішного нагляду та при іґноруванню всякої раціональної обережности струя американського золота плила далі на висушену та часто безплідну почву Південної Америки. Принагідно американські урядники, що мали довгий досвід, підносили голос перестороги, та Вашинґтон відносився остро до таких песимістів. У важних випадках державний департамент Зл. Держав мав дуже кепську обслугу. Деякі конзулі в південно-американських краях зовсім не мали за собою дипльоматичної карієри а були екс-бизнесменами. Вони любили відчувати батіг в руках і грати загартованих; та романо-американці, дуже чутливі на товариські недостачі, мали їх за старих простаків та дурнів. Місцева еспанська преса мала безконечну потіху з них в злобних карикатурах. Еспанський жарґон незвичайно богатий простаковатістю, і воно можливо й добре, що ніхто не спішився пере-

кладати для тих впертих старих джентелменів те богацтво епітетів, яких преса їм не жаліла.

Та й самі контрольні спроби американців були смішні. В 1928 Болівія дістала від Зл. Держав 25 міл. дол. позички на будову доріг. З позичкою прибув фіскальний інспектор; приїхали теж американські контрактори будувати дороги. Та якраз закроювався клопіт з Параґваєм за Ґранд Чако, і понад Ля Паз воздушна місія фірми Вікерс демонструвала найновіші моделі воєнних літаків. Фіскальний дорадник і американський конзуль були дуже обурені. Позичку уділено на дороги, а в потребі за американські гроші Болівія повинна купити американські літаки. Але літаки фірми Вікерс подобалися болівійському правительству і воно рішило, що як треба будувати дороги то в провінції Ґранд Чако. В Ґранд Чако був уже воєнний стан і один ґенерал, як найвищий командант тієї провінції, дістав гроші на дорогу. Кілька днів пізніше фірма Вікерс отримала 10-міліонове замовлення на літаки та полеві гармати.

Всеж американські банкирі не хотіли зрозуміти очевидно небезпечного факту, що треба давати нові позички на виплату старих, та ще й посилили продаж закордонних облігацій в Зл. Державах. Ввічливі молоді аґенти проходили місточка а то й хутори, витягаючи ощадности від дрібних інвесторів. Пильно вивченими реклямовими ораціями переконували вони людей про безпечність закордонних облігацій та рішаючий вплив Зл. Держав у Південній Америці. А 7%-ові державні бонди по 90 виглядали на добре купно для лікарів, священиків та запопадливих батьків родин. Їхні сотки зливалися в міліони, які йшли збільшувати безконтрольні довги чужих країв, що розуміли вже те, чого американські банкирі не хотіли признати — що кінець наближається.

Всеж крах на Вол Стріт не усунув ще ґрунту зпід бизнесу закордонної інвестиції. Спадок цін вплинув на то, що певну скількість спекулятивних акцій замінено на відносно безпечні облігації. Та се не обмануло банкирів. В осени 1929 відпоручники Вол Стріту найшлися в кожному кутку світа; вони просили, грозили, заперечуючи якунебудь крізу та рівночасно заявляючи, що позичок більше не дадуть ніяким чином. Так і знаначили кінець свого карнавалу.

В червні 1930 повстанча армія з півночі ввійшла в Сан Домінґо та скинула правительство Домініки. В липні Болівія усунула президента Сілеса. В серпні впав Леґуя, диктатор Перу впродовж 11 літ. У вересні, по одно-тижневих вуличних боях в Буенос Айрес, скинули президента Іроґоєна. В грудні революція здетронізувала Вашинґтон Люіса в Бразилії. В Панамі, Колюмбії, Еквадорі й на Кубі буря наспіла пізніше.

Сі революції дали владу в руки великодушних людей високого характеру, яких всежтаки не могли не інтересувати хиби їх попередників. Ті хиби творять добру охорону для нової адміністрації. Внутрішня політична історія південно-американських країв

десять літ крутилася довкола американських позичок. Почалася перевірка. В одному краю відкрито, що позичок не леґалізували якслід; в другому, що кредитори намагалися, при помочі позичок, забезпечити собі, політичну контролю; в третьому, що як клієнт, держава не відвічальна за гроші, які американські банкирі передали американським контракторам; в четвертому, що всякі дарунки і комісове треба відтягнути від суми задовження. Сі арґументи пожаром облетіли Південну Америку; кожен край додавав до своїх арґументи сусідів.

Від 1930 почалося систематичне несплачування довгів. Так сталося майже з всіма південно-американськими позичками, що були видані за попередних 15 літ. Вдодатку серед дрібних інвесторів, яких загіпнотизували були ввічливі молоді аґенти, поширилася паніка і вони кинули загрожені облігації на ринок, щоб дістати за них хоч щось. Південно-американські державні облігації падали швидше, аніж звичайні акції. Американські кредитори можуть сподіватися відзискати, в найкращому разі, тільки малу частину грошей, які визичили менш аніж 15 літ тому.

Колиб Зл. Держави вміли читати історію, їх банкирі не попалиб в таку плутанину в закордонній торговлі. В 70-их та 80-их рр. минувшого століття зарозумілі британські капіталісти роскидали гроші майже таксамо, як американські в часі повоєнного буму. Вони теж понесли втрати — лиш не такі великі, бо британська фльота була тоді сторожем океанів і респектували її всюди. Але сам натяк про воєнну акцію Зл. Держав, запаливби сьогодня цілу романську Америку...

Так на десять літ Льондон відступив поле для Ню-Йорку. Потім водопроводи міжнародних фінансів були заморожені чотири роки. Тепер наступила відлига. Ню-Йорк продає, а Льондон купує знову. Зі своїм незрівняним знанням, та орґанізацією, Льондон встані посортувати розбитки південно-американського краху та рішити, що варта ратувати. Пізніше, коли ревалюація закінчиться, Британія пічне позичати гроші Південній Америці знов, але по свому — не намагаючися дістати контролю, і позичаючи лиш стільки, скільки даний край може сплатити, на підприняття, що поплачують. Иншої засади для здорового інтересу нема.

При кінці 1934 переїздив через Монтреал голова льондонської фінансової ґрупи, яка має південно-американських вкладів на суму 300 міл. дол. При каві запитав я його про його інвестиційну політику. Глянувши на мене, він переложив мені звісну хоч не дуже то делікатну, еспанську приповідку: коли розумний чоловік має шнурок перел для коханої, дає їй тільки по перлі час-відчасу. Ви напевно шукаєте собі клопоту — завважив сей джентелмен — коли кидаєте їй в подолок всенький шнурок перел відразу.

III

Невдачна індустріяльна офензива доляра

Ріжниця між продавцем і купцем полягає в сотці літ досвіду. Ніде ся ріжниця не показується так наглядно, як в рекорді американської приватної закордонної інвестиції за 11 літ від замирення до краху на Вол. Стріт в 1929.

Американський бизнесмен відкрив світ одно століття скорше від американського банкира. На 50 літ, перед Горожанською Війною, американські поспішні вітрильники перепливали океани, торгуючи якою дюжиною ріжних товарів, а крамарі Нової Анґлії осіли поруч своїх британських конкурентів у якій сотні портів. Та пароплави залишили вітрильникам тільки дешевий набір, а Американський Захід маґнетом тягнув моряків з океанів. Аж до початків XX століття нечуваний зріст індустрії забирав усю енерґію американців.

Та в ході континентальної експанзії американська промисловість перелилася в Канаду і Мексико. Завдяки великим розмірам Північної Америки, оплачувалося будувати філіяльні фабрики. Фактично майже не було труднощів для контролі таких філій за Ріо Ґранде або 49-им рівнобіжником. Всеж перед Вел. Війною, американських інвестицій в Канаді було 700 міл. дол. супроти приблизно двічі стільки британських вкладів; та коли 5/6 своїх грошей Британці вложили у публичні позички, у великі публичні підприємства, то такуж саму пропорцію капіталу американці вложили в приватні підприємства, а се важна ріжниця.

В Мексико, навіть перед британсько-американською нафтовою конкуренцією, 300 міл. американського гроша вложено в копальні, залізниці та инші промислові підприємства з закінченням Панамського Каналу в першому десятиліттю нашого віку. Зл. Держави зосередили свою увагу на Карібськім Морі. Американські капіталісти проникали на острови та прибережні еспано-американські держави, будуючи цукроварні на Кубі і Сан Домінґо, заводили плянтації бананів у Гондурас, кави в Коста Ріка, та вертіли за нафтою і мінералами в Колюмбії.

Скріплена воєнними зисками, американська індустрія посилила в 1920 свою інвазію на чужі території. Безпосередний почин до сего дало воєнне відкриття, що під промисловим оглядом Зл. Держави далеко несамовистарчальні; що їх індустрія потребує приблизно 200 продуктів, яких не має внутрі своїх кордонів. Декотрі з них, як цина, нікель, ґума, манґан, антімон, поташ і нітрат, дуже важні — ніодна індустріяльна держава обійтися без них не може а їх треба було купувати закордоном, з надзвичайно великими коштами. То правительство Зл. Держав запевнило американських промисловців, що потрібна контроля основних сирівців та що інвестори у таких посілостях можуть числити на урядову піддержку і протекцію, подібно як американські банкирі, яким

заґарантовано дипльоматичну поміч в їх південно-американських кредитових підприємствах.

В 1920 і 1921 відбулися у Вашинґтоні кілька конференцій промислових баронів та відпоручників правительства. Ті конференції мали форму розгляду джерел запотребування певних сирівців для Америки та відношення Зл. Держав до контрольованих закордоном засобів комунікації, як мореплавства, банковости, каблів і телеґрафів. Показалося, що найбільше досліджених товарів продукується в британській імперії або під британською контролею та що британці контролюють засоби комунікації.

В обох випадках висновок був той сам: Британія стоїть Зл. Державам на дорозі в світовій торговлі. Отже промисловці рішили, що британську контролю сирівців треба поборювати до останку. В справі засобів комунікації, державні відпоручники заняли таку саму рішучу поставу. В чотири роки по тім, як британська торговельна фльота перевезла американську армію до Франції, американська адміністрація поставила домагання сконфіскувати британські доки і піри в ню-йорському порті та поручила безоглядне оподаткування, щоб усунути британські кораблі з американських пристаней. Поведено завзяту компанію за забороною асекураційній фірмі Льойд оперувати в Зл. Державах. Ґенерал Сквайр, шеф ґенерального штабу Зл. Держав, уживаючи метафори, яку так любили американці, заявив перед конґресовою комісією, що в справі каблів і телеґрафів Орел не буде вже далі глядіти на світ зза хвоста Льва. Инші промови представляли Британію, подібно як се залюбки робили німці перед війною, як націю-розбишаку, що сидить на купі награбованих скарбів світа, як пес на стерві. Хоча поправді Британія, як перша в полі, купувала розумно і оглядно та сконсолідувала свої інтереси.

Одначе нерозважна заява Г. Л. Прітімена, бувшого льорда адміраліції, в травні 1919, мабуть більше спонукала правительство Зл. Держав підперти аґресивну закордонну інвестиційну політику, аніж всі нарікання промисловців. З нагоди заложення угольного каменя одної нової нафтової рафінерії, Прітімен заявив, що коли у 1912 Британія контролювала лише 2 відс. світової продукції нафти, то при кінці війни, британська імперія посідала вже найменше 50% всіх видних засобів та всієї потенціяльної продукції того палива. Незабаром по тім, сер Мекей Едґар, вчислюючи російські нафтові терени комбайну Шел, зазначив в одному інтерву, що британський відсоток ще вищий — і творить около три четвертини світових засобів нафти.

Се твердження надзвичайно затрівожило американські урядові круги. Всі знали про переворот, який перевів Вінстон, за порадою льорда Фішера, і який забезпечив британську контролю Анґльо-Перської Нафтової Спілки, але мало хто завважив, як британські фірми перейняли цілковито нафтовий комбайн Роял Дач Шел. По секретній натуралізації сера Генрі Детердінґа в

1915, британська нафтова ґрупа почала скоро збогачуватися навіть на терені Зл. Держав, та особливо в Колюмбії і Венецуелі — себто на територіях, які американські нафтові фірми уважали своїми власними провінціями; в тих областях покрито російські втрати.

Негайна анкета, яку перевела Америка, довела обоснованість заяви Прітімена. Се відкриття потрясло Вашинґтон. Тихе захоплення нафтових теренів, якого довершила Британія, спонукало Зл. Держави повести завзяту кампанію експанзії. На диво, хоч нафта була першою кісткою в грі, а нафтові ноти і визови стали звичайним дипльоматичним явищем, то з ходом років британські та американські нафтові ґрупи все більше покидали конкуренцію а приступали до кооперації — доказ здорового розсудку обох сторін та вдатної дипльоматії сера Генрі Детердінґа.

Льондон, наслідком довгого досвіду чуткий на фінансові звороти, передбачив недалеку повінь долярів та що ціни підуть вгору під натиском попиту. Стало отже питання, чи всі вартости були за низькі, чи світ вступав у новий цикль високих цін, що дійшовши свого вершка, промине, як се вже часто бувало в минувшині. Друга можливість виглядала більш раціональною. Крім того було ясно, що американці не дуже то розуміються на закордонному купні а при тому вперті в грошевих справах та нетерпеливі на проволоку. Старий торговець натрапив отже на поквапного купця і передумавши справу рішив, що прийшов час продати — але за добру ціну.

Та заки прийшло до купна, на сцену виступила ґума. Плянтатори на Маляях, що продукують найбільший відсоток ґуми в світі, терпіли через високі кошти продукції воєнної доби. За порадою британського правительства вони приняли плян обмежити продукцію, щоб дістати кращі ціни. Вашинґтон зрозумів гру. Герберт Гувер почав наступ, і американська преса вдарила на трівогу та повела ґумову кампанію. Британія, кричали пресові заголовки, задумала сплатити свій воєнний довг з кишень американських автомобілістів. Кличем часу стала синтетична ґума. Все, від кульбаби до деревію, мало в собі ґумові можливости. Едісон почав вести досліди над деякими рослинами та провадив їх до смерти. Форд і Файрстон, в надмірі патріотизму, удалися до Бразилії та Ліберії і втопили міліони у все-американських плянтаціях ґуми. Коли галас дійшов до вершка, британський кольоніяльний уряд, що звичайно зробить все для спокою, відтягнув свою піддержку для маляйських плянтаторів, а Стівенсонів плян обмежити продукцію ґуми залишено.

Практичним вислідом тієї голосної кампанії було те, що коли ґумовий сирівець підійшов у ціні на 10%, то ціна американських автомобілевих обводів підскочила о 100%. Один американець обчислює, що курява, яку зняв Гувер, принесла американським фабрикантам 500 міл. дол. зиску. Експеримент Форда потребує ще вийти поза межі сумнівної стадії, а підприняття

Файрстона закінчилося повною невдачею, яку характеризує неприємне питання невільничої праці. Та зогляду на американську загрозу, маляйські продуценти ґуми знизили ціну з 20 на 5 центів за фунт а для інвесторів всеамериканської імпрези мала тепер надія навіть, щоб відзискати капітали.

Справу цини розреклямовувано менше, та вислід був малощо відмінніший. Перед війною Британія, де копальні в Корниш отворені ще з старовинних часів, контролювала світову продукцію ци-ци при помочі величезних інвестицій в Болівії, на Маляях та в Ніґерії. Ащо маляйська цина необхідна для продукції кращих *аляжів,* то британські рафінерії цини подбали про наложення мита на цинову руду, експортовану з Маляйських Держав поза Британію.

В наступі на британський монополь, вибрали Зл. Держави Болівію, як головне джерело засобів цини поза межами британської імперії, за поле боєвих операцій. Американці почали закуповувати головніші болівійські фірми. З фірми Патіно утворили американську корпорацію за ціну, що дала сеньорові Сімонові Патіно, старому сивому мужикові, річний дохід більший від приходів Болівії, якої він є горожанином. Перед масами гроша, Британці подалися і продали свої посілости — за добру ціну. Цина підійшла на майже 300 ф. шт. за тону, підносячи акції. В Зл. Державах отворено рафінерію цини та вона не мала успіху, і американці були приневолені купити найбільшу британську рафінерію за дуже високу суму. Тоді ціна цини впала на нище 1000 ф. шт. за тону. Анґлійські металеві ґрупи, що досить добре розуміються на вартости цини, почали відкуповувати акції. Вони відкуповують їх досі, зі зисків на продажі зперед кількох літ. Коли розібрати справу зі всіх сторін, то американська виправа на цину не оплатилася.

Духа співпраці, що в часі війни велів правительству Зл. Держав повірити купно нітратів британському міністерству муніції, не стало, коли американські промисловці взялися до роботи по війні. Фірма Ґуґенгайм, що рядом зі старими анґлійськими фірмами мала в руках чілійську індустрію, винайшла новий та кращий процес добувати нітрати. Ся обставина помогла їй абсорбувати анґлійські фірми на непригожих для останніх умовинах. Анґлійці продавали неохочо свої посілости, бо були дуже привязані до тих безлюдних »салітерас«, на яких так довго працювали. Та новий процес не показався таким успішним як американці сподівалися, а ґрандіозна схема мерджеру[1]) зовсім не дописала. Серед хаосу, що наступив по тім, чілійське правительство побачило добру нагоду для себе і постаралося дістати контролю індустрії в свої руки. Втрати і зиски мерджеру трудно сьогодня оцінити, але ніхто не важиться говорити, що американська офензива не була нещаслива для обох сторін. Мерджер не завжди виходить на добре.

[1]) Злиття фірм — прим. перекл.

Мідь була все американським бизнесом. В Британії зовсім немає мідяних покладів і перед війною імперія давала заледви 5% світової продукції того металю. Щойно в 1932 появилися в Британії рафінерій міді. Зате британський капітал, під проводом сера Роберта Віліяма, отворив найбогатші мідяні поклади в світі — в бельґійськім Конґо; а по війні канадийські ґеольоґи, яких заанґажували льондонські фірми, дослідили, що мідяні поклади тягнуться з Конґо на південь в Північну Родезію, і відкрили нові та великі мідяні области. Родезійська мідяна руда буває часто зложена, і льондонські фірми наняли до праці американських інжинерів та хеміків. Таким чином про все, що тільки відкрито в Півн. Родезії, Ню-Йорк до тижня знав.

Всі мінеральні права в цілій Родезії належать до Британської Південно-Африканської Компанії, тож щоб здобути уділ на новому мінеральному полі, американці мусіли купувати британські акції. Американський капітал залив льондонську біржу і за короткий час чимало північно-родезійських посілостей опинилося в руках американців. Та в процесі продажі родезійські мідяні акції пішли вгору. Як звичайно, британські власники продавали неохочо, але зате з гарним зиском.

Поза інвестицією дому Морґана в південно-африканські діяманти, майже не слідно було американського капіталу в південно-африканських копальняних підприємствах. Отже американські мідяні маґнати не стрічалися ще в бизнесі з найхитрішими копальняними фінансістами в світі — ввічливими-космополітичними джентельменами, які проводили життя між Йоганесбурґом і Льондоном, управляючи величезними підприємствами, що їх оснували Вернгер Байт і Сесіл Родз. Не надто делікатне дамо порівнання, кажучи, що сї джентельмени гляділи на приплив американського гроша в Півн. Родезію з задоволенням, яке оказували їх предки, коли збудившися в пустині бачили, як паде манна з неба. Приклад з мого особистого досвіду подасть найкращу ілюстрацію до того.

Коли я був в Африці в 1927 мав я добути довірочні інформації з першого джерела про Півн. Родезію для канадійської інвестиційної фірми, що була тісно звязана з сильними ню-йорськими синдикатами. Мені пощастило, і перед виїздом до Канади я відвідав свого кореспондента та спитав, чи не має він якої депеші для моїх приятелів у Канаді. Під той час американський та канадійський капітал добув майже повну контролю одної важної посілости коштом підбиття ціни з пять на 18 шілінґів. Мій дорадник, один з найкраще поінформованих в тім інтересі людей в Африці, сказав: »Прошу зазначити нашим спільним приятелям, що кожну акцію купують вони тепер від джентельмена (тут подав імя славного фінансіста), який ніколи в життю не продавав нічого за саму тільки вартість. Американські хеміки та інжинери знаходять на його посілостях тільки те, що він хоче«.

Коли я прибув до Канади я совісно передав його слова. Мої канадійські приятелі сміялися з мене, ще й задзвонили до

своїх спільників у Ню-Йорку, щоб і вони могли посміятися з мене через телефон. Анґлійці, казали вони, зовсім не розуміються на міді. Одначе вийшло, що анґлійці, в особі їх кореспондента, знали чимало про джентельмена, що спродавав. Мої приятелі та їх приятелі поплатили по 30 шілінґів за його акції та втопили в них міліони. Сьогодня вони нище 5 шілінґів і первісний власник відзискав майже всі з них назад.

З американських індустрій одна була виеквіпована краще всіх, щоб виграти наступ доляра на світ. Американський електричний комбайн, зі своєю широкою орґанізацією, подиву гідними технічними та фінансовими засобами, здібними управителями по дирекціях та ще здібнішими ляборантами, се найпишніший памятник американської промислової системи. З упадком німецького електричного тресту наприкінці вел. війни, він стояв на першому місці в світі. На протязі дальших 10 літ зразу радіо а далі звукова фільма повінню вливали непередбачені зарібки в суму їх зисків. Американські електричні ґрупи зростали все більше в силу, і рушили на купно закордон з нечуваним авторитетом. Здавалося, що надійшла година консолідації світових перевозових засобів, та що мідь і етер вібруватимуть незабаром тільки по волі американської команди. »За десять літ світова комунікація буде під американською контролею« — заявив один американець перед конґресовою комісією »Ми незабаром візьмемо анґлійців ось-так!« — сказав другий, стискаючи кулак. Се було 11 літ тому.

Мимо релятивної повільности Британії в електричному розвиткови — завдяки державній власности засобів комунікації та широкому й успішному вжитку вугілля — британські фірми контролювали цінні електричні підприняття у всіх частинах світа. В 1924 британці посідали 170.000 миль[1]) каблів на океанах проти 70.000 миль[2]) в руках американців; до тогож британський капітал був глибоко заінтересований в деяких американських фірмах. До инших, важніших британських електричних посілостей належали, Чілійська та Ріо-де-ля-Плятська Телеґрафічні Спілки, Шанґгайські Трамваї, Брітіш-Колюмбійська Електрична Залізниця, і в злуці з канадійським капіталом, великі та цінні підприємства в Мексику й Бразилії.

Якраз на ті посілости, та на богато инших, меншого значіння, спрямували наступ Зл. Держави. Сензаційна офензива фірм Електричні Бонди і Акції та Американська Телеґрафічна і Телефонічна Спілка, на закордонному полі репрезентувала вершок американської амбіції закупити світ без огляду на кошт. Успіх до певної міри осягнули, одначе за ціну, яка по останних відомостях з Вашинґтону викликає урядове занепокоєння. Дійсно великі суми змарнували, а спроба вирвати в британського інве-

---

[1]) Около 280.000 км
[2]) Около 115.000 км. — Прим. перекл.

стора його електричні посілости закінчилася в порівнанню до коштів невдачно.

Американський воєнний корабель не дозволив почепити британський кабель на березі Фльориди, а британські радієві концесії в Перу і Болівії на предложення американців скасовано. Певну скількість британських телефонічних, телеґрафічних, трамваєвих та електричних фірм закупили за високу ціну. Але попередні власники не уступили з поля бою, а закупивши инші чужі посілости, далі провадили електричні підприємства. Крім того, британські радієві і телеґрафічні фірми, з огляду на наступ, завели велику ощадність в операціях, розвинули систему трансмісії Біма та перевели мерджер каблів і радіо-телеґрафу під урядовою протекцією, і таким чином поставили своїх американських конкурентів перед альтернативою: або дотримувати кроку або кинути свої ресурси проти засобів британського правительства. Наслідком того британці займають сьогодня в комунікації майже те саме місце в світі, що й передше.

В богатьох випадках для британських фірм поплатно було продати інтерес навіть за половину ціни, яку давали американці. Тимчасом, назрівав клопіт, хвилі націоналізму молодих держав піднімалися все вище, і анґлійці бачили, що треба попустити трохи. Коли зарозумілі молоді народи стають дуже горді на себе, тоді непрактично говорити про нові статути і концесії. Ще від війни і особливо південно-американські краї взяли високий тон проти чужинців. Продаючи американцям свої претенсії. анґлійці давали своїм наслідникам нагоду мати з ними до діла.

Коли ви заплатили потрійну ціну за посілість, вам треба заробити на ній потрійну дивіденду. Американці думали, що вони потраплять заробити потрійну дивіденду. Оціночні комісії та инші установи, що обмежують зиски, в Південній Америці незнані, і американцям здавалося, що їм легко буде продавати обслугу з зайвим люксусом по люксусовій ціні. Та така обслуга могла бути можлива в Зл. Державах, а південно-американські клієнти звичайно на стільки не розумілися на ній, що воліли держатися своїх звичаїв. Накинути їм новину і за ту новину ще й почислити, означало заподіяти і зневагу, і шкоду. Нові власники побачили, що їх концесії стрінули неприхильну критику. Їх контракти опинилися в пресі, а далі в судах та парляментах. В романо-американських краях судовий процес означає для чужинця кінець концесії. Сьогодня на Кубі, в Чілі та инших південно-американських країнах, сотки міліонів американського гроша загрожені через те, що посілости купували там в наївній вірі, що те, що Америка має нині, світ схоче мати завтра. Се не сповнилося.

Фактично богато чужинецьких країв тільки поверховно податні на рекляму. Навіть коли вони не знають, чого хочуть, то завжди знають, чого не хочуть. В них є свої упередження, дорогі для них. Пригадую, як один американець пояснив мені

велику думку, що крилася в купні британської телефонічної сітки в одному романо-американському краю за ціну, яка далеко перевищувала її вартість. В Зл. Державах, говорив він, припадає один телефон на 12 осіб, а на тій території виходить один на 700. Отже тут широкий простір для експанзії. Крім того в Зл. Державах на десять телефонічних розмов, сім припадає на жінки. Жінки чужинецьких областей американізуються (тут подав приклади) і скоро зажадають права користуватися телефоном. Отже »шляхом поступу« (американська фраза) телефонічний бизнес має сильно зрости. Потім я написав картку — не телефонував — до одної гостинної пані, чи можу привести на чай свого знайомого. А міг я зробити се через те, що вона була вельми модерна, коли брати під увагу еспансько-американську леді, одружена з анґлійцем; в противному випадку, моя зухвалість булаб непростима. При чаю я спитав її:

»Сеньора, чи ви вживаєте коли телефону?«

»О, ні!« — відповіла вона. »Людина почувається дуже ніяково, коли сидить сама і говорить в те довге ухо. Воно якось надто комічно — не дуже то делікатно«.

»Якжеж порозуміваєтеся з приятелями, сеньора?«

»Посилаю їм невеличкий лист, запечатаний ляком«.

»То певно хіснуєтеся телефоном для купна харчів?«

»Немає потреби. Кухарка йде по них щорана з кошиком в руці«.

»То може телефонуєте коли до мужа, сеньора?«

»Говорити до нього, коли він в канцелярії або клюбі? Того я не зроблю ніколи!«

Коли я перевів розмову мойому знайомому, він застановився. Всеж він заплатив анґлійську ціну, і, оскільки знаю, дивіденди не заробив. Старинна Ева змінюється поволі.

Дальше треба підчеркнути факт, що найхитріші в світі продавці звичайно кепські купці. Для продавця завтра починається Христове тисячеліття. Для купця світ крутий та непевний, і на рожевий оптимізм він собі не позволяє. Американці не мали ні досвіду, ні темпераменту купців; їм бракував змисл часу, ними володіла охота скорих зисків. До тогож через свою непохитну віру в рішаючу вартість гроша, вони наївно переочували психольоґічний чинник, що деколи важив дуже богато. Всі ті прикмети причинилися до того, що купно анґлійських фірм показалося дуже коштовним.

Кілька літ тому я був свідком одної трансакції в Південній Америці. Американці запропонували одній анґлійській фірмі продати їм свою цінну посілість. При ціні 15 міл. дол. вона могла приносили незгіршу дивіденду. Трансакцію мали перевести на місці. Американці прибули цілою партією, чимало з них літаками; техніки, банкирі, адвокати, секретарі та стеноґрафи. Всі молоді, повні життя і запалу, свідомі своєї здібности, вони внесли рух в життя тихої столиці романо-американської країни.

Створивши спеціяльне телефонічне получення з Ню-Йорком на віддаль 5000 миль[1]), поспішили гуртом до порту стрінути британську партію.

З корабля вийшла, з парасолею та у великому тропічному капелюсі-шоломі, смішна, наче ходяча печериця, невеличка людина. В товаристві завжди наче хотів щось сказати; та коли заговорив, то звичайно про квіти в публичних парках, особливож пустинні, які йому дуже подобалися. Бесіда про продаж не зачіпала його; йому зовсім не було спішно. По кількох днях американці вже таки наголос дивувалися, коли удасться їм відвести анґлійця від його ботанізування й притягнути до розмови про справи.

Потім сталося щось зовсім для американців небажане. З почтового корабля вийшли знані на тому самому бизнесовому полі джентельмени, репрезентанти Крупа з Німеччини і Кройґера з Швеції. (Я часто дивувався, хто заплатив їм дорогу). Колиж вони зникли в кабінеті невеличкого анґлійця, спеціяльний американський телефон задзвонив до Ню-Йорку. Акції пішли вгору. Анґлієць зник, а з ним відпоручник Кройґера. Репрезентант Крупа сидів у вітальні свого готелю і попивав, понуро споглядаючи перед себе.

Чотири дні пізніше пара, що була зникла несподівано, вернула; їздили на побережа шукати орхідей. Потім Крупів аґент три дні оглядав з анґлійцем посілість. Американці обурилися, Ню-Йорк загомонів; стеноґрафи і секретарі розговорилися; вже й клієнти ресторанів знали, що діється. Крупів відпоручник виглядав дуже вдоволений; навіть публично поклепав анґлійця по плечі. Американці, доведені до краю, зажадали розкриття карт, і дістали. В розмові, яка не тривала й десяти мінут, анґлієць сказав, що його ціна 30 міл. дол. та що за чотири дні він вертає до Европи. Репрезентанти Крупа і Кройґера записалися на тому самому кораблі. Дроти забреніли, і американці заплатили.

Два роки потім, я був на чаю в того малого анґлійця та подивляв принадні квіти в його городі. Тоді то я й спитав його: »Що ви зробили з тими 30 міліонами, які дістали від американців?« Відповідь була: »Ми купили Атени і Будапешт, і Корнвал та Девон, і маємо 12 міл. в коротко-речинцевих позичках, щоб — відкупити наш старий бизнес, коли прийде на се пора«...

Коли взяти справу зі всіх сторін, американські спроби закупити світ, вийшло невдачно. Забогато несхопимих для них чинників працювало проти них. Роками кружляла по Південній Америці поголоска, що анґлійці побиті та уступають. Один німець написав на тій основі навіть книжку. А тимчасом в дійсности анґлійці продавали, бо мали свобідні руки і недосвідчених

---

[1]) Поверх 8000 км — Прим. перекл.

купців на ринку; а тепер, коли фалшиве золото опинилося під решетом, вони знов починають купувати. Відкуповують колишнє своє добро за частину того, що отримали за нього кілька літ тому. Продавали по найвищій ціні, а тепер купують по найнищій, роблячи найкращий інтерес на обох трансакціях.

Британський бизнесмен не ґеній з неба, та і його американський конкурент не легка штука. В Зл. Державах більше мабуть і кращих бизнесових мізків, аніж в якій иншій країні. Та закордонні фінанси, від днів жидовина Суса Опенгаймера почавши, не були механічним процесом а високо індивідуальним підприємством. Дві сотні літ потрібно природі, щоб витворила анґлійський торф, і стількиж часу забрало анґлійцям, заки вони навчилися позичати гроші закордон з розмірною певністю відібрати їх назад.

З анґлійського, за дозволом канадійського журналу ***Maclean's*** *переложив*

о. Т. Д. Волохатюк.

Володимир Кубійович

Людність Полісся

(Демоґрафічний нарис)

Вступ

Головним і найповнішим джерелом відомостей про людність наших земель по сей бік ризької границі, є другий польський перепис людности з дня 9 XII 1931 р. Число людности по повітах, містах, а навіть громадах знаємо вже від кількох літ і ми писали на підставі тих чисел два роки тому в Вістнику[1]) про еволюцію людности на тих землях, всеї людности, не лише української. Щойно тепер оголошує польський Головний Уряд Статистичний найважніші прикмети людности, а саме її пол і вік, заняття, віру, рідну мову і инші. Сей цінний статистичний матеріял публікує Статистичний Уряд з поодиноких повітів і міст в свойому орґані Wiadomości Statystyczne, що виходить кожних 10 днів. Опрацювання і оголошування тих матеріялів треває доволі довго і щойно за 1—2 роки будемо знати висліди перепису. Треба підчеркнути, що ні національности, ні віри населення не подає урядова статистика для поодиноких громад і осель, а лише для цілих повітів і для деяких більших міст. Польща буде одною з нечисленних країн Европи, в яких не подається тих найважніших прикмет населення в подробицях. Вплинула на се конечність обме-

[1]) Українська людність в Польщі в світлі перепису з дня 9 XII 1931 р. Вістник, кн. VII—VIII 1933.

ження видатків звязаних з потрібним опрацюванням перепису, а може вплинули також инші згляди.

Висліди перепису, спеціяльно мова і віра населення є для нас дуже цікавим і важним джерелом відомостей. І тому в міру, як будуть вони оголошувані, будемо старатися запізнати з ними читачів Вістника в кількох статтях. Представимо найважніші прикмети всеї людности без огляду на її національність, а саме поділ населення після полу, віку, галузів праці і письменности, точніше обговоримо його мовну і віроісповідну структуру. Будемо критично освітлювати висліди перепису і порівнювати їх з переписом з 1921 р. Тим способом будемо старатися подати еволюцію національних відносин на землях заселених українцями.

В теперішній статті обговоримо людностеві відносини Полісся, бо що до нього висліди перепису вже оголошені. З часом представимо демоґрафічний нарис Холмщини і Підляшша, Галичини і Волині, а на кінець зробимо підсумок нашого національного стану посідання по сей бік згаданої ризької границі.

Число людности і її зміни за десятиліття 1921—1931

На Поліссі жило в 1931 р. 1.131.000 населення на просторі 36.665 км². Густота людности виносила 31 осіб на 1 км², була се найнища густота на наших землях по сей бік границі. Вплинули на се загально відомі природничі відносини Полісся.

Ледви 13·2% людности Полісся живе в містах. Рідко заселена країна без джерел енерґії для розвитку промислу, далеко положена від великих шляхів, живе примітивним господарчим життям і не має умовин для урбанізації. Міська людність творить менший відсоток, ніж в инших частинах українських земель. Ледви два міста Полісся мають 25—50 тисяч мешканців, а саме Берестя (48·4) і Пинськ (31·9), два — 10—25 тисяч мешканців (Давидгородок 11·7 і Кобринь 10·1), два (Пружана і Столин) — 5—10, а решта в числі 7-ох се містечка з числом 2—5 тис. мешканців. За виїмком Берестя і Пинська міста Полісся се дрібні адміністраційно-торговельні осередки, в яких велика частина людности живе з сільського господарства.

На протязі останніх 10-ох літ наступили великі зміни в стані людности Полісся. Вона збільшилася аж о половину, (о 51·4%). Сей великий приріст[2]) завдячує людність Полісся двом обставинам: сильному природному приростові людности[3]), який є найвищий в польській державі, та

---

[2]) Людність Польщі приросла за сей час о 18·4%, самої Галичини о 14·4%.

[3]) Пересічне річне число уродин на 100 душ за час 1921—1931 — 4·29, смертність 1·82, природний приріст 2·47%.

корисному білянсові мандрівок. Загально знана річ, що в часі світової війни відступаюча російська армія потягнула за собою частину людности, яка згодом вернула до рідних осель. Поворот тих виселенців відбувався в 1918—1923 рр., себто частинно вже по першому переписі в 1921 р. Томуто й не дивує нас факт, що фактичний приріст людности був о 66% вищий від природного.

В поодиноких повітах Полісся людність за 10 літ приросла о такий відсоток:

Повіти:	село	місто	вся людність
Берестя	91·0	60·2	81·7
Дорогічин	53·5	—	53·5
Камінь Коширський	46·0	—	46·0
Кобринь	63·2	23·2	58·6
Косів	79·5	19·9	72·0
Лунинець	36·5	5·5	33·4
Пинськ	37·6	35·7	37·1
Пружана	69·0	22·0	60·0
Столин	30·6	23·3	29·8
	54·1	36·3	51·4

Не будемо входити в подробиці сього приросту, підчеркнемо лише дві його прикмети. Є він в усіх повітах доволі сильний і на загал пропорціональний до числа повертаючих виселенців. Найслабший приріст мають повіти положені на пограниччі з СССР. Другою прикметою сього приросту є сильніший приріст людности сіл, як міст, себто процес відворотній до того, який стрічаємо в инших частинах польської держави. В 1921 р. жило в містах Полісся 14·7% всеї людности, в 10 літ пізніше лише 13·2%, людність міст зросла о 36·3%, сіл аж о 54·1%, показчик урбанізації зменшився на цілих 10%. Се зрозумілий прояв: повертаючі виселенці були майже виключно селяни і причинилися до приросту сіл, а не міст, хоч і міста мали доволі сильний приріст.

Вік і пол людности

Чисельне відношення обох полів до себе належить до найбільш сталих прикмет людности. В цивілізованих країнах відповідає число осіб мужеського полу числу осіб жіночого полу переважно з дуже слабою перевагою того другого[4]). Та війна знищила ті нормальні відносини (богато мущин згинуло на війні). Тому не дивно, що в рік по закінченню війни, в 1921 р. припадало на Поліссі на 100 мужчин аж 110 жінок. В ріжних ґрупах віку була взаїмна про-

[4]) Приміром на Наддніпрянській Україні припадало в 1897 р. на 100 мущин 99 жінок.

порція обох полів ріжна. Серед дітей і молоді (до 19 літ) мали перевагу хлопці, бо на 100 хлопців припадало лише 92·5 дівчат; в сій ґрупі віку, війна не змінила нормальної пропорції обох полів, а відомо, що родиться дещо більше хлопців, аніж дівчат і тому перевага перших серед молодших річників. Зовсім инша пропорція обох полів в віці 20—29 літ. Мущини в сьому віці служили здебільша при війську, сі мужеські річники понесли найсильніші страти і тому на 100 мущин в віці 20—29 літ припадало в 1921 р. аж 123 жінки! В старшому віці перевага жінок вже слабша. І так на 100 мущин в віці 30—49 літ припадало в 1921 р. лише 109 жінок, в віці 50—59 літ 104 жінки, а у 60 літних і старших припадало на 100 мущин 98 жінок.

За 10 літ миру наступили переміни в складі людности. Перевага жінок над мущинами зменшалася в міру, як старі річники вимирали а нові нарастали. На 100 мущин припадає в 1931 р. вже лише 106 жінок. Рівнож більш правильною є пропорція обох полів в ріжних вікових ґрупах. Виносить вона в річників 0-9—100, в віці 20-29 літ — 109 (в 1921 р. аж 123), в віці 30-49 — 112 (109), в віці 50-59 — 113 (104), в старших — 110 (98). Найсильнішу перевагу жінок над мущинами стрічаємо в віковій ґрупі 30-49 літ, бо се річники, що брали активну участь в світовій війні; одним словом в 1931 р. є такі відносини, як і в 1921 р., лише ослаблені і пересунені о одну вікову ґрупу (10 літ) вперед.

Сильним змінам улягла за 10-ліття 1921-1931 р. вікова будова людности. Перед війною була вона на всіх українських землях подібною: відзначалася великим уділом молодих річників через велике число уродин, однак з причини великої смертности, уділ старших річників швидко зменшувався, а дуже слабий був уділ старців в складі цілого населення[5]). Війна вплинула на вікову будову людности подвійно. По перше, в часі війни сильно зменшилося число уродин і ще декілька десятиліть будемо бачити в будові людности слабі виступи т. зв. воєнних річників, себто осіб уроджених в 1915—1920 рр., по друге війна ослабила сильно мужеські річники в силі віку (головно уроджених в 1880—1900 рр.), які служили при війську. Видно се добре з таблиці, в якій подаємо вікову будову всеї людности, окремо мущин і жінок в 1921 і 1931 рр.

---

[5]) Для прикладу подаємо вікову будову людности перед війною на Наддніпрянщині, в Німеччині і у Франції (в % всеї людности).

Літ:	0—9	10—19	20—29	30—49	50—59	60 і старших
Україна	29·5	22·0	15·5	20·9	6·2	5·9
Німеччина	23·4	20.3	16·4	24·4	7·6	7·9
Франція	17·3	16·6	15·7	27·5	10·3	12·6

Франція, країна малого числа уродин має мало дітей, богато старців, Україна має велике число дітей, мало дозрілих і старих річників. Німеччина займає посередне місце.

На 100 осіб було в 1921 р. в віці

	0-9 літ	10-19	20-29	30-49	50-59	60 і старших
мущини	23·2	27·8	13·9	20·3	7·2	7·6
жінки	21·4	27·4	16·3	20·8	7·1	7·0
вся людність	22·3	27·6	15·1	20·6	7·1	7·3

На 100 осіб було в 1931 р. в віці

	0-9 літ	10-19	20-29	30-49	50-59	60 і старших
мущини	31·1	16·3	18·9	20·7	6·2	6·8
жінки	28·6	16·3	19·6	21·9	6·5	7·1
вся людність	30·0	16·3	19·2	21·3	6·4	6·9

В 1921 р. була т. зв. піраміда людности позбавлена відповідної підстави, бо дітей в віці 0—9 літ було менше, ніж в віці 10—19 літ тому, що воєнні річники мали в 1921 р. якраз 1—6 літ. Зате сильно виступає ґрупа 10—19-літних, бо се передвоєнні уроженці, які не брали участи в війні, отже не понесли страт. Річники 20—29 літ ослаблені сильно війною. Вікова будова мущин і жінок ріжниться сильнішим уділом мужеського полу в діточому віку, слабим в старших річниках, які понесли страти на війні.

Яка була будова віку десять літ пізніше? Впливи війни видно і тепер, але вони зазначені слабше і в инших ґрупах віку, як в 1921 р. Воєнні річники опинилися тепер в віковій ґрупі 10—19 літ і тому та ґрупа, сильно ослаблена, зате богато дітей — через сильний природний приріст по війні. Томуто і в 1921 р. жило в віці 0—9 літ тільки 22·3% людности, в 1931 аж 30·0%, знову на особи в віці 10—19 літ припадало в 1921 р. аж 27·6%, тепер лише 16·3% людности. Сильніше як в 1921 репрезентовані в 1931 р. річники 20—29 літ, бо се в 1931 передвоєнні уродженці, які не брали участи в війні. Воєнні страти відбилися в 1921 р. на мущинах в віці 30—49 літ. Бачимо, що в міру, як відсуваємося від часів світової війни слабшають її впливи і пересуваються. Рівнож ослаблюються ріжниці між віковою будовою мущин і жінок.

Заняття людности

Вже з факту, що на Поліссі живе ледви 13% людности в містах, а 87% в селах видно господарчий тип країни. Се чисто рільничий край, навіть в більшій мірі, як инші частини, як Волинь чи Галичина. 81% людности живе з рільництва, ледви 8% з ремесла і промислу, 6% з торговлі і з комунікації, 5% з инших професій (урядовці, домашна служба тощо). Промисл не відіграє ніякої ролі, бо: з 8% людности, яка займається ремеслом і промислом, 6% є занятих в дрібних підприємствах, а ледви 2% в більших. Заняття людности в селах і містах видно з таблиці

На 1000 осіб припадає на заняття:

	сільське господарство	ремесло і промисл	торговля і комунікація	инші заняття
міста	135	343	272	250
села	915	39	22	24
вся людність	805	80	57	54

Міста мають мішаний господарчий характер. За виїмком двох більших міст, Берестя і Пинська, людність міст живе рівномірно з рільництва, ремесла, торговлі, а четвертина — се урядовці. В Бересті і Пинську рільництво не відіграє ролі, промисл має більше значіння лише в Пинську. Між заняттям людности в поодиноких повітах Полісся нема більших ріжниць, бо й господарче життя Полісся мало ріжноманітне. Лише в трьох повітах (берестейському, пинському і лунинецькому) спадає відсоток рільників нижче пересічної, а рівночасно підноситься відсоток осіб занятих в промислі і ремеслі вище середної.

Порівнуючи зі станом з 1921 р. не наступили в заняттях людности замітні зміни. Відсоток рільників обнизився з 81·7 на 80·9%, піднісся відсоток осіб, які живуть з промислу і ремесла (6·6 на 8·0), а инші заняття не улягли навіть дрібним перемінам. Не наступили також переміни в господарчій структурі поодиноких повітів.

Письменність

Полісся, так східне, яке лежить тепер в межах СССР, як і західне, мало перед війною найбільший відсоток неписьменних всіх українських земель. Царський режім мало дбав про народню освіту навіть в густо заселених областях, а щож казати про такі глухі закутки краю, як Полісся? Томуто і в 1921 р. на 100 мешканців Полісся в віці 10 літ і старших було ледви 30 письменних. В місті відсоток письменних підносився до 62·4%, в селі обнижувався до 23·2%, серед мущин було письменних 41·4%, серед жіноцтва 20·2%. Пізніше наступила певна зміна, і так відсоток письменних в 1921 і 1931 р. був:

	1921 р.	1931 р.
мущини	40·4	71·2
жінки	20·2	34·1
сільська людність	23·2	46·2
міська „	62·4	83·2
вся людність	30·4	51·7

Знання української азбуки за десятиліття 1921 — 1931 р. не побільшилося, а поменшилося.

Національні відносини

Полісся є українською і білоруською етноґрафічною областю. Більша південна частина замешкана українцями, менша північна білорусинами. Через невелику національну свідомість людности, можна зазначити українсько-білоруську межу лише на підставі мови населення, а до сього треба ще додати, що на пограничу української і білоруської мовної области виступають посередні говори. Мовну границю обох народів устійнено в працях декількох мовознавців, в новіших часах в працях Карського, в працях Діялектольоґічної Комісії Російської Академії Наук і Зілинського[6]). На карті сього останнього перебігає українсько-білоруська границя вздовж Нарви аж до місточка Наров на сході, відтак попри місточко Пружани, через Вигонівське озеро, звідти на півд.-схід до Припяті і дальше вздовж неї на схід. В двох місцях, а саме на північ від Нарви і в околицях міста Лунинця виступають области переходових говорів. В сей спосіб білоруський майже цілий косівський повіт, половина лунинецького (друга частина переходова) і частина пружанського; решта повітів українські. Невелику домішку до обох народів творять поляки й жиди, нечисленні — росіяни.

Так представляється українсько-білоруська межа в світлі дослідів мовознавців. Мовна, чи національна приналежність людности зазначена в ріжних переписах ріжно, залежно від тенденції або припадку. Найбільш зближеним до правди був російський перепис людности з 1897 р. В світлі російського перепису були повіти, що входили в склад ґродненської ґубернії а саме Більський, Берестейський, Кобринський і частина Пружанського, українськими під оглядом мови, а Пинський повіт, який входив в склад Минської ґуб. — білоруським. Зовсім инші є висліди перепису з 1921 р.[7]). В світлі того перепису українським є лише Коширський повіт. Границю українців і білорусинів поведено стисло вздовж північної границі бувшої Волинської ґуб. Повіти Берестейський, Кобринський, які були українськими по даних російського перепису не мають тепер українців. В Дорогичинському повіті означено національність людности як „тутешню", а після повітової влади Кобринського повіту, на території того пов. живе людність польська. Не диво, що перепис виказує лише 54.800 римо-католиків, але аж 191.500 поляків. Висліди перепису з 1921 р. не мають нау-

---

[6]) Карскій Е. Ѳ. Етнографіческая карта бѣлорусскаво племени. Петроград 1917. Діалєктологіческая Карта Русскаво языка в Европѣ сост. Н. Н. Дурновим, Н. Н. Соколовим и О. М. Ушаковим. Петербург, 1914. І. Зілинський: Карта українських говорів. Варшава 1934.

[7]) Перепис з 1921 подає не мову, але національність населення.

кової вартости (коли йде про національну структуру людности), ані не опрацьовані на тих матеріялах мапи. Дивно виглядає на мапах польський остров в околицях Кобриня, або білоруський клин, який сягає вздовж Бугу далеко на південь лише тому, що так йшла колись півд. межа Ґродненської ґубернії!.. Сі мапи перестарілися, бо, в світлі нового польського перепису, щез вже польський остров біля Кобриня і білоруський клин вздовж Бугу.

Відмінну національну картину представляє Полісся на підставі перепису з 1931 р. Треба підчеркнути, що перепис з 1921 р. подавав національність людности, перепис з 1931 р. — рідну мову. Інструкція Головного Статистичного Уряду пояснює, що за рідну мову, вважають не мову, якою людність володіє, або якої вживає (т. зв. розговірна мова), але ту, яка є людности найблищою під чуттєвим оглядом. Але така дефініція покривається з дефініцією національної приналежности людини — яка є, рівнож не обєктивною прикметою, але внутрішною, чуттєвою справою людини. Завдяки такій дефініції мови в 1931 р., можна порівнювати зі собою людність після національного поділу з 1921 р. з людністю за мовним поділом з 1931 р.

Яка є рідна мова населення Полісся в світлі урядової статистики? Подаємо числа з 1921 і 1931 р.:

Національність населення в 1921 р. і його рідна мова в 1931 р.

а) в 1000, б) в %

	українська		білоруська		польська		жидівська		„тутешня“	
	а)	б)	а)	б)	а)	б)	а)	б)	а)	б)
1921 р.	73·4	9·8	361·5	48·4	191·5	25·6	80·4	10·7	36·8	4·9
1931 р.	54·0	4·8	75·5	6·7	164·1	14·5	112·9	9·9	707·2	62·5

Що бачимо? З білорусинів з 1921 р. лишилася лише жменька, зменшилося число українців, а навіть поляків, а рідна мова безоглядної більшости людности є — „тутешня“. Сі „тутешні“ мають безоглядну більшість в усіх повітах, лише в Берестейському зглядну більшість; вступили вони на місце білорусинів і українців з 1921 р. В 1921 р. зле розмежено українців від білорусинів, надмірно збільшено число поляків, утворено остров польський в одному, „тутешній“ в другому повіті. В 1931 р. число поляків так само подано більше від числа римо-католиків (164·1 тисяч поляків, а 125 т. р.-кат.) вірно подано число жидів, але решта людности зачислено до „тутешніх“. На 100 православних записано рідною мовою — українською 6, білоруською 9, російською 2, польською $3^1/_2$, „тутешньою“ $79^1/_2$%.

З подробиць перепису — які нам неясні — треба підчеркнути наглий і нічим неумотивований зріст росіян з 3·6

на 16·5 тисяч на протязі 10 літ та численні православні-поляки в селах Пинського (8·0 тисяч р.-кат., а 19·1 поляків) і Столинського повіту (5·5 р.-кат. і 16·6 поляків).

Цікаві для нас ще дві справи — коли йде про мовну структуру людности по даних перепису: 1) де живуть ті 54.000 українців, яких виказує перепис з 1931 р.? 2) який перебіг українсько-білоруської границі? Більші числа українців живуть в повітах — Берестейському (17·9 тисяч або 8·3%), Кобринському (21·9 тисяч ябо 8·7%) і Коширському (8.3 або 19·2%). Якщо порівняти розміщення українців і білорусинів не узгляднюючи „тутешніх", то білоруськими є повіти — Пружанський, Косівський, Пинський і Лунинецький, українськими — Коширський, Дорогичинський і Кобринський (сей з додатком білорусинів), мішаним українсько-білоруським є Берестейський повіт, а в Столинському повіті мають перевагу білорусини над українцями. Бачимо, що розграничення українців від білорусинів є знова инше, як в 1921 р., щось посередного між російським а першим польським переписом. Розмежування обох націй по даних кожного перепису инше і стало незгідне з дійсністю.

Чи можемо одже-ж пізнати національні відносини Полісся на підставі перепису з 1931 р. і чи можемо здати собі справу зі змін за час 1921—1931? Так, але лише посередно, з допомогою вірної віроісповідної статистики. Як в инших частинах західних земель, так і тут національна приналежність людности покривається з віроісповідною. Рим.-католики се поляки, визнавці мойсеєвої віри — жиди, нечисленні євангелики — німці, а православні — українці, білорусини і нечисленні росіяне.

Віроісповідна структура людности представлялася в р. 1921 і 1931 ось так: (а)=в 1000, б)=в %)

	православні		р.-католики		мойсеєві		євангелики		инші	
	а)	б)	а)	б)	а)	б)	а)	б)	а)	б)
міста 1921 р.	28·4	25·8	19·1	17·3	62·0	17·3	0·2	0·2	0·1	0·1
„ 1931 р.	36·7	24·7	37·6	25·3	72·8	49·0	0·3	0·1	1·1	0·8
села 1921 р.	563·7	88·3	35·5	5·6	35·4	5·6	2·8	0·4	0·3	0·1
„ 1931 р.	839·1	85·5	87·4	8·9	40·9	4·2	3·4	0·4	9·8	1·0
Ціле Полісся 1921 р.	592·1	79·4	54·6	7·3	97·4	13·0	3·0	0·4	0·4	0·1
„ 1931 р.	875·8	77·5	125·0	11·0	113·7	10·2	3·6	0·3	10·9	1·0

Православні творять 77·5% людности, себто Полісся є виразно українською і білоруською країною. Домішка жидів подібна, як на инших наших землях, домішка р.-кат. відносно низька, бо вбога і недоступна країна не манила осадників. Відмінною є віроісповідна структура села і міста.

Село має дуже слабий додаток неукраїнців, міста в половині замешкалі жидами, друга половина людности розділюється рівномірно між православних і католиків.

Ґеоґрафічне розміщення поодиноких віроісповідних, а заразом національних ґруп видно з таблиці поміщеної на кінці статті. Жиди скупчуються в міських осередках і тому найбільше їх в тих повітах, в яких положені більші міста, себто в Пинському і Берестейському. Найбільше, бо аж 20%, римо-католиків стрічаємо в Берестейському повіті, бо він сусідує з польською етноґрафічною територією, богато їх в Пружанському повіті. Православних найбільше в тих повітах, в яких не має міст (Коширський і Дорогичинський). Степень урбанізації ріжний в кожної з трьох ґруп. Жиди се міський елємент, 65% їх живе в містах, рівнож богато р.-кат. живе в містах (30%), та ледви 4·2% православних, найменший відсоток з усіх українських земель.

Особливо цікаво прослідити еволюцію національних чи пак віроісповідних відносин за останнє десятиліття. За сей час приросла ціла людність о 51·4%, жиди о 16·7%, православні о 43·7%, р.-кат. аж о 129%! Приріст жидів відповідає їх природному приростові, який нижчий від приросту християн. Високий приріст православної людности се наслідок сильного природного приросту і повороту виселенців. Найсильніший приріст р.-кат., які зросли з 55 на 125 тисяч; сей надзвичайно сильний приріст є вислідом припливу людности етноґрафічно-польських земель. Сильно зросла ґрупа инших, бо з 0·1 на 1% всеї людности; се бувші православні, які в міжчасі перейшли на католицизм східного обряду, або до дрібних сект, яких богато на тих землях. У висліді тих перемін впав, за десятиліття 1921—1931, відсоток жидів з 13 на 10%, православних з 79·4 на 77·5%, а коли їх злучимо з иншими то з 79·5 на 78·5%, Коштом обох тих ґруп зросли римо-католики себто поляки з 7·3 на 10·0%.

Пояснимо сю еволюцію. Відсоток жидів зменшується на всіх наших землях задля слабшого природного приросту жидів, задля їхньої сильної еміґрації (до Америки і Палестини); рівночасно спеціяльно обнизився відсоток жидів на селі, бо в міру піднесення господарчої свідомости села відпливають жиди з сіл до міст. Спадок відсотку жидів є тревалим явищем. Через спадок жидівського населення підносився-би автоматично відсоток православних, коли-б не рівночасний приплив р.-католиків. Між ріжними частинами польської держави наступає виміна людности і вже через сей факт припливає на Полісся польська людність, тим більше, що дотепер було її на Поліссі дуже мало. Поляки напливають сильно до міст, в яких збільшився їх відсоток за 10-ліття о 45%, але ще сильніше до сіл, в яких відсоток їх зріс о 59%. Сей елємент — се адміністраційний апа-

рат, учительство, а в меншій мірі також сільські осадники. Відсоток поляків збільшився в усіх повітах, найсильніше в тих, де було їх дуже мало (в Коширському з 2·7 на 6·3%, в Дорогичинському з 2·5 на 5·9%), відсоток жидів зменшився в усіх повітах за виїмком Коширського, а відсоток православних (разом з иншими) не уляг змінам в Берестейському і Дорогичинському повіті, дещо збільшився в Косівському, а в инших зменшився, найсильніше в Лунинецькому і Коширському.

Які перспективи змін на будуче? Розвиток на будуче буде подібний. Ми вже згадували, що тенденція зменшування жидівського відсотку є тенденцією сталою. Иншим перемінам уляже відсоток православних. За десятиліття 1921-31 виказували вони великий приріст задля повороту виселенців і сильному природному приростові; перший процес вже не скріпить на будуче православної людности, природний приріст обнижується, так що приріст українців і білорусинів може виносити за десятиліття 1931-41 яких 15—20% (в 1921-31 рр. 44%). Наплив р.-кат. треватиме і на будуче та буде слабший, бо адміністраційний апарат вже створений, наплив ремісників і купців до міст, рільників до сіл обмежений, бо міста не мають атракцій і є опановані сильно жидівським елементом, село — перенаселене.

Описані нами зміни стану посідання окремих етнічних ґруп відбуваються поволі. Далеко більші переміни можуть наступити під оглядом національної свідомости. Вона ще не зовсім скристалізована. Ся кристалізація може наступити і наступає в двох напрямах: українізації і білорущення. Міцніша українська нація, з більшими культурними силами може сильніше притягати від білорусинів, яких життя бє в Польщі дуже слабим живчиком. Є річ майбутности як скристалізується межа української і білоруської національної свідомости мешканців Полісся, чи ся межа покриється з мовною границею чи переступить її і в чию користь[8])? Не можна замикати очей на инші тенденції, які роблять перешкоди національній кристалізації населення в українському чи білоруському дусі, стараються на широких просторах Полісся витворити окрему етнічну масу „тутешніх“, „поліщуків“ без національної свідомости, яка відділювала-би український нарід від білоруського. Під впливом тих тенденцій стоїть шкільництво, освітня і господарча праця і пр. Було-би однак односторонно перекидати відповідальність за малу національну свідомість українців Полісся на инших, треба обтяжити і своїх... Полісся чекає піонірів українського національного руху. Додаємо таблицю

---

[8]) При українсько-білоруських виборчих комбінаціях, українці резигнували зі своїх впливів на повіт Більський, Білостоцького воєв., Пинський, часами й инші.

віроісповідної структури людности в 1921 і 1931 р. по повітах з узглядненням сіл і міст.

Віроісповідний склад людности Полісся в 1921 і 1931 р.

у відсотках а) 1921 р. б) 1931 р.

повіти	православні		р.-католики		мойсеєвої віри	
	а)	б)	а)	б)	а)	б)
1. Берестейський						
а) міста	16·2	16·7	26·2	33·7	57·0	49·0
б) села	82·3	78·3	10·0	15·4	5·3	3·6
цілий повіт	63·5	62·7	14·6	19·9	20·1	14·9
2. Дорогичинський	86·1	85·6	2·5	5·9	11·3	7·2
3. Коширський	93·5	87·4	2·7	6·3	3·5	4·3
4. Косівський						
а) міста	19·7	22·3	5·5	9·3	63·9	55·0
б) села	91·8	87·8	16·4	22·2	4·2	3·1
цілий повіт	82·8	82·2	4·0	8·1	11·7	7·5
5. Лунинецький						
а) міста	58·4	48·9	17·3	24·6	24.7	25·7
б) села	86·4	81·4	7·1	11·6	6·4	5·8
цілий повіт	83·5	78·6	8·0	12·7	8·2	7·5
6. Пинський						
а) міста	13·3	15·4	16·9	24·7	69·4	59·3
б) села	93·1	89·9	3·2	5·4	3·7	3·2
цілий повіт	77·9	75·9	5·8	9·0	16·0	13·7
7. Пружанський						
а) міста	24·2	26·3	17·4	24·1	58·4	49·0
б) села	83·5	84·5	13·3	13·4	3·3	1·7
цілий повіт	72·7	75·5	14·1	15·0	13·1	8·7
8. Столинський						
а) міста	58·9	55·4	1·4	7·6	39·7	34·3
б) села	93·0	88·4	2·8	5·2	3·8	4·4
цілий повіт	85·7	83·9	2·6	5·5	11·4	8·6
1-8. Ціле Полісся						
а) міста	25·8	24·7	17·7	25·3	56·5	49·1
б) села	88·3	85·5	5·6	8·9	5·6	4·2
Разом ціле Полісся	79·4	77·5	7·3	11·0	13·0	10·0

* * *

Що буде з Абісинією?

Европейська преса повна репортажів і статей про країну неґуса. Грозьба збройного конфлікту, що нависла над сею країною, прикула увагу світа до еґзотичного цісарства.

Властива Етіопія, се досить обширна гірська країна, що складається з ряду високорівень на височині до 2000 метрів, де панує вічна весна. Клімат подібний до французького в Провансі. Від жовтня до квітня панує там суха пора року, потім від травня до вересня, пора дощів, пора коли дозрівають жнива. Сей гірський масив, що замешкують властиві Етіопи, простором дорівнює Бельґії, з 4-ма міліонами мешканців, з яких половина — невільники ріжних рас. Нарід, позбавлений всякої культури, живе під пануванням жменьки февдалів; є семітської раси, християнської віри, говорить мовою а г м а р а. Під пануванням купки февдалів знаходяться не тільки етіопи, але й инші народи найріжнородніших рас, підбитих правом меча: є їх 10 міліонів, а заселюють вони решту абісинської території, нижче положену територію цісарства, обємом більшу за цілу Францію, територію, що розпростирається майже до моря на сході, а до великого озера Родольфа на півдні. До Абісинії треба ще залічити землю Гаррара, заселену музулманами, до недавна незалежними. Країна, перетинана великими річками, догідна для культури бананів і бавовни.

Цісар Менелік був той, що підбив Гаррар, а коли італійці хотіли покласти руку на Етіопію, влаштував в 1896 р. крівавий погром під Адуєю. Головним завданням його політики було стежити заздрим оком, щоби ніодна з европейських держав не набрала переважаючого впливу на його державу. Протягом чотирнацяти віків Етіопія була християнським островом серед поганського моря. Се навчило її володарів відстоювати свою релігійну і політичну незалежність. Шахувати впливи одної держави — впливами двох других (бо головно грали тут ролю — Франція, Анґлія й Італія) — така була політика неґуса Менеліка. Така вона залишилася і за Гайлія Селязія, теперішнього володаря.

Траґедія країни є в богатстві її землі і в ледачости її населення. Вона богата великими природними дарами — в ній знаходяться поклади золота й плятини, а земля, як вже згадано, придатна, щоб ростити бавовну й банани, але — ні та земля, ні ті поклади не використані: бракує для сього добрих шляхів, доброї адміністрації та енерґії з боку зледачілих февдалів, на яких спирає своє панування цісар. Етіопська височина практично відділена від Червоного моря

високими горами й пустинями; від Судану відділяють її так само гори а ще й багнища. Одинока залізниця, від столиці Аддіс-Абеби до французького порту Джібуті, не вистарчає для економічного піднесення країни. Для сього останнього треба нових шляхів, залізничих і звичайних, і треба збільшити внутрішну безпеку. Пірати пустині є живою дійсністю в імперії Менеліка. Не улягає сумніву, що коли Італія чи инша европейська нація дістане право співрішати в долі країни, в сих відносинах наступить радикальна зміна.

Ключем до абісинської проблєми є — озеро Тана. З сього озера випливає Синій Ніль. Менелік колись віддав експльоатацію вод сього озера одному американському товариству. Але воно не могло ніколи скористати з своїх прав через протест Британії. Хто тримає в руках води Тана, тримає в них і води Ніля, батька й протектора Єгипта. Озеро Тана — резервуар Ніля. Хто володіє тим озером, той — в часи виливу вод — легко міг-би, збудувавши відповідні греблі, по своїй вподобі реґулювати наводнення і Судану й цілого Єгипту, себто мав-би необмежений вплив на врожай бавовни, необхідної для манчестерських фабрикантів... Ось чому в анґльо-етіопськім договорі 15 V 1902 здобула собі Анґлія концесії на озері Тана; ось чому, коли занепокоєний Італією цісар Етіопії хотів просити французького протекторату, Франція відмовила. Вона добре памятала фашодську компромітацію, коли то французька воєнна місія полковника Маршана перед війною напіткнулася під Фашодою в Судані, недалеко Абісинії — на відділи Кіченера, який з грозьбою війни змусив француза чимскорше вертати звідки прийшов. Ось чому, в звязку з мобілізацією Італії проти неґуса — зявилися чутки про громадження анґлійських відділів на пограничу в Судані. Ніодна держава, яка захотіла-би стати твердою ногою в Етіопії, не могла-би не порозумітися перед тим з Британією. В історичних конфліктах, подібних до японсько-китайських й італійсько-абісинського, виявляється в цілім своїм жахливім змісті — траґізм історії, траґізм двох народів: одного, богатого але ледачого, що лишає облогом невикористаними богатства своєї землі („серед скарбів землі голота гола", — мовляв Куліш), і другого, що дуситься на відведеній йому Богом маленькій площі землі, але активного і жадного панувати й творити історію.

Чи прийде до італійсько-абісинської війни, невідомо. В кожнім разі ся війна не буде для Італії легкою. Терен війни простором більший від Франції, забезпечити армію средствами поживи — при відсутности доріг — проблєма на тім просторі надзвичайно тяжка. Людність дуже войовнича. Попередний наскок Італії на Африку — в 1912 р. в Тріполітанії, — втягнув її у війну з Туреччиною, яка

послужила прольоґом до воєн: балканської а потім — світової. Чи тепер історія повториться? Ще нема війни, лише до неї приготовляються, а вже відсутність Італії в Европі відчувається, бо політична рівновага нарушена: говорять про тайний договір Риму з Берліном, про якісь італійські уступки що до „аншлюсу“ і пр. Маленька воєнна експедиція в Абісинії може стрясти цілим нашим континентом, як-би вона не скінчилася.

А може й не лише нашим. Бо в гру замішаний ще третий чинник — позаафриканський і позаевропейський. Замішана Японія. Як згадувалося в Вістнику, Японія вже зацікавилася справами Персії, таксамо справами Туреччини: вона достарчила Анкарі 10 легких кружляків в заміну за право фабрикувати в Туреччині прядива для европейського ринку. Бавовна, — ось що звабило Японію до Абісинії! Як відомо Японія в останні роки управляє текстильний домінґ в Европі і в Азії, сильно конкуруючи з Британією. Але що до сирої бавовни, вона в залежности від Анґлії й Америки. По сю бавовну — щоби увільнитися від тої залежности — вона й вибралася була до Абісинії, добиваючися там концесій для культивовання того цінного сирівця. Страшна загроза для Анґлії під оглядом економічним, і політичним. Ся загроза можливо приведе й до якогось порозуміння між трома заінтересованими в справі Абісинії европейськими державами.

Сама Етіопія на ніоднім розвязанню справи, мабуть, не вийде добре. Але така вже доля кожної нації, яка — як абісинці чи китайці — не може дати собі ради ні з своїми природними богатствами, ні з їх належною обороною... Природа не зносить порожнечі.

Є. Ю. Пеленський

З психольоґії поетичних образів

Олекса Потебня богато прислужився науці, між иншим дослідами над психольоґією поетичних образів. Щоправда, він обмежився в своїх студіях до образів народної пісенности. Та сьогодня, коли вже давно відкинуто хибний погляд, мовляв, матеріялом поезії є слово, коли достаточно стверджено, що поезія користується своєрідними поетичними образами, де слово є лише їх зовнішним виявом — ся справа набирає ще окремої ваги. Тимбільше, що буйний розвиток української поезії в повоєнних роках, вимагає дальших, основних дослідів, а то й перевірки попередніх поглядів.

Докладніша аналіза питання вимагає прикладового матеріялу. Умисне беру під увагу лише один поетичний образ: »обрій«. Сей образ знайшов досить широке примінення в сучасних поетів. Беручи під увагу лише один образ, здобувається ще й можливість докладнішого досліду його зросту і змін.

»Обрій« — се образ однословний. Але часто буває поширений кількома иншими словами, тоді збогачується зміст, набирає більшої окреслености, чи иншого чуттєвого забарвлення. Найпростіші розвинення сього образу найдемо в молодих поетів, ще мало дбайливих в питаннях мистецького вияву. Наприклад, в ще недозрілій збірці раннього Антонича »Привітання життя« (1931) попадає: »синій обрій«, »на обрії сивім«, отже розвинений цілком звичайно одним-одиноким епітетом. Буває й так: »Срібні рейки-шпали, вбиті в обрій«, або: »і обрій в безкрай неба двигне гір двигарем«. В останнім випадку спрощена персоніфікація. Ще більш упрощено вживає Дригинич: »запахнуть на обрії липою довгі алеї«, »над обрієм — мов дим встає...« (1931).

До історії »обрію« в поезії: перед 1918 р. майже нема його, хіба дуже виїмково. З 1918 стає дуже популярне аж десь до 1928 на Наддніпрянщині, потім лише в другорядних поетів. Згодом переходить до галицьких поетів, що їх творчість виявляє в порівнанні до попередніх деяку відсталість, епіґонність. Тут живе з 1931 р. досі.

Щоб якийсь поетичний образ був направду добрий, мусить відповідати аж чотиром вимогам, не рахуючи тут очевидної, що повинен бути вжитий льоґічно, на відповідному місці й в належному оточенні. Окрема, пята, вимога стосується вже не цілого образу, а виключно його звукового оформлення, себто слова.

1. Перша річ, повинно слово викликати відповідний образ, значить ділати з належною силою на уяву (уявлення образу) та на ум (значіння образу). В конкретних випадках, в ході літ, вимоги міняються. Бо коли реаліст шукав за словом, що викликалоб в уяві образ, як найбільш чіткий і обмежений в просторі й часі, то символіст добирав инших слів. Тут слово, що має служити здебільшого в переносному значінні, повинно викликати образ по змозі туманний, замрячений. Таким словом є »обрій«. І тут мабуть найважніша причина його популярности: найщирше примінення знайшов у час повного розквіту символізму. Від символістів перейшов до инших поетів. »Обрій« не може визвати в уяві якийсь стисло окреслений образ. Предмет його — горизонт — тягнеться в просторі нераз десятки кільометрів. Він скрізь инший: в горах, в степу, в лісистій чи горбовинній околиці, на морі. Мало має типових рис. Але має те, за чим затужив сучасний поет: простір, даль, невідомість доріг, себто міцний елемент чогось нового, невідомого.

Дуже важна річ в кожному слові, вжитому в поезії, се

можливости примінити його в переносному значінні. І тут аж два услівя: так ужите слово повинно бути і зрозуміле і нове, значить ужите так, як досі не було ніколи, або бодай мало ким, уживане. Перший, хто вжив те слово і то відразу в переносному значінні, був Рильський (перед 1918 р. у »Під осінніми зорями«). Другий Еллан-Блакитний:

Муром занято обрій —
Вдарте з розгону: р-раз!
Ми тільки перші хоробрі,
Мільйони підпирає нас.

Двома иншими словами тут підкреслено одну важну рису обрію: його уривчастість. В простому значінню вжито того слова в Йогансена (»сховались хмари за обрій«), в Терещенка (»Який високий обрій«, »Застилає обрій темносиній«), в Яновського (»З обрію нам випливав корабель біловерхий«). Майстром в простому приміненні того образу, відповідно поширеного був Хвильовий. Його образи дуже барвні і плястичні (»сонце відходить за обрій«, »на обрії блимало золото« — »Життя«). Далі йде ціла низка посередних позначень, як наприклад у Хвильового: »За обрієм зима«. У Зерова:

І Скорпій гас в красі своїй недобрій
а друг Стрілець виносив понад обрій
сріблистий лук і приязні огні.

Врешті йде богата ґама образів, де се слово вжите в посереднім значінню. В Антоненка-Давидовича є новеля »Окрилені обрії«. Була вже згадка про Рильського. В нього »новий обрій« означає менш-більш нове життя, новий світ:

Так: військо превеселе я зібрав,
Та поведу це військо не на Трою.
Хай тужиш ти — хай плачеш ти за мною,
Я новий обрій серцем угадав,
Я віддаюся вільній переміні,
Я полюбив — поля молочно-сині.

Найбільше примінення в такому вигляді знайшло се слово у Фальківського, в його збірці »Обрії«. Може найцікавіше в нього — окреслення смерти. Малюючи плавбу поліськими ріками в час повіні, добавляє: »зайвий рух — і за обрій заскочиш«.

Вже з кількох прикладів видно, які великі можливости криє сей образ для творчої уяви й творчого ума. В прямому значінні обрій се частина простору, в переносному вжили його поети, щоб окреслити час (Хвильовий), життя (Рильський) і смерть (Фальківський). Я навмисно дібрав такі приклади, що вичерпують найосновніші катеґорії, дуже від себе відмінні. Дехто підносив, що скількість поетичних образів дуже обмежена в якійсь добі. Се не вірно. Обмежена кількість слів, кількість образів — теоретично — безконечна. На практиці вона рівняється талантові письменника, отже є в деякій мірі обмежена.

2. Друга незвичайно важна вимога, що її ставиться до поетичного образу се його асоціяційна сила. І тут »обрій« являється майже чимсь виїмковим. В кожного сей образ мусить викликати цілу низку споріднених образів. Асоціяція йде двома шляхами: а) як анальоґія або контраст (»муром затято обрій«); б) як внутрішна приналежність. І тут і там асоціяційна сила того образу велика. В дальшу чергу т. зв. закон внутрішної приналежности розбивається на три частині. Приклади можна знайти теж у віршах. Внутрішну приналежність частини до цілости в деякій мірі ілюструє »сховались хмари за обрій«, такаж приналежности прикмети (або чинности) до предмету видно насунулася підчас творчого процесу Зерову, коли написав:

І Антарес, як іскорка червона
Уже горів в надобрієвій млі.

Кожний читач зможе провірити ту силу асоціяції на власному психічному матеріялі. Закон внутрішної приналежности не підходитиме тут лише в одному випадку: коли йтиме про причини і наслідки. »Обрій« — як простірний образ, се виключає.

3. Дальша вимога чуттєва насиченість. І вона велика. Вже була згадка, що в новій українській поезії, великою мірою романтичній (»неоромантизм«), відродилася туга за чимсь далеким, невідомим, таємним, привабливим. »Дороги«, »Де сходяться дороги«, »Простір« — се найкраще окреслюють. До тієї катеґорії образів належить теж »обрій«. З тієї туги випливає й чуттєва вартість »обрію«. Обєктивно, отже і в иншій добі, се слово не малоб такого сильного емоційного забарвлення. По своїй природі воно в деякій мірі позаемоційне. — Але поети знають раду на те: додати якесь слово, епітет. Наприклад »Окрилені обрії«. Епітет помітно пощирює емоційну базу образу.

4. Остання вимога, що її ставить теорія поезії до поетичних образів — у великій мірі умовна — се новість, свіжість образу. І тій вимозі відповідає »обрій«, бо перед війною майже не вживали його поети. Ся вимога тісно вяжеться з попередною, а подекуди теж з усіми иншими. Випливає з них. — Але є й друга сторона медалі. Такі нові слова — й образи — що часто примінюються, скоро теж старіються. Їх свіжість затирається, вони потрохи тратять свою емоційну, далі й асоціяційну силу, стають буденні, чисто лише інтелєктуальні. В стилістиці називається їх популярно »штампами«. Вік сього виразу короткий: десять літ (1918—1927). Потому попадає лише в менших поетів. В галицькій поезії, що в порівнанні до наддніпрянської є досить відстала, живе воно щойно тепер (Антонич — 1931-4, Дригинич 1931, Кравців 1933 і ин.).

5. Окрема вимога відноситься вже до самого слова, до його фонетичної краси. І тут »обрій« може вдоволити найбільш вибагливого. Музичну фактуру слова підкреслюють звуки: *р, і, й*. Далі можнаб ще згадати про звукову асоціяцію (обрис, образ і б. ин.).

Се входить вже деякою мірою в инше питання, питання рими. Поза естетичними й музичними вальорами, має рима за завдання ще підкреслити важніше слово. Видно се майже в усіх кращих поетів. Велика більшість з них кладе слово »обрій« на конець рядка й добирає до нього рими.

Поетичні образи повстають-творяться в часі. Психофізична структура людини вимагає введення перерв у читанні віршів, зокрема для віддиху. Такі перерви творяться або в середині рядка (цезура), або наприкінці. Уява використовує сей час. Слово покладене в рядку перед цезурою, або на самому кінці рядка викликає в уяві повніщий і богатіший образ. Він довше в уяві, живе, тимсамим більше конкретизується, поглиблюється його зміст і слід його в памяті кріпшає. Инщий спосіб се зробити: покласти по важному слові два-три менше важні, а то й такі, що не викликають самостійних образів.

Справа рими у випадку »обрію« доволі тяжка і складна. Коли не помиляюся, є в українській мові лише чотири рими до того слова: хоробрий, добрий, обри, бобри. Два перші можуть бути й цілком чисті (третій відмінок однини в жіночому роді: хоробрій, добрій), два другі майже чисті, бо фонетична спорідненість звуків *і* — *и* дуже велика. Першу риму ввів Блакитний. Фраґмент із його »Ударів молота і серця« процитовано вище. Друга рима попадається вперше в »Скорпіоні« Зерова, що теж була наведена. За ними пішло богато поетів. Згадаю тут лише важніших. Йогансен (»Варіянт«) і Терещенко (»Синій ранок«) наслідують Блакитного. В Йогансена:

Он: сховались хмари за обрій,
Он: бори стають на коліна.
Дні мої, мої перші хоробрі
Кораблі в ворожі країни.

В Терещенка:

Завзятих і хоробрих
скликає синій ранок.
Який високий обрій
серед міських паланок.

Ті дві рими, »хоробрій« і »добрій«, використані повнотою. Зате досі не спробувано ввести слова »обри«, що має наприклад богато спільного зі словом »хоробрі«. »Бобри« менше підходять до поезії.

Цікаво, що з римою асоціюються дальші слова-образи, щоб пригадати, що Йогансен повторив за Блакитним не лише »хоробрі — добрі«, але й таке — здавалось би — випадкове слово, як »перші«. Сей ланцюг можна повести далі. Наприклад Кравців повтаряє ще й Йогансенові »дні«, той цілий »морський« образ: кораблі викликали »береги, що в пяній піні«, а »країни« Йогансена таки повторюються незмінено.

Та коли Кравців в тому менше оригінальний, в римах дає дещо нового. Є тут, щось ніби бічна стежка: добирання до рими чужих слів. Використав ту можливість перший якраз Кравців (»Сонети« і строфи« 1933). Саме в одному з своїх сонетів, де йому треба було таких рим аж три, ужив крім двох відомих, ще чужого слова:

Про дні колишні горді та хоробрі
снуються спогадів нікчемні тіні,
то сняться: береги, що в пяній піні,
нових країн запаморочний обрій.
То знов нуді вязничній наче кобрі,
дивлюся в очі крижані зміїні —
і з мороку кутів, зо слизу, тліні
бухтять думки причаєні, недобрі.

Лише тому мабуть ужив теж Кравців заштампованого порівнання, на всілякі лади використаного: нуда — змія. Инакше сама »кобра«, необхідна для рими, виглядалаб надто неорганічно звязана з цілістю. За Кравцівом пішов Б. Антонич, що в своїй останній збірці »Три перстені« вжив теж чужого слова:

Дуднить по шибах дощ цинобри
і скло виблискує, мов сталь.
Парує курявою обрій,
хвилює в димі ранніх сальв.

Або:

Коли обрії головокружні
прималиво розкриють глибінь.

Але і тут те слово викликає вже із стільки поетів відомий асоціятивний ланцюг: обрій — дні — (і усталені епітети днів!) — морський образ. Йде тут Антонич не за Йогансеном очевидно, а за Кравцевом, повторяючи майже повнотою перший образ днів, себто разом з подібними (звиково) епітетами. Прикладення тих днів безпосередно до поета — з Йогансена. З морського образу остав тут лише слід в словах »потонули« і »безодні«:

Мої дні жорстокі та холодні
полину навіяли в пісні,
потонули обрії в безодні
чорної весни.

Можнаб тут навести ще чимало цитатів, хоч може і менше цікавих. Наприклад у Косача (»Черлень« 1935) є така строфа:

Розітну крилом я обрій:
В полі копитами збитім,
Лицарі лежать хоробрі
Опанчами лиш прикриті.

Перший образ (»розітну крилом«) використав повнотою Є. Маланюк, в якого Косач се позичив. Дальші образи (збите копитами поле, трупи вояків прикриті китайкою, чи опанчами)

взято живцем з людової поезії і тих численних поетів, з Шевченком на чолі, що використали з людової поезії, розуміється, в творчому, а не в наслідувальному процесі. Тай рима: обрій — хоробрі, як і ще більше »збитім-покритім« — стільки разів використана, сьогодня вже нецікава. В цілій строфі нічогісінько Косачевого нема.

Поетичні образи можуть бути теж важливим критерієм при оцінці хисту поетів.

Дм. Донцов

Ґальванізатори трупів

Реакція на доктрину *Вістника,* огортає чим-раз ширші круги. Досі ми мали діло з тою »компактною більшістю« (vulgo — колтунерією), яку викпив ще Ібсен в своїм творі »Ворог Народу«. Тепер з потугою до тої більшости поспішили з несподіваного боку вчорашні прінціпялісти й »критикомани«« з »Шляху Нації«, п. Іванейко з »Перемоги« (був колись в ЛНВ), п. Онацький з черновецької »Самостійної Думки«. А на тлі канонади старих дзвонарів з »Дзвонів« і драгоманівських факірів з »Громадського Голосу« і »Трудової України« — цілий концерт набирає далеко ширшого й глибшого значіння.

Не випадково взяв я ті голоси в спільні дужки. Їх лучить не тільки неґація (нашої доктрини), їх лучить і — »позитивне«. Всі вони — інтернаціоналісти, всі боронять »авторитети« (мертві й живі, »традіції«, анатемизують »критикоманів«. Всі завзято поборюють переоцінку цінностей, яку зачав наш журнал (і »Націоналізм« з 1926 року), всі виступають в почесній ролі ґальванізаторів трупів. Се свого роду новий »єдиний фронт«. Як в таких випадках буває, ідеольоґія того фронту є »синтезою«: трохи старого українофільства, трохи костомарівщини, трохи драгоманівства, трохи »хліборобського братерства« ну і »правдивого людського, гуманного соціялізму« плюс нововідкрите старе словянофільство. Одного лише в тій ідейній саламасі немає: немає острого відмежовання від вчорашнього, немає отвертого, без оман, погляду на дійсність, немає очей широко відчинених в майбутнє, немає бажання — з своєю правдою стояти або впасти.

Вишуканість стилю моїх опонентів — на височині вишуканости їх думок. »Критикомани«, ширителі »убійчої доктрини« (»Шлях Нації«) — се ще найніжніші епітети на нашу адресу. Дальше йдуть: »фальшівник«, порожня голова, »шахрай« (Іванейко), дальше стаєнний жарґон тижневика пп. Стахових, Павлових і Матчаків (»Гром. Голос«), п. Онацький — цитуючи з респектом »Дзвони« і Липинського — закидає нам »хамство«

за знеславлення памяти »великого вчителя«, Драгоманова, ну і нарешті шаповалівська »Трудова Україна«. Для сього орґану, над яким мабуть ще ширяє гарна душа його основника, — співробітники »Вістника«, разом з редактором, се просто »деґенерати«, »безбатченки« і »байстрюки«. Орґан інтернаціоналістів пише зприводу виступу Онацького: »ми щиро вдячні п. Е. Онацькому за те, що він дав морального ляпаса своїм здичавілим лошакам«.... Шаповалівці тішаться, що знайшовся український »націст«, який не зміг спокійно »проковтнути всю ту гидоту, якої наколотив про Драгоманова на сторінках донцовського »Вістника« відомий деґенеративний тип українського суспільства...« Дальше цитуються уступи про »хамство«, запозичені Онацьким у Липинського й звернені на адресу нашого журналу і закінчення: »Дивно лише, чому він (Онацький) підтягає на підтримку своїй прекрасній, чисто людяній арґументації цитати з »творів« Д. Донцова. Аджеж ніхто, як Д. Донцов в своїм »творі« »Націоналізм« виробив ідеольоґію морального босяцтва безбатченків«....

Шаповалівцям — дивно? Мені теж, бо далеко послідовніше булоб, колиб свою »прекрасну і людяну арґументацію« п. Онацький підтримав би цитатами не з мене, а з Шаповала, або з російських адораторів Драгоманова, в кожнім разі, хто цитатами з »Націоналізма« боронить Драгоманова, той ні одної букви не зрозумів або в одного, або в другого.

Не буду наслідувати прекрасний стиль наших »людяних« опонентів. Я звик до того, що демократи — соціялістичні чи монархічні — завше попадають в шевську пасію, коли обдерти їх теорії з шумливих фраз і показати читачам їх *правдивий зміст,* або коли солідно обарґументованою працею (нпр. Мухина) — змусити їх обнажити свою некомпетентність. Зрештою без сього стилю, їм бракувалоби чогось. Муситьжеж бути гармонія між красою їх »трудової« й »людяної« душі і — красою їх базарного жарґону. Стиль мусить бути в усім, отже лишім його на боці. Цікавіше питання — з якої причини галас?

Причина — глибоке, підсвідоме, чисто чутеве розходження, яке ділить »Вістник« (і »Націоналізм«) від його противників і нібито приятелів-»попутчиків«. Я назвав тих противників інтернаціоналістами. Вони є ними, але правішою назвою булоб — мазохісти. Без жарту! Їх думка, вічно нібито зайнята Україною, — відчуває таємну насолоду від чужої, посторонної ідеї, яка знущається над ними, але без якої вони ніяк обійтися не можуть. Іванейко — без »словянства« і без »традицій« сумної памяти кирило-методіївства, від якого простий шлях до »триєдиної Руси« Костомарова. »Трудова Україна« — без »Ліґи народів східної Европи« (з столицею в Москві), Онацький — без залюбки цитованого Липинського й Драгоманова, від яких той самий шлях до »европейського Сходу« й до тих самих »трьох Русий«. Те саме »словянство« Іванейка дуже наближається до

»словянства« Zet'y (про яке »Вістникові« нераз доводилося згадувати), а се останнє має своїм патроном Гене-Вронського, того, що писав лист до Льва XII про унію словянських племен під володарством московського царя.... А всі ті близько стоять до цідрім-цім-цім »Громадського Голосу«, який *в останніх числах*, як *актуальну* ідею, пропаґує драгоманівську »федерацію«, від якої зачав свою мандрівку і В. Панейко. Се люде, які смакують в ідеях, що нас українців найболючіше били, політичні мазохісти.

Мої опоненти, що воюють словами, а не думками, обуряться: як можна говорити про мазохізм? Вониж проти гнобителів. Вониж за *»вільну* спілку«, де Україна займалаб перше, або рівне місце! і т. п. Знаємо сю деклямацію. Мазохіст теж гноблення не знесе, хіба від того, від кого — зносити біль справляє йому приємність. З тим він завше мусить бути в »спілці«. А хто є не на возі, а під возом і про ту »спілку« мріє, то в яку гарну одіж її не вбиравби, завше стоятиме ближче до провансальства, аніж до новітнього українства.

Новітне українство рве з духовою спадщиною XIX віку, провансальці гордяться нею. Звідти їх пошана до »традицій«. Новітне українство вірить в себе, провансальці — лише в дім поправи, з якого бояться вийти. Звідти їх якась »наднація«, »спілка« (словянство, схід, соціялізм, триєдина Русь і пр.), звідти дивачні теорії, що не знають паралелі в ідеольоґії ніодного майже народу Европи. Новітне українство різко відсепаровується від баламутних теорій »спілчан« і від їх сьогоднішних нащадків. Провансальці, боронячи »спілку«, боронять і »спілчан«. Звідси — обвинувачення нас в »анархізмі«, в »деморалізації суспільства«. Се розбрат двох світів, розбрат двох світонаставлень, між якими немає і не може бути містка. Міцно говорить про се еспанець Ортеґа і Ґассе: »Праця думки якоїсь доби може зайняти два становища до того, що думалося в иншій добі. Особливо відноситься се до становища супроти доби, що безпосередно йшла перед нашою.... Є часи, за яких думка глядить на себе мов на жатву давніших ідейних засівів, є й инші — які відчувають свіже минуле як щось, що вимагає основної реформи. Перші — се періоди миролюбного фільософування, другі — се доба де панує Philosophia militans, яка намагається радикально поконати й знищити минуле. Наші часи належать власне до тих останніх«[1]).

І сього нізащо не хочуть признати наші противники! Ні »попутчики«, що з непорозуміння уважають себе нашими прихильниками. Вони стають в позу оборонців »традиції, в позу »підпор суспільности«. Час здійняти з них маску, час показати, що коли вони й дійсно — стовпи суспільности, то стовпи вищерблені й виїджені в середині.

---

[1]) Jose Ortega y Gasset, Die Aufgabe unserer Zeit, Stuttgart-Berlin ч. 24.

Перша прекрасна маска наших баламутів — се маска традиціоналістів. Тим часом рідко хто так мало має спільного з традиціоналізмом, як вони. »Трудова Україна« нападає на нас за знеславлення памяти »батька« Драгоманова: »треба памятати й шанувати працю минулих поколінь, наших предків, прадідів, дідів, батьків, бо користуємося її здобутками«[2]). Так пише шаповалівський орґан. А як писав сам Шаповал? Писав дослівно так: »У нас нема предків, гідних пошани«.... Наші предки то були — »ріжні хами-розбійники«, а їх культуру — »ми сміло кидаємо в піч»[3]). Всю ту ґаліматю, написану не в стилю »зоольоґічного націоналізму«, а в »людянім, соціялістичнім« — повторяє автор вже на еміґрації, цитуючи в одній з своїх останніх книжок.... Чи не є се остання облуда, коли такі люди вбираються в маску оборонців традицій? Не про традиції їм ходить. Їм ходить про перший з краю арґумент, яким можна вдарити противника, про арґумент, в який самі не вірять. Їм ходить про оборону драгоманівських і тільки драгоманівських »традицій«, як таких, що відповідають їх затрутій ядом інтернаціоналізму душі....

Зовсім не про традиції йде і другому оборонцеві Драгоманова — Онацькому. »Ми мусимо ганьбити поширену звичку підкопувати авторитети і пошану заслужених діячів« — пише Онацький, і ані »Діло«, ані »Мета«, не моглиби ліпше написати. А далі виставляються три тези: 1. батьків треба шанувати в імя »безперервної єдности традиції«, бо »не маючи пошани до батька, як ви хочете, щоб вона (людність) шанувала діда чи прадіда?«, 2. не вільно ганьбити Драгоманова за »москвофільство« і »гуманітаризм«, бо »на свій час« се було добре, 3. бо розвінчуючи »батьків«, ми »розвінчуємо цілий наш визвольний рух«.... Кожда з тих тез — нісенітниця!

В імя того позитивного, що дав нам Драгоманов, пише Онацький, ми не сміємо виволікати на денне світло його москвофільства і гуманітаризму, бо то були »загальні прогріхи цілого XIX-го століття«, бо »в свій час вони (Драгоманів і Грушевський) були образом і символом живої української ідеї«... І перше і друге твердження — неправда. Хто говорить про пошанівок традицій, повинен знати різку критику, що дали драгоманівству Грінченко, і Франко, і Кониський — всі сучасники Драгоманова. Отже дивачні »прогріхи« Драгоманова, були прогріхами, з якими здорова частина громадянства *боролася вже за життя* нашого ідеольоґа анархізму. При чімжеж тут традиції? І чомуж се »гуманітаризм« і »москвофільство« Драгоманова брати в знаки наведення? Чи автор думає, що сі обвинувачення се лише несправедлива напасть націоналістів на радикального божка? А потім, що се за »на свій час«? Невже

---

[2]) Трудова Україна Прага ч. 4—5 с. р.

[3]) Укр. Хата Київ 1913 ст. 305—06.

по праці Мухина можна ще трохи сумніватися, що Драгоманів є ідолом цілого ряду уґруповань *ще в сучаснім українстві?* Таж в тій праці наведений ряд імен і ґазет наших — не Драгоманова — сучасників, які і досі поклоняються йому, як живому прапорові ,за яким має йти *сучасність*. Нащож оте баламутство про »свій час«? Ось в останнім числі »Гром. Голосу«, в спеціяльнім додатку, посвяченім Драгоманову, його ідеї підносять до значіння дороговказу *сучасности*, до значіння »заповіту«, який треба »нашою працею виконати«. В тім самім числі соціяліст Феденко, яко *завдання дня* ставляє »виконати ту програму, яку намітив Драгоманов перед півстоліттям«[4]). Нащож оте баламутство про »на свій час«? Я скажу на що. Бо Онацький не виступає в обороні традиції, захищаючи Драгоманова. Бо розкладові думки Драгоманова ще живі в нашій сучасности. Онацький виступає за ними, бо вони йому — рідні й досі. а традиція тут ні при чім.

Дальше, Драгоманів в своїх писаннях *теж нищив наші традиції*, нищив їх безпосередно і посередно, в критиці Шевченка, який прийшов привернути блеск тим традиціям. Драгоманів ненавидів ті традиції в Шевченка, ненавидів його за те, що був не раціоналістом XIX віку, а людиною »з вірою якогось пуританина XVII-го віку«, він ненавидів його за те, що стара, та що віджила в Шевченка традиція наша ставила свою »породу« над иншими, не, як хотів Драгоманів, понижувала її перед иншими.... Чому треба звеличувати традиції Драгоманова і замовчувати або ганити традиції Грінченка і Кониського, а не навпаки? Чомуж коли Драгоманів виступав проти традицій, се не було »хамство«? Чомуж нищити традиції є привілеєм самого Драгоманова? Чому не сміємо перестерігати читачів перед тим, що найкращі наші традиції нищив? Чи не є гумористика протестувати проти сього в імя — пошанування традицій?![5]).

Читайте, що писав про Драгоманова Франко, Кониський, Грінченко, читайте, що писав про нього Мухин (і перед тим я), а з другого боку, читайте всіх соціялістичних девотів і девоток, для яких імя нашого анархіста стало містичним табу,

---

[4]) Громадський Голос 22 VI с. р. додаток.

[5]) М. и. Онацький пише, що пресова пропаґанда Драгоманова закордоно »після його смерти ц і л к о м (підкресл. мої — Д. Д.) перервалася аж до часів української революції". Що за сміливість виразу! Звідки він се взяв? Таж по Драгоманові інтенсивно, роками, велася українська пресова пропаґанда у Відні (Ruthenische Revue, Ukrainische Rundschau), велася перед війною в Берліні (Сембратович), велася п е р е д українською революцією у Відні і в Берліні підчас війни, велася п е р е д українською революцією в Швайцарії, про що свідчить богато статей і заміток в тамошній ґазетній і журнальній пресі і книжок, окремо виданих. Направду, треба бути або мартівським українцем або дуже дивоглядним традиціоналістом, щоби зачинати ті традиції — від марта 1917 р.

щось в роді того, чим є свята корова для індуса — і вам ясним стане, що не виступати проти Драгоманова, значить дати паношитися *(в сучасности)* його розкладовим думкам. Сеж Драгоманів прагнув побачити як найскорше Росію в Стамбулі! — що припечаталоби нашу загибіль як нації. Сеж Драгоманів твердив, що Московщина сповняє історичні завдання України! Сеж він уважав службу малоросів царям за »національне діло України«! Сеж він — в безприкладнім туподумстві—гадав, що з упадком російського бюрократизму — »досить легко полагодиться й українське питання«! Сеж він уважав державу за перестарілий ідеал, сеж він був довбушем »федерації«! Сеж він кастрував віру своїх земляків, він робив з них бездушних, не реаґуючих на образи манекінів, бож »віра заводить незгоду між людьми«! Сеж він ширив панейківську теорію — слова Франка — **gente Ukrainus, natione Russus!** Сеж він казав (чуєте, ви »націоналісти«?), що всякий націоналізм треба поставити »під контролю космополітизму«! Сеж він проповідував, що »ні наука, ні практика.... не пересвідчили, що Росія і Русь зовсім два окремі народні тіла!« Сеж він мріяв, коли то Галичина поверне »під крила рідного (московського! — Д. Д.) орла«! Сеж він не міг розчовпати, чи ми »разновидність общого, чи окремне зовсім»! Сеж його хвалила »Пролетар. Правда« (21 VI 1925) за пропаґанду »конечної потреби сполучення України з Росією«; за те, що »розійшовся з яскравим націоналістом свого часу Ол. Кониським«; за те, що »відкинув всякі самостійницькі тенденції, що *помічалися в його часи«* (і які ви не хочете підносити до значіння традицій, панове »попутчики«!). Не міг він бути тоді самостійником? Ґрунту для тої ідеї не було? — каже Феденко в »Громад. Голосі«. А ґрунт для соціялізму і анархізму був? Чомуж бодай не пропаґував лише ту ідею, як пропаґував соціялізм і анархію, хоч ґрунту для того було ще менше? Не в тім отруйний вплив Драгоманова, що не був самостійником, а в тім, що мав мертву душу, мертву, скастровану космополітичними теоріями душу, з якої, хочби жив ще сто літ, ніколи не зродивсяби жадний вільний відрух, на який здобулася неодна, хоч як затуркана, нація. Хай отже автор з »Самост. Думки« не заслонюється своїми нібито застереженнями — »як на свій час« — про Драгоманова. По перше, ті »застереження« тонуть в загальній апотеозі, по друге — і »на свій час« були думки Драгоманова — перестарілі і реакційні. Хто тепер — з допомогою всяких крутійсів — обілює память Драгоманова, той збере оплески лише від »трудових« українців, лише від шаповалівців, які підносять традиції розкладової доби і які »хамами-розбійниками« називають тих, що колись будили націю до життя. Хто боронить Драгоманова, »як на свій час«, той труїть його думками *наш час!* Хай отже не дивуються й драгоманівці з »Життя і Знання«, що ми міряємо Драгоманова »міркою сьогоднішного дня«. Якжеж не міряти його міркою

сьогоднішнього дня, коли »недоумки« сучасники виставляють його як приклад до наслідування — *саме сьогодня?* Ґратулюємо Онацькому його шаповалівських союзників. Може радіти — його виріжнено серед націоналістів, його вже не зачисляють до »байстрюків« і »безбатченків«, »деґенератів«, якими роїться »Вістник«, йому отворений шлях — до соціялістичного Провансу.

Так стоїть справа з пошанованням Драгоманова. Не инакше з 2-ою тезою »Самост. Думки«, про »безперервну єдність« традиції, мовляв: хто не шанує батьків, не шануватиме дідів. Чому не шануватиме? Шевченко шанував дідів як ніхто — батьками гордив. Я сказавби навпаки, часом хто шанує батьків, той не шануватиме дідів. Хто вішає в кут ікону св. Михайла Петровича, той — як Шаповал — мусить відвернутися від Ігоря зі »Слова«. Хто шанує мазепинців, не шануватиме драгоманівців. Хто шанує Грушевського (як політика) — той мусить здесолідаризуватися з Чупринками і Хвильовими. Протухлою мудрістю ц. к. австрійських або царських педаґоґів, чеховських »людей в футералах« — віє від тої тези »неперервности традицій«.

Зрештою де є границя? Чому зупинитися на Драгоманові? Чому не піти за наукою Липинського? В. Липинський націоналістів теж ганьбив за безтрадиційність, а протиставляв їм — вірність *українській* традиції таких типів, як російський ґенерал Залєскій, який — »во імя .... нашої, попередньою історичною минувшиною створеної.... реальної, а на фантастичної, політичної традиції...., служив вірою і правдою державі Російській«; який щойно тоді »пішов за голосом любови до своєї Землі«, коли »відречення від престолу династії« (Гольштайн Ґотторпів, false Романових. — Д. Д.) — »звільнило його від тієї, кождого державника, традиціоналіста і консерватиста, обовязуючої присяги«[6]).

Царський ґенерал, що — якби імперія не роспалася — аж до смерти служивби їй вірою і правдою — отже виразником наших традицій! Навпаки, ті, що прагнули роспаду імперії — були безтрадиційні анархісти.... Те саме твердить Онацький: нищити Драгоманова, який теж молився на ту імперію, значить не шанувати традиції, значить бути »хамом«. Не дурно автор з »Самостійної Думки« і сей елеґантний вираз (»хам«) пожичив у Липинського. Може від нас скоро вимагатимуть шанувати »традиції« Василя Панейка? Є традиції й традиції. Я волію традиції Шевченка. Він не думав, що йшли за українськими традиціями ті, що виснажували фізичні чи умові сили на службі чужої імперії, він не славив, а жалував де Бальмена, який — на службі царя — проливав свою кров не за »нашу реальну традицію«, як думав Липинський, а за ворожу силу — »не за Україну, а за її ката« — як писав поет. Наші часи мусять знищити духовий вплив всіх драгоманівців — монархічних, соціялістичних, радикальних чи »попутчівських«, які під

---

[6]) Хліборобська Україна кн. V 1924-25 р. ст. 281—2.

вимівкою пошани до традицій, вщеплюють пошану до адораторів царської імперії.

З тими традиціями треба зробити так, як робили стародавні греки, люде як відомо до традицій дуже привязані. Одного спартанського посла повчав про се Перикль: Заборонено — казав він — усувати таблицю, на якій записані закони. Але не заборонено обернути її лицем до стіни.... Коли сього вимагає час і потреба. Нічим иншим — як отим »оборотом« і займалися народи, що кохали традицію: римляни, греки, британці. Так треба зробити і з традиційними скрижалями Драгоманових і Залеских. Коли вони були добрі »на свій час«, віддати їх портрети до музею, але не ставляти в храмах, щоби на них молилася сучасність, яка — направду — має щось важніше до роботи.

Ще дивніша третя теза »Самостійної Думки«, що розвінчуючи »батьків«, ми »розвінчуємо цілий наш визвольний рух«. Якраз навпаки, якраз ті старі девоти й девотки, які обносять вулицями драгоманівські ікони, кидають колоди в той визвольний рух.

Такі колоди кидає й Іванейко. Для нього виступати проти »славізму« (він мило згадує кирилометодіївців), значить »поривати кровні звязки«. При чім тут кровні звязки? Такі »кровні звязки« вже не одного запровадили на манівці. Їх підкресляв Драгоманів і тому признав московську (»великоруську«) національність »за одну з найближчих до нас словянських національностий«. Такіж »кровні звязки« привели Липинського до »рідного нам по крови, духу і культурі народу російського«[7]). Гітлер з своїм расизмом тут ні причім. Все залежить, повторяю, від того чи хто на возі чи під возом. Коли Гітлер говорить про расизм, він хоче проковтнути Австрію й Швайцарію і можливо Фляндрію. Колиж наші мазохісти говорять про расизм, то вони прагнуть, щоб їх проковтнули. Чи се так тяжко зрозуміти? Коли хтось втомився »бути в формі«, коли хто шукає опертя — хай так і скаже, але хай не плутає сюди видуманих традицій, які в тому випадку, як і в випадку попереднім — ніпричім. Визвольний рух йде в напрямку ліквідації »кровних звязків« Костомарівщини, а не відсвіжування їх, як радить Іванейко[8]).

Найцікавіше: ті, які вчать »шанувати авторитети« Драгоманових, драгоманівців, Грушевських, Залеских, та инших політичних трупів, як »живий символ« українства, його традиції, якраз ті самі різко осуджують ту живу традицію, що твориться в наші часи. »Шлях Нації« певний, що цілий революційний

---

[7]) Хлібор. Україна, кн. 3, 1921 р. ст. 63

[8]) Іванейко дивується, чому Д. Донцов перестав розуміти його думки, Таж вони друкувалися в ЛНВ. П. Іванейкові відомо, що я перестав розуміти його писання ще заким він вступив до »Перемоги«.

здвиг на Наддніпрянщині — се лише »відрухи«, ставляти їх »в якусь означену політичну систему й обрахунок — булоб чистою політичною містикою«. Се був тільки »пасивний спротив«, а »східно українська опозиційна статика« ледви чи зможе перетворитися в »історичну динаміку«. Одним словом східна анархія! Так само як »доктрина Донцова«, яку »Шлях Нації« зве »убійчою для нас життєвою концепцією«. Якіж концепції не убивчі? Мабуть всякі инші ,лише не та, бо перечисляючи їх (концепцію Липинського, УНДА, радикалів, соціялістів) — автор вистерігається дати хоч одне слово відємної їх характеристики. Що се за »авторитети«, яких автор, в імя традиції, кличе шанувати? Се найбільша краєва галицька партія, партія, яка своєю пресою внесла найбільший розбрат в краєву громадську думку, яка виявила повний брак почуття відповідальности за говорене і роблене, партія, якої провідники навипередки вирікаються свойого колишнього »вірую«, партія, яка афішуючи демократію, шпікує тепер — без ладу і складу — свої проґрамові статті модними фразами про еліту, творчу меншість і пр., партія, яка толерувала в своїм середовищі всяке нарушення карности, — ся партія та її діячі пасуються тепер в »Шляху Нації« на »авторитети«, яких теж маємо шанувати. Костомарових, Драгоманових, Грушевських, які коли й мали колись міцну віру, то лише в московського Пилипа, потужного, страшного і незмінного; їх та провідників найбільшої краєвої партії, для якої мандат став символом політичної активности, яка складається з мудрих по шкоді Девалєрів і з розчарованих поклонників пятикутної зірки, — ось кого приймає наш Пантеон, ось кому »критикомани« і анархісти мають кланятися як »авторитетам«. І нас хочуть переконати, що з тих маґів і чарівників, які напихають тими богами свій паноптікум, чи пак Пантеон, що з них говорить привязання до традицій, не втома людей перед старістю старих?

Коли діячі якоїсь великої доби відповідали їй форматом, — инакше вони реаґували на »традиції«, що плуталися їм під ногами гнилою колодою. Коли Штайнові оповіли про Ґете, задуреного в Франції, що не розумів визвольницької пропасниці, яка стрясала країною — Штайн відповів: »лишіть його, він постарівся«.... І уявіть собі, ніхто не назвав його »деґенератом«, ні »хамом«, як наші »патріоти« називають тих, що кажуть про Драгоманова: »лишіть його, він постарівся«! Штайн не шанував рідних бонців, коли стояли йому на шляху, тих князьків, яких він звав »титулованими рабами«, »коронованими отаманами розбійників«, які плазували перед всім, що йшло — в блеску потуги і сили — зза Рену. Він чином і словом — торощив отой »живий символ німецької традиції«! Так само Арндт ненавидів тих »титулованих рабів«, що переслідували його і йому подібних за.... »ґерманоманію«, яка так шкодила партикулярним інтересам тих »отаманів«, що вимолювали в Бонапарта ман-

дати для себе, з ласки Божої і Франції — провідників німецького народу. Він був невблаганим критиком свого часу, (»критикоманом«), бо вмів відріжняти позу від постави, а фразу від думки.

»Український нарід мав завжди дуже сильний культ своїх батьків і сини ніколи не зверталися до батька-матери инакше, як з поштивим — »ви«, пише Онацький в стилі автора »Листів до любезних земляків«. І — має рацію: дійсно, серед українців дуже був розвинений культ батька, матері, вуйка і тети, потім »краяна«, »земляка«, члена тої самої кліки і прочих кревних, яким помагалося, яких звеличувалося навіть зі шкодою для тої вищої спільноти, яка називалася рідний край. Чи не тим філістерсько-загумінковим привязанням до »фамелії« поясняється м. и. поблажливість, з якою стріла частина галицької преси і громадянства вчинок Панейка? Направду, таким »фамелійникам« ніколи не зрозуміти ні Штайна з його погірдливою поблажливістю до Ґете, ні Арндта з його ненавистю до »рідних« князьків, ні відношення до деяких членів своєї »фамелії« Ґонти чи Тараса Бульби.

Не тільки Арндт і Штайн, вміли зривати маску »народних святощів« з капітулянтських традицій, й инші. На велике огірчення »свентошек«, Александр Свентоховський — публікує цикль статтей — »Ґенеальоґія теперішности« („Prosto z mostu"), де не вагається назвати деякі традиції їх властивим імям. Валерян Харкевич (Wiadomości Literackie 28 IV) представляє Товянського »репрезентантом, майже символом, скорше манівців духа, аніж величних взлетів, скорше поразки аніж перемоги«. З ще гострішими словами критики звертається до »батьків« — до цілої італійської буржуазії зперед війни, з Нігті й Орляндо на чолі — творець фашистівської Італії, до буржуазії, яка »зневірилася в своїм призначенні«. Так само остро громить цілу Версальську Німеччину з її традиціями 1848-го року — Гітлер.... Не пошанівок до минулого, не спрага за провідниками в сучаснім, водять перами наших оборонців »авторитетів« колишніх і теперішних, ними водить безпорадність думки, страх перед новим, зневіра в себе, та ще туга за блаженними часами наших Товянських, коли то так вигідно можна було, уткнувши голову в подушку, мріяти про »мир всього мира«, коли усунені з великого шляху історії — предки наші радо займалися — мовляв Ортеґа — »миролюбним фільософуванням«, нешкідливим ніякому Пилипові...

Що криється за гаслами »словянства«, »европейського Сходу«, »Ліґи народів сходу Европи«, »вільної спілки« і пр.? Резиґнація зі свого, на користь чужого історичного післанництва. Ті чужі ідеї безмилосердно знущалися протягом історії — над хохлацькою психікою. Калічили її, насилували, цинічно й брутально. А наші мазохісти розкохані в них! Завше видумають концепцію, яка обіймалаби, як цілість частину — їх благосло-

венний Прованс, їх »голубую Савою«. Насамперед якась космополітична доктрина, а за тим — ота »Савоя«, як провінція, племя.

Іванейко згадує не злим, тихим словом кирило-методіївців, а батьком їх був — Костомаров. А Костомаров (на слідстві) визнав себе »природним росіянином«, що »ніколи не був відданий україноманії«, ніколи »не поділяв огидних думок« Шевченкових поезій[9]). Хто писав про »три руські народности«, тому не тяжко було заявитися »природним росіянином«. Шевченкові — хоч теж трохи зараженому словянофільськими бацилями — такі заяви не перейшлиби через горло... Костомаров уважав словянство за замкнуту цілість, окрему від иншого світа (як Липинський і Драгоманів), а росіян напр. ближчими нам, аніж французів чи еспанців. Так звірята, що належать до тої самої родини ближче з собою споріднені, ніж ті, що належать хоч до тої самої громади, але до иншої родини. Хтож уважає москалів за спеціяльно близький нам нарід, той — в політиці — і долю свою уважатиме за спільну з ним. Той, як Костомаров в герценівськім »Колоколі« в 1860 р., в статті »Україна«, напише, що Україна хоче лише — свободи селянам і рідної школи, а більше не буде «жадати для себе властиво нічого, крім спільних з усією Росією бажань» (Д. Дорошенко, цит. тв.). Так нормандці й тулюзці, не мали инших, »крім спільних з цілою Францією бажань«. Цілком зрозуміло, кожда теза має свою внутрішну льоґіку. Вірний льоґіці своєї тези, бажає Костомарів (в часи, коли писав Шевченко свій »Сон« і »Заповіт«!) — »щоб усі словяни злучилися з нами в один союз, під скиптром московського царя«. Якою пустою деклямацією видаються на тлі сеї ґаліматії — ті »характеристичні прочуття кирило-методіївських братчиків про Київ, як словянську столицю«, якими захопився Іванейко! Зачалося столицею в Київі, скінчилося — царем. Хто підпорядковується чужій національній рації, зрікається своєї. Туман шляхотних намірів нічого в тім процесі не змінить.

Імманентну льоґіку »словянської« ідеї бачимо й в Геневрońського (теж з царем), як недавно в Марії Каспрович (Pion № 20), яка починає з »словянства«, а кінчить Росією, що »стане незабаром виразителькою доби, яка надходить«, та з якою словяне »повинні стати разом«. Правда, в Zet'і оте »словянство« набирає вже активнішої інтерпретації, але — якжеж все нагадує оту Костомарівську »столицю«! Хто зводить себе до ролі племени, мусить дати себе втиснути в історичні кадри нації, до якої те племя належить.

Іванейко протестує, що не говорить про »словянську ідею«, а про »словянську культуру«. Не вмер Данило, болячка задушила! І одне, і друге нісенітниця. Так само, як такі речення: »те, що призначене Україні, се славізм (може і славізм не є

[9]) Дм. Дорошенко, М. Костомаров, Загальна Бібліотека, Ляйпціґ.

словянська ідея? — Д. Д.), чисте, інтенсивне здійснення словянства«... Що значить сей ребус? Ми булиб дуже цікаві на того, хто потрафивби його розвязати нормальній людині людськими словами.

Той самий процес відбувся у В. Липинського. Він теж зачав від »трьох Русий« (очевидно, кожда »рівноправна«, »державна« і т. п.!) і від »Сходу Европи«, від тої »громади«, до якої належить разом з росіянами наша племінна »родина«. А скінчив, визнавши українців за племя одного російського народу: українці відносилися до москалів не »як напр. чехи до німців«, а так, як »бельґійці (вальони) до французів, баварці до прусаків, або німці австрійські до »німецьких«[10]). »Дзвони« (ч. 5, ст. 284) обурюються: Вістник »робить відповідальним Липинського за останній виступ Панейка!! Цікаво?! Спитаєте, чому се так? — So will Herr Doctor Donzow! — і баста«. — Алеж ні, хто може хотіти такі нісенітниці!.. Але хіба не бачити між нами і москалями більшої ріжниці, як між одним німецьким племенем і другим (як се робить Липинський) — не значить приготовляти ґрунт ідеям Панейка? І хіба, знову, ідеї Липинського не були відгомоном Драгоманова, який писав майже тими самими словами: — »як не крути, а все таки Україна не в таких відносинах до Росії, як Чехія до Німеччини, Сербія до Туреччини«[11]). Не дивно, що, визнавши нас за племя триединого народу, Липинський скінчив тим самим, що й Костомаров: що завдання і мета України та сама, що й Росії — »европейського Сходу«, »союза трьох Русий« чи як там. Хто визнав над собою якусь цілість, той мусів зректися своїх окремих цілий, визнавши ціль спільну. Льоґічне завершення думки, що росіяни є »нашими рідними братами по крови, духу і культурі«[12]).

І Панейко зачав так: »нарід російський має свої великі хиби і великі прикмети. Одначе певне одно: він не є такою апокаліптичною потворою, якою малюють його Духінські і Донцови«[13]). А скінчив відомо чим... Звичайні щаблі розвою: 1 симпатія до культури — хоч і чужого нам — але »великого російського народу«, 2 »Зєдинені Держави Східної Европи« (варіянт »Союз трьох Русей«), 3 Ми — племя триединого російського народу, а »Україну видумали австрійці« (варіянт: ми — російські баварці). Хто пірне в калабаню якогобудь універсалізму, в калабаню утопійної наднації, той скінчить панейкіядою тої чи иншої степени: »братнім народом російським«, »европейським сходом«, »трьома Русями« (богато є подібних ідей) — залежно від степени умової запомороченості.

---

[10]) Хліборобська Україна, кн. V. 1924 — 25, ст. 331.

[11]) И. Лаппо — Происходженіе украин. идеологіи, цит. за Мухином.

[12]) Хліборобська Україна, кн. III. 1921, зб. V і VI, ст. 63.

[13]) »Зєдинені держави східної Европи«.

Те саме сталося і з нашими соціялістичними й радикальними драгоманівцями. Вони теж лицарі самостійної України (а якжеж!) — але тої, драгоманвіської, єлейної, помащеної космополітичним миром, обіллятої теплим масличком взаїної любови й як там ще ті глибокодумні річи на їх жарґоні називаються. Але як тільки кінчиться тромтадрацьке декляматорство, і треба уточнити свої тези — вилазить шило з мішка. Капланка передпотопового, щиросердечного, костомарівського українофільства, пише в ріднім їй духом »Громадськім Голосі« (22 VI б. р.), що опріч анархічної »вільної спілки«, ще друга, »ще ширша ідея майбутнього політичного життя України була нам теж дорога, се федерація словянських народів«... Ся »найдорожча Драгоманову ідея відбивається в усіх його працях«. Се його »заповіт«, а його виконати завдання завтрішнього дня. Бачите, як пишуть радикали-драгоманівці? Для них їх пророк не лише пророк »для свого часу«, але й для нас! Не для мертвих, але для живих! Чомуж »Життя і Знання« з »Самостійною Думкою« незадоволені, що ми поборюємо Драгоманова, як нині ще ділаючий комплекс ідей?

Другий мазохіст з »Громад. Голосу«, соціяліст Феденко теж тої думки, що »нам« треба виконати драгоманівську »програму« — культурну, економічну і політичну: себто знова ту »всесловянську« (читай: всеросійську) »федерацію«. Співробітником тогож радикального часопису є й третий мазохіст Бочковський. І він недавно ще журився цілістю російської імперії. Якраз коли вона розпадалася, підчас революції, турбувався найбільше тим, що »буде найкращим цементом для державної суцільности і міцности будучої Росії«? Лік — очевидно теж ота »федерація«[14]) нині здійснена вповні Сталіним.

Досить прикладів! Як традиціоналізм був маскою, так маскою є всі ті »взнеслі«, ідеї мазохістів: словянофільство, »згода і тісний союз руських націй«, »ліґи народів сходу«, космополітизм, людскість і пр. Під ними криється старе українофільство, криється любов до свого пана сотками літ приручуваного пса, криється страх ходити самопас. Всяке захоплення »вищою«, наднаціональною ідеєю, кінчиться або резиґнацією з власної історичної місії або з власної народности. І знову — хто каже А, каже й Б: всі ґальванізатори трупів, соціялістичні, радикальні, єдинонеділимські, словянофільські — всі хорують на ту саму недугу: не терплять Европи. Ор вони оминають занадто отверто з тим виступати, але і тут не укривають шила в мішку. Наші провансальці зачисляють себе до окремої цілости (сходу Европи), отже члени того мітичного сходу будуть їм ближчими, ніж народи, що опинилися поза тою цілістю. Тому Европа буде їм чимсь чужим, ну, а коли включається в свою цілість і Росію —

---

[14]) Мухин, Тіні незабутніх предків, »Вістник«, 1935

то й ворожим. Ненавидить »меркантільну Европу« Липинський (за те саме її ненавиділи Обломов, і Достоєвський, і Толстой і всі словянофіли російські). Ненавидить Европу й »Шлях Нації« і п. З. П., для якого пропаґовані »Вістником« европейські думки — є чужим »барахлом«, а вістниківські автори — »політичними імпортерами«. Тут вже виступає повільна духова асиміляція зі сходом. Певно, робить комічне враження протекційне трактовання доктором Бессервіссером фашистівського, макявелівського і пр. західного »барахла«. Думаю, що великої шкоди европейській думці від того не станеться, але — се знак часу, се вперте бажання замкнутися в своїй »федерації«, »словянстві« чи просто в галицько-володимирській, зглядно якийсь иншій мушлі. Знак часу — бажання людей, які мало знають і ще менше читають, китайським муром відділитися від терену, де найміцніше пульсує людська думка, від Заходу. Знак часу, тим більш жалогідний, що те, що европейському »барахлові« протиставляється, таке убоге й смішне.

Не любить Европи і Іванейко. Як звичайно в еклектиків, які формують свій світогляд з кусників думок, висмиканих від найбільш ворожих собі умів, — автор з »Перемоги« не хоче вдаватися в спір про суть справи, ховається за словесний пліт. То він каже, що не про »словянську ідею« говорив, а про »словянську культуру«, тепер, що він, мовляв, виступаючи проти Европи, давав »лише проблематичні осуди«, що »про вік Европи можна сперечатися«. Так ніби мені ходило про вік, про метрику Европи! Про протиевропейське наставлення нашого словянофіла: — ось про що йшла розмова! А воні є позасумнівне. Бо якийжеж инший зміст можна вкласти у вирази, що »Европа старіється«, що »її внутрішний світ розкладається і гине«, що вона »старий дуб«, а ось наш, мовляв, »зеленіє та в гору пнеться«? Хто назвав себе грибом, мусить йти до кошика. Хто відкрив »славізм« і нашу »місію« в нім, мусить засвоїти і цілий жарґон словянофілів про »згнилу Европу« — починаючи від Леонтєва, Аксакова і кінчаючи на »западникові« Герцені.... Іванейко кличе на поміч свідоцтво Шпенґлера. Ну, хто на доказ упадку Европи покликається на Шпенґлера, той читав хіба лише сам заголовок — „Untergang des Abendlandes". Бо ніхто більше, як Шпенґлер не вірить в могутну неспожиту енерґію »фавстівської людини«. Правда, народи й культури гинуть (ніщо не вічне), але кінець фавстівської культури Европи бачить він щойно в »неясній темряві« дуже далекого майбутнього[15]).

Іванейко іронізує з »самоотверженого европейця« (pendant до такогож малороса), що — коштом своїх інтересів — боронить Европу. Ні, ні князь Ігор, ні Мазепа — »самоотверженими

---

[15]) Politische Schriften ст 89

европейцями« не були. Боронячи Европу, боронили себе[16]). Але всі наші словянофіли — були »самоотверженими малоросами«! Для Европи часи Карла Великого, Карла V, або Наполеона мабуть минули. Для словянства — не зовсім....

Але не належить до сеї статті спір про Европу. Я хочу лише підкреслити ту мимовільну може духову асиміляцію, яка наступає в наших мазохистів. Вклонилися Магометові, »словянству«, »триединій Руси«, драгоманівському всеросійству або СССР, і вже засвоїли його Коран: ненависть до »Европи, що старіється«; вже засвоїли любов до »рідного по крови й культурі народу російського«, його »спільний« патріотизм (»спільні цілі«), »федерацію«, »моя многомовна земля« хохлацько-совітських патріотів і т. п. Завше зза »взнеслих« гасел всесвітянства, того чи иншого сорту, вилазить провансальське шило.

Колись, розторощені Наполеоном німці теж ширяли в хмарах, шукаючи в оманах ратунку. Щойно коли з тих космополітичних мрій злізли на землю — досягли свого. Тому, коли обсервую орґію наших факирів, з очима — мов в трансі — зверненими на кінчик свого носа, вимовляючи святі слова свого пророка про царство боже в небі, коли обсервую оту — мовляв Куліш — серед скарбів землі голоту голу, що мріє про всесвітну федерацію, і инші видива, мені пригадуються слова Арндта, сучасника німецького зриву, початку XIX в.: »німці стратили земний рідний край, бо занадто прямували до небесного«[17]).

І не треба легковажити плекання отих »традицій« і »федерацій« (число останних за останні часи збільшилося). Фатально відбивалося і відбивається на нашім житті брак волі скінчити з ними. Вони нищать внутрішну злуку нації і розкладають її зсередини. Колиб не шанували традицій Костомарова, а відразу нищили їх, не можливий бувби Костомаров-redivivus в постаті Липинського. Колиб напятнувалося триєдині теорії останнього — не так легко вдалосяби Панейкови його »навернення«. Колиб розпеченим залізом випікалося винниченківщину і бочковщину, можеб не розводився з таким цинізмом про актуальність »федерації« »Громад. Голос«. Колиб більше прислухалися до »критикоманів«, не мавби відваги Онацький виступати в обороні злого духа нашого XIX віку. Онацький протестує проти розвінчення Грушевського за його »завелике довіря до большевицьких обіцянок«? Якби за те »довіря« не шанувалося, а дійсно розвінчувалося — не сталаби та хвороба пошестю.

Яка діяґноза нашого мазохізму? Його причина — в страху, в страху побачити життя таким, яким воно вічно було й є, з цілою його незміненою мудрістю боротьби за істновання, з його правилами гри: дати мата або його дістати. З сього страху ви-

---

[16]) Що я розумію під Европою, старався вияснити в статті »Чи Захід«, »Вістник«, 1934 V

[17]) Ernst Moritz Arndt, Die Ewigkeit des Volkes.

пливає і невміння відірватися від всяких »сходів« і — здусити драгоманівщину внутрі. Знаний противник націоналізму і націй, прихильник їх злиття в »паневропі«, французький жид Юлій Бенда, коли на нього находять хвилини проблеску, пише досить мудрі річи. Ось одна з них: »коли ви хочете збагнути націоналізм в людськім серці, треба розпізнати глибоку суть сеї пристрасти. Я гадаю, що в своїй засаді, ся пристрасть складається з двох, що наступають по собі відрухів, яких не досить розріжняють. Спочатку, людина стверджує в своїм серці певну подібність, певну свою спільність з иншими людьми. Вона говорить: »сі люди тої самої породи, що й я«. Або: »вони говорять тою самою мовою, що й я«. Або: »вони мають ті самі інтереси, що й я, ті самі спомини, ті самі сподіванки«. Вона каже: »вони мої брати«. А потім, вона збирає тих людей, подібних до неї, зачеркує коло довкруги них і відділяє їх від »тих, що не є її братами«... Всяке творення нації складається з тих двох відрухів. Подібне лучиться з подібним, а потім відділяється від неподібного«. Сей процес спостерігаємо, каже Бенда, у всій природі. »Всяка збірна істота мусить мати волю зєднання і волю протиставлення (une volonté d'association et une volonté d'opposition). Любов і ненависть«[18]). Се таке самозрозуміле, що коли наші драгоманівці проти того протестують, то се свідчить лише про патольоґічність їх відчувань. »Всяке творення нації складається з тих двох відрухів«. Отже, коли в мазохістів одного з тих відрухів брак (а його дійсно брак), то се доказ, що вони ще не перейшли — в своїй психіці — процесу, потрібного для створення нації. Під тим оглядом їх психіка — виказує патольоґічні обяви. Підчас світової війни, одні з противників уважали инших не тільки за ворогів, а й за єретиків, за невірних, зрадників або »святої культури« (німці), або »святої демократії« (Антанта). Вундт від німців, Вільзон від Антанти формулували сі взаїмні обвинувачення.[19]). І чи се не патольоґічне, коли українські патріоти, (Винниченко, Липинський, Грушевський), в розгарі війни з большевиками, потілися, щоб конструовати теорію про »братній по крови російський нарід«? Се наставлення паралізовало формування окремої національної свідомости в нашої »еліти«. В наслідок якогось для нормальної людини незрозумілого процесу, всупереч процесові, усталеному Бендою, наші космополіти казали: »сі люди (що мають зі мною спільну мову, сподіванки і пр.) є мої брати«, але дальше додавали: »а ті, що не мають зі мною нічого спільного, а навіть — від часів Олексія до Леніна — стараються всякими способами моїх братів знищити, — теж є мої брати«! Так твердили драгоманівці, словяно-

[18]) Julien Benda, Discours à la nation europeenne nrf. p. 185—7

[19]) Robert Michels Der Patriotismus Prolegomena zu seiner soziologischen Analyse München S. 44.

філи і прочі »федералісти«. А з братами, річ ясна, не може бути непорозумінь, ні суперечок, або не повинно бути. Коли »брати« не приймають нашої розумної проґрами, треба їх переконати і здусити в собі **„volonté d'opposition"**, Що без сеї останньої нема нації, що з двох чинників складається національна свідомість — як казав Бенда — з любови і з ненависти, се Драгоманову й не снилося. Формовання його (і його учнів) національної психіки ще не було довершене **(gente ukrainus...)**

Ще яскравіше читаємо про другого знаного діяча, як його характеризував Симон Петлюра: »він взагалі надає чимале значіння »добрим чувствам« і все вірить в росіян: вони нас тепер не знають, а пізнають — подадуть руку нам і ми станемо »братами« [20]). »Добрі братерські чувства« — за Бендою — в здоровій нації ніколи не переносяться на чужинців, і завше на них переносяться в »свідомости« наших щиросердних драгоманівців, словянофілів і прочих »федералістів«... Та сама »свідомість« і в соціялістів. Винниченко бачить в росіян оту »ненависть« Бенди, оте »протиставлення« иншим народам (спеціяльно нашому), але замісць приняти се, як зявище природне, замісць випровадити потрібні висновки, він приписує оту ненависть, те бажання стерти нашу націю на порох — якійсь окультній силі, якомусь хвилевому запомороченню, яке виключене в нормальних відносинах народів між собою. Длятого — »переконує« (червоних) братів-росіян схаменутися і подати йому руку. Майже чверть століття тому те саме про чорносотенних росіян, що тепер Винниченко про червоних писав другий мазохіст: треба з тих чорносотенців вигнати біса »засліплення« і вони »подивляться на українське питання иншими очима« (ЛНВ 1909 III). Подібно хотів »переконувати« російський уряд Костомаров. А Бочковський, вже в часи революції, писав, що Росія »мусить докладно вичистити свою психіку від застарілого централізму« (цит. твір) Те, що є нормальним обявом націоналізму, провансальці уважають за хвилевий ухил, що дасться усунути відповідними заклятями, переконуванням і відкликом до »спільних« божків: соціялізму, монархізму, хліборобства, тощо. Смертельний жах огортає провансальця на саму думку, що той »ухил« у братів-росиян не є ухил, але закон природи, та що йому, опріч заклять, треба протиставити щось инше... А Онацький застерігається, щоби не картати Грушевського за »завелике довіря до обіцянок большевиків«. Не в довірі діло! Діло в атрофії, в спаралїжованні того другого »відруху«, в атрофії почуття »протиставлення« чужому, в патольоґічній звироднілости його аж в почуття »любови«, приязні довіря — в данім випадку — до російської нації. Ось в чім жах! А ще більший, що його не бачать »попутчики« націоналізму і навіть виправдують. Не бачили сього і греки часів упадку, також »доброчутливі« і повні »довіря«, закамянілі

---

[20]) С. Петлюра: Листи до Дм. Донцова ЛНВ 1931 XI.

перед заворожуючим поглядом македонського боа-констріктора. Даремне переконував їх Демостен, що опріч валів, мурів і ровів »дала природа мудрим людям ще одну оборонну зброю, спасенну і корисну всім, особливож свобідним народам проти тиранів«. Сею зброєю є — »недовіря« — поки ви його маєте, доти не станеться вам нічого злого«[21]). Але ся »зброя« дана »мудрим людям«... А ніколи я не назву мудрими і шановними тих, які — подібно до атенських демократів часів упадку — своїм довірям підготовляли ґрунт для кремлівського Пилипа,яких перунів і громів на »критикоманів« і »деґенератів« не сипалиби наші мазохісти. Демостен говорив про великі і вічні річи, про ті самі, що й инші великі люди всіх віків, про конечність для нації мати не лише »любов«, до собі подібних, не лише »волю сполуки«, але і »волю протиставлення«. Чи не варта сміху, що тих політичних евнухів, які цілком стратили ту волю — кажуть нам шанувати, як здорових людей!

Ту саму атрофію (безліч разів говорив я про се) — спостерігаємо у всіх провансальців — соціялістичних і монархічних. Їх загальна формула: режім винен, колиж замісць большевиків прийдуть російські соціялісти (в монархістів — хлібороби), то все буде гаразд і російсько-український антаґонізм щезне в мить. Непотрібна буде ніяка volonté d'opposition, вистане сама братерська любов. Настане союз, »благоростворение воздухів і ізобиліє плодов земних«... Якесь божевільне викривлення психіки, абсолютний брак того другого чинника національної свідомости (»протиставлення«), без якого нема національної свідомости взагалі, без якого нема нації. В 1909 році один »інородець« звернувся до Льва Толстого з просьбою заняти становище до спору його нації з російською. Ґраф відповів, що хай почекає, що надійде час і повстане такий братерський словяно-християнський рух, який розвяже всі наші противенства і принесе людськости мир (Посл. Новости ч. 164). Коли сими байками вколисував инших представник пануючої нації — з його точки погляду се було зрозуміле. Але коли такі байки — про »хліборобський рух«, або »словянський« або соціялістичний чи федералістичний, або ще який, що принесе людськости мир і »розвяже всі наші противенства« — коли такі байки видумують ті, що під возом — то се явище абсурдальне, дике... Драгоманів писав — »віра сіє незгоду між людьми« і тому нищив віру в себе, в свого народу, даючи йому натомісць довіря — до Пилипа, до Росії. Як ті греки часів упадку.

Маю право так писати, бо писав так ще перед війною, в »Украинской Жизни«, у віденськім Ukrainische Rundschau, в брошурах і статтях, завше те саме, перестерігаючи саме проти тої суттєвої хороби нашої національної свідомости — яка так яскраво виступила в Костомарова, Драгоманова, Липинського, Шаповала та їх наступників: проти атрофії »волі

[21]) Демостен: Друга промова проти Пилипа.

протиставитися«, проти віри в омани, що »розвяжуть всі наші противенства«, лише одною »amour«, без »haine«, завше доказував, що, щоб розвязати ті противенства, маємо лише один спосіб — спосіб Демостена[22]). Той самий трибун дав формулу, як людина, що направду любить свій нарід, себто людина, для якої лише співплемінці є братами — як така людина відноситься не лиш до Пилипа, але й до тих, що бачили в македонцях нарід »рідний по крови« атенцям. Формулу політики »поза мурами міста«, і політики »в мурах міста«. Атенам грозив Пилип. І трибун повчав своїх співгорожан: »вам не вистарчить сама ваша мудрість, ані опір підчас війни, ви ще мусите цілим серцем і думкою ненавидіти тих, які тут промовляють за ним (Пилипом), мусите памятати, що вам ніколи не пощастить перемогти ворогів поза мурами міста, коли ви в самім місті підтримуєте тих, які їм простягають руки«. Тої мови драгоманівці колишні і сучасні не зрозуміють. Як моглиби сторонники Липинського осудити без застережень панейківців, коли він уважав москвофілів за »активні державно-творчі сили місцевого українського громадянства«, без яких »будова української держави абсолютно не можлива«? Як можуть »ненавидіти« приятелів Пилипа наші монархісти, коли — нащадків »байстрюків Єкатерини« на Україні, оте »малоросійське дворянство«, що продало свої права за миску сочевиці, уважає Липинський за »єдиний державно-творчий елемент серед української нації«[23]). Про яку боротьбу з сторонниками московського Пилипа — що нищать духову спайку нації — може бути мова, коли Драгоманов не признавав ніяких »примусових думок і почувань«, коли він »не признавав ніякого насильства над особою чи ґрупою« — хочби ті особи заохочували до національного перекінчицтва? Коли проти ліквідації Драгоманова є й Онацький, коли й «Шлях Нації» відмовляється »визнати насильство одних українців над другими«, хочби сі другі працювали в орґанах консула СССР? Яку спайку, яке зцементовання духове можуть дати нації подібні юродиві від політики? І вони рихтуються створити »осередок української національної волі«! Чи не є се безприкладний цинізм? Хто до того »осередку« потягнеться? Хто знайде — хоч під люпою — в нім якусь

---

[22]) »Знамя Росии« (ч. 5 б. р.) пише: »розвиток місцевих культур може бути небезпечним **тільки в тім разі**, коли вони будуть конкурувати з загальноросійською культурою, а не громадитися коло неї«. В тім суть справи, не лише культурної. Всякий вияв життя неросійських націй в СССР — компетентно стверджує російська часопис — **тільки тоді** буде небезпечний для імперії, коли він буде звернений **проти неї** (»воля протиставлення«). Наші провансальці стараються всякий вияв життя своєї нації не протиставити імперії, а згармонізувати з нею, з її культурною, економічно-соціяльною чи політичною ідеєю. Тому не є вони, ні їх ідеї небезпечні для Росії, тому й шкідливі нам.

[23]) Хлібор. Україна, кн. пята, ст. 356 і 367.

»волю«? Розкласти націю такий »осередок« здолає, се напевно. Бо — се дуже важно! — »опозиція« до сторонників Пилипа у себе, що дораджував Демостен, є головним складником »волі сполуки« (volenté de l'association), без якої, як і без »волі протиставлення«, нема нації.

Мазохізм, атрофія тої волі »протиставлення«, без якої нема нації (Бенда), культ »миролюбної фільософії« (Орґеґа), атрофія »волі сполуки«, яка не позволяє скінчити з затрутою спадщиною минулого, лише каже плекати її »традиції«, яка вносить розклад в середину колективу; патольоґічне перенесення почуття »братерства« з нутра нації навні, яке визирає з усіх мазохічних ідеольоґій — ось є та ґанґрена, що розїдає наш орґанізм; той гармонійно-сентиментальний, санчо-панцівський погляд на світ, захоплення ідіотичними утопіями і нашептами, невміння брати життя таким, яким воно є, як боротьбу за істнування — навні і за спаяність — внутрі. Поки українство не присвоїть собі тих обох прикмет національної психіки, без якої нема нації, поки не зрозуміє, що наша доба — се доба не Санчів-Панц, не мазохістів, з їх елейною фільософією, лише доба, де панує philosophia militans.

Ся фільософія — як на Заході — повинна й у нас знайти своїх вірних, створити з них орден. Сей орден скінчить з »батьками« доби упадку, доби XIX віку, їх епіґонами, і їх марною »фільософією«.

М. Л.

З пресового фільму

Пише »Наш Голос« (ч. 29):

»Китайська буржуазія, яка вдавала якийсь час ворожість проти... японських окупантів, — нині... побачилася загроженою в свойому клясовому пануванні, змінила свою орієнтацію і з розмахом стала бити поклони перед своїм (про людське око) ворогом — японським окупантом і слати послів за послами з благанням помочі..., не відкидаючи також допомоги... від анґлійських... імперіялістів«.

Ну, й щож тут страшного? Можна написати — з маленькими змінами — так: »Нова совітська оліґархія, яка вдавала якийсь час ворожість супроти капіталістичної Европи, — нині... побачилася загроженою в свойому клясовому пануванні, змінила орієнтацію і з розмахом стала бити поклони перед своїм (про людське око) ворогом — Японією і слати послів за послами з благанням помочі... не відкидаючи також допомоги... в анґлійських і французьких імперіялістів«... Заплуталися аґенти Сталіна в »діялектиці«! І ще в претенсії до инших, що роблять так само, як вони самі...

Пересада в реклямі завше шкодить. »Вядомосьці Літарацке« (6 VI), як і треба було сподіватися, дуже захоплені »Петром І-м« А. Толстого. »Є се повість про одну видатну індивідуальність, що від трьохсот літ не лише в Росії уходить за головну постать російської історії«.

Можемо запевнити шан. часопись, що від трьохсот літ постать Петра не уходить за головну і т. д., з тої простої причини, що триста літ тому Петра І-го ще не було на світі. Можна адорувати і Петра і Сталіна, але треба бодай знати, коли вони родилися...

У Варшаві йшов чудовий фільм »Бенґалі« — з життя анґлійської залоги на індійськім пограничу. Фільм величний і простий, апотеоза гарту, суворої дисціпліни, дитинячого гумору, вірности обовязку, братерства товаришів зброї, — шляхотний і сильний... Очевидно, ті самі »Вядомосьці« (ч. 21) мусіли висловити своє неґативне до нього відношення: мовляв, чи годиться звеличувати панування Анґлії над 300 міліонами індусів? Чому при совітських фільмах подібних питань редакція не ставляє? Бо тут — засаднича ворожість людей сходу до найшляхетнішого, що видав окцідент і що схід прагнувби понизити і знищити, спочатку бодай **морально**, в пресі.

Львівська »Хвіля« (20 VI) у власній депеші подає звіт з статті бувшого австрійського канцлера д-ра Стрезевіца. Канцлер критично ставиться до просовітської політики Франції і не бажає, щоби її наслідувала Австрія. Коментарі »Хвілі«: Звертають (хто? — М. Л.) **увагу**, що становище був. канцлера досить дивне для католицького політика, бо не завважає небезпеки, яка грозить католицькій Австрії з боку німецького новопоганства«... Що за опіка »Хвілі« над католицькою Австрією! І що за самопевність — вмовляти католицьку Австрію, що головна небезпека грозить їй не зі сторони Росії, де реліґію і церкву переслідується так, як не переслідували жидів в середновічу, — лише з боку Німеччини, де католицькі церкви повні вірних, де йде навчання католицької реліґії і де заключений конкордат з Римом. Нема то, як специялісти від пропаґанди: як у власних інтересах треба, заслоняться навіть інтересами католицтва...

„Lu“ доносить, що в Амстердамі арештували до 100 комуністів. Викрито, що многі з комуністів еміґрантів з Німеччини стали на чолі комуністичних орґанізацій. Голяндський уряд збирається запровадити для них концентраційні табори.

»Діло« (25VI) з приводу югословянських подій згадує покійного провідника хорватів: »Чи їздив Радич до Москви..., чи впевняв короля про вірність хорватів для... династії Караджорджевичів — хорватський нарід все незмінно стояв при своїм провіднику, ніколи не закидаючи йому зради«... І чогоб мав закидати? Чи Караджорджич не був **його** королем? Чи Югославія була — як напр. Україна — під панованням СССР?

»Трудова Україна« празька (ч. 4-5) уміщує громову статтю проти облудного большевизму — »Вишиване« крутійство«, проте, як то большевики дурили українців, все обіцяли, а нічого не дали, що вони імперіялісти і пр. Дуже гарно. Але — для історичної правди — треба згадати, що ті, які демобілізували дух українського народу супроти большевицької Москви — були якраз оті »трудові українці«, Грушевські, Григорії Наші і пр. Читайте їхже таки »Вільну Спілку« з 1923 року, і знайдете, як то соціялісти »робили соглашательство«, шукали »шляху порозуміння з московськими большевиками«, вірили їм, »щоб спільно захищати інтереси трудового люду« і — спільно (»вільна спілка«!) дурили український нарід, що союз з большевизмом вийде на добро нашого »трудового народу« і пр. Отже, нема що кивати на Петра — бачили очі, що купували. Обовязком тих, які себе тими надіями ніколи не дурили, звернути увагу на ляментації соціялістичних лицемірів і перестерегти дійсну трудову Україну перед ними. Стаття пише, що »серед українського визвольного руху більшість таких сил, які стоять за соціялізм; за те... щоб... створити самостійну українську республику працюючого люду«. Що за соромливість в панів соціялістів! Коли вони так переконані, що більшість на Україні »за соціялізм«, то чогож не скажуть, що їх цілю є створити **соціялістичну** республику? Чому ховатися за »працюючий люд«, який має соціялізму по вуха? Стаття кінчить: »правду казав Ленін, що є дві »русских нації: одна, вихована на культурі Чернишевських і Плеханових, а друга — на »культурі« Пуришкевичів, Гучкових, Струве«. В сей час нація Герценів, Чернишевських, Плеханових спочиває тихесенько на полицях книгозбірень, а нація Грозних, Романових, Пуришкевичів, Леніних, Постишевих перегризає горло українському народові... Доки

Герцени і Маркси на полицях, а соціялісти у вязницях, доти ніякі »вишиванки« нас не обдурять«... Можливо, але коли прийде черговий гокус-покус і по злих Постишевих прийдуть добрі Герцени і правдиві — Маркси, то знов одурять »трудових українців«. Бож є злі росіяни і хороші, а з тими останніми можна й »Ліґу народів Сходу Европи« утворити за пляном великого Микити Шаповала... Безсмертні хохли!

Бібліоґрафія

Юрій Липа: Бій за українську літературу. „Народній Стяг". Варшава 1935, 8⁰, ст. 152.

Читачам „Вістника" не чужі міркування Ю. Липи про наше письменство. Книжка „*Бій за українську літературу*" (більша частина статей сеї книжки друкувалася в „Вістнику") показує читачеві, що автор старається дати щось викінчене. Автор змагає до того, що-б зрозуміти й відчути духові події европейських народів. Липа горяче бажає, що-б український письменник змагав до найвищих зусиль в ділянці духової творчости, що-б організував почуття своєї раси, що-б був провідником а не цирковим кльовном для свого народу та каварняним сплетуном, бо теперішні часи, се часи духових синтез, бо в сучасних часах довершені будуть рухи найбільш велитенські з тих, що досі людський рід довершив на поверхні гльобу. Автор хоче, що-б і український письменник „кермував суспільною опінією", бо „нині гаслом сталося не мистецтво для мистецтва, лише мистецтво для суспільства", та кращі письменники заходу і півдня Европи звертаються не до товпи й маси, тільки до відважної думки одиниць та до найглибшого почуття своїх народів. Липа бореться за справді українську літературу, а не за ідейно безхребетні та національно вивалашані твори писані українською мовою.

Правда, є в нас критики, для яких найкращими творами в Европі є не лети в височінь, тільки розпорпування жуків у моральному лайні. Вони напевно не погодяться з міркуваннями автора, кажучи, що „ще ніхто не змінив психічного обличча народу при помочі літератури". Та історія літературних творів і сьогочасне літературне життя европейських народів потверджує думку Юрія Липи. Ніхто не зможе заперечити величезної ролі письменства в духовій синтезі поодиноких народів. Може тому саме критики сі стараються легковажити Шевченка.

„В свідомім будівництві, в свідомім організуванні, в свідомім провідництві відповідає кожний провідник, організатор чи будівничий. Чому письменник, організатор і провідник, не має відповідати за свої твори"?

Праця Липи має таке богатство думок, що можна-би про неї писати рецензію в формі довгої статті. Тут відмітимо тільки, що автор, на нашу думку, не вірно оцінює романтизм. Правда, деякі польські критики зі становища сьогочасної польської дійсности осуджують „мрійників-романтиків". Та й сам Липа пише, що Міцкевич вважав свої „Dziady" — „продовженням війни з 1831 р." Не можна твердити, що за романтиками „нема змісту чину", бо сьому заперечують не тільки Байрон і Маха але й наш Шевченко та Куліш, а також і найновіші наші романтики, от хоч-би згадуваний автором Хвильовий. Можна-б ще сперечатися за невірну оцінку деяких наших і совітських письменників — та се не зменшить великої вартости „Бою" Юрія Липи, який разом з писаннями Д. Донцова буде граничним стовпом в боротьбі за душу української нації зпід чужих впливів.

Л. Граничка

Дереш Петро: Карійська Гребля 16⁰ ст. 136. Львів 1934.

Автор „Кумису" випустив на ринок новий твір. Читаючи сю публіцистичну сатиру, гадали ми по перших сторінках, що се боротьба з большевицьким гохштаплєрством на полі „індустріялізації" коштом невольницького українського населення. Та скоро побачили, що „това-

риш“ Петро нападає на всіх і вся, (правду треба підкреслити, що ще найменше дісталося „Вістникові“!), — в імя чистоти комуністичної ідеї. Товариш Петро, немов член „Рабкрін-у“, ген, аж із далекого Ужгороду, „стоїть за правильну постановку лєнінської розвязки національного питання“. Вимріяний герой Дереша непереможно вірить „в ідею соціяльної революції“, „вірить в загально однакову міру — рівність“ та змагає до того, „що-б не було бідних і щоб не було богачів“. (О, рутенська наївносте!).

Дереш старається переконати московських панів, що Палащук, Бей, Турянський, Шумський і инші — не „фашисти“ — тільки найвірніші визнавці пророка Лєніна-Сталіна. Автор взиває до помочі „товариша“ Димітрова, якого „великі духи людства, Гете, Шілєр, Маркс, Бебель і Лібкнехт“ „навчили прямоти і правди“. Авторова наївність безмежна, як широкі українські контрреволюційні шаравари, його глупота така довга, як великий цинізм московських панів. Тільки подумаймо! Бебель — Лібкнехт — се великі духи людства! І дальше! Болгарин Димітров, слуга Москви, має виступати, на „товариське привітання“ тов. Дереша, в обороні України!

„Великі люди“ та „герої“ на Україні — не ті, що боролися за її волю, тільки ті, що помагали росіянам закладати на батьківщину кайдани. Дереш пише, що їх „мозок та політична думка не засліплена чужими агентурами, інтересами і впливами“ — і при тому всьому для нього найвищим ідеалом є „чистота лєнінської розвязки національного питання“. Такої діточої аргументації ми досі не стрічали в нашій літературі. А може автор уважає тов. Лєніна за українця?!

А мова тієї „европейської“ людини, що всіх инших називає „галицько-льодомерською“ волостю? Дереш уживає таких „всеукраїнських“ слів і форм: „вічно повторюючася“ історія, „признаваннясь до служби“, „розкаявшогося і повірившого“, „защита“ радянської держави. І ся людина хоче вчити політики всіх українців: від есдеків аж до фашистів!

Л. Граничка

Е. Ю. Пеленський: Сучасне зах.-українське письменство. Огляд за 1930—1935 рр. 16⁰ ст. 63 Львів 1935 „Літературна Бібліотека“.

Вже здавна відчувалася потреба праці, що давала-б підсумки сьогочасної нашої літератури по сей бік Збруча. Брошура Пеленського ні то інформативно-бібліографічний покажчик, ні то критична оцінка літературних явищ з якоюсь одною критерією. Автор говорить про видані книжки в 1930—35 роках, не розділюючи часом полови від тяжкої пшениці.

На маргінесі його книжечки зробимо кілька завваг.

Що таке сучасність? Пеленський пише, що „сучасністю називають таку форму існування, що носить у собі почини нового, отже є засобом творчої енергії життя“. Якщо так, то наша сьогочасність ніяк не зачалася 1930 р., як хоче довести автор на 14—15 ст. Його поділ, від 1930 р., є таки „механічним обмеженням“, а не ідейним чи формально-літературним цінуванням, За велику вагу привязує автор до упадку совітофільства у нас. Таж богато письменників ніколи не переживали большевицької зарази. Невже автор вірить, що бувші співробітники „Нових Шляхів“ аж так основно змінилися по упадку місячника Крушельницького, що від того факту зачинається нова доба в нашому письменстві?

Стрічається й нерівномірність оцінки. Майже тричі більше місця присвячує автор божевільному творові Тудора, як Купчинському або Дудкові. Подібний привілєй має Лімниченко в порівнанню з Мосендзом; про Юрія Клена немає в Пеленського ані згадки. Місцями невірна оцінка. Ми вже писали на сторінках „Вістника“ (кн. 5), що в Цегельської немає нічого модерного в „проблєматиці деяких рис взаємовідношення двох полів“. Ліпше се робила Кобилянська. Автор пише, що українські історики літератури з великими іменами „за останнє пятьріча дали чимало важливих творів“. Де вони? (Не історики, тільки твори?!).

Л. Граничка

Від Адміністрації

Для перевірки рахунків подаємо рівночасно про належитість за „Вістник“ і „Книгозбірню Вістника“ для краєвих передплатників до VII—VIII кн. „Вістника“ і 2 кн. (6) „Книгозбірні“ („Штайн“) включно, а для заграничних — до кінця б. року.

Ціна сеї VII—VIII подвійної книжки зл. 4·40; IX за вересень вийде в кінці серпня.

Знижкова піврічна передплата „Вістника“ (12 зл.) прислуговує лише тим передплатникам, що її заплатили згори, або зараз-же по одержанню VII—VIII подвійної книжки; у всіх инших випадках треба платити по зл. 2·20 за книжку (за 6 кн. 13·20).

З нагоди виїзду з Варшави п. інж. **Александра Топачевського**, обовязки заступника і кольпортера нашого видавництва на місто Варшаву обняв студ. **Олег Штуль.** При цій нагоді щиро дякуємо інж. А. Топачевському, за успішну, добросовістну і безкорисну діяльність і стверджуємо, що в особі інж. А. Топачевського тратимо одного з найліпших наших заступників.

Вп. п. **Іван Роман** Ужгород; зл. 44·16 одержали, в тім: за інж. **І. Янішевського** за „Вістник“ — зл. 26·40 і „Книгозбірню“ 1934 і 1935 р. — 5 зл.; **М. Біліченка** зл. 11·76; **М. Карбованьця** 1 зл.

Вп. п. **Петро Задорецький**, Ню-Йорк; зл. 26·2 дістали за „Вістник“ і „Книгозбірню“. Заплачено до кінця б. р., книжки вислали.

Головне Командування „Чорноморськими Січами“ в Америці, й у Канаді, Нюарк Н. Дж зл. 36·82 дістали „Вістник“ і „Книгозбірня“ заплачені до кінця б. р., книжки вислали; просимо заохотити підлеглі Вам січи, стати нашими передплатниками.

Обєднання Українських Орґанізацій в Америці, Ню-Йорк; дол. 10 дістали, в тім дол. 4 за **Дм. Галичина**, а дол. 6 присланих на прес. фонд вписуємо на рахунок передплати.

Вп. п. **М. Качмар**, Берлін; зл. 63·78 дістали: в тім за **„Зарево„** зл. 32·08; **п. Р. Ярого** 28·50; і **п. С. Чучмая** 3·20.

Укр. Студ. Корпорація „Галич“, Данціґ: надані Вами 14 II 12 зл., по реклямації, нарешті, дістали.

Вп. п. **В. Харуцький-Суховaнет**, Павловичі: за „Вістник“ і „Книгозбірню“ до кінця б. р. належиться зл. 3·50.

Вп. пп. **К. Андрусишин**, Вінніпеґ; інж. **Д. Андрієвський**, Бельгія; **Вол. Панченко-Юревич** Німеччина; інж. **Яр. Дикий**; **М. Миговк**; інж. **А. Остапів**; **І. Ройко**, — Чехія, гроші отримали книжки вислали.

При посилці грошей просимо обовязково зазначити за що: „Вістник“, „Книгозбірня“ і пр.

Мимо кількакратного упімнення не вирівнали належитости за „Вістник“, „Книгозбірню Вістника“: Василь Ковалюк, Старі Кути 4·50; Д. Кришталович, Гусятин 5; Українська Бесіда, Заліщики 5·90; Г. Здріль Купно 3·70; К. Місевич, Кремянець 6·30; В. Мурський, Царгород 7·50; **За кольпортаж:** Михайло Хома, Литвинів 8; Ярослав Олійник, Львів 8; В. Василевський, Тартаків 8; Ярослав Кривяк, Мостиська 8; Дмитро Настуняк, Чернівці 20.

Здержуємо висилку „Вістника“ по двох незаплачених книжках; „Книгозбірні“ — по одній. Передплатникам за кордоном і новозголошеним передплатникам в краю даємо в борг, лише одну книжку. Кольпортерам лише по заплаченню належитости, висилаємо чергову книжку „Книгозбірні“.

Вже по видрукуванню їх імен дістали належитість від слідуючих осіб: Надія Литвиненко, Львів; М. Карбованець, Ужгород; о. Андрій Бандера, Тростянець; Кость Цмоць, Синевідсько-вижне; **За кольпортаж:** Іван Бойко, Тартаків; Іван Прашко, Збараж.

„Вістник“ не є органом жадної партії, і тому не може собі позволити на люксус довготермінового кредитування журналу.

Всіх, хто має залеглости за кольпортаж, чи передплату просимо

вирівнати; не наражати видавництво на страти, а себе на стримання дальшої висилки книжок і оголошення на сторінках „Вістника“.

Закликаємо наших прихильників, заступників і кольпортерів в липні—серпні повести пропаганду на місцях за поширенням видавництва і приєднанням нових передплатників „Вістника“ і „Книгозбірн Вістника“.

Просимо пп. заступників повернути пропагандивний реферат, висланий в початку січня б. р.

Хто хоче взяти в кольпортаж „Книгозбірню Вістника“, просим повідомити. Опуст комісовий 20%. Хто пришле за 7 книжок, вишлемо 1(

Нові книжки

Усмішки, вибір сучасної укр. гуморески, упорядкував Е. Ю. Пеленський, Львів 1935, вид. І Тактор, ст. 128.

Б. Лепкий, Каяла, історичне оповідання, Львів 1935, накл. „Просвіти“, ст. 68.

Велика Історія України, зш. 17,

Проф. Ів. Огієнко, Рідне Слово, початкова граматика укр. мови, ч. 1. Жовква 1935, ст. 154.

о. др. Йосиф Сліпий, Віра і Наука, Львів 1935, ст. 24.

Юрій Боршош - Кумахський, В Карпатах світає, поеми, Прага 193 ст. 32.

Богдан Войнарович, Петлюра накл. автора, з передмовою А. Доценка, Львів 1935, ст. 48.

Уляна Кравченко, Caritas, поезії, В-во „Загальної Книгозбірні“ 32, ст. 353.

Ол. Цинкаловський, Волинськ Деревляні Церкви (XVII—XVIII ст.) Львів 1935, ст. 15.

Tadeusz Gluziński, Odrodzenie idealizmu politycznego, Warszawa 1935, st. 172.

Надіслані журнали

Готові, Львів, часопис Україн. Спорт. Союзу, ч. 9, 10, 11, 12.

Пластун, Ужгород, ч. 6.

Рідна Мова, Варшава ч. 6.

Дзвіночок, Львів ч. 44, 45.

Літопис Червоної Калини, Львів ч. 6.

Жіноча Доля, Коломия. ч. 16.

Світ Дитини, Львів ч. 10

Післанець Правди, Рава Руська, ч. 5—6.

Український Тиждень, Прага ч. 21, 22, 23, 24.

Життя і Знання, Львів ч. 6.

Нова Хата, Львів, ч. 11, 12.

Комар, Львів чч. 14—26.

Кооперативна Республика, Львів ч. 6.

Вісті з Лугу, Львів, ч. 5, 6.

За Незалежність, бюлетень Гол. Управи УЦК в Польщі, ч. 7, Львів.

Місіонар Пр. Серця Ісусового, Жовква ч. 6.

Тризуб, Париж, ч. 20, 21, 22, 23, 24.

Перемога, Львів, 1. VI.

Відродження, Львів, ч. 5—6.

Дзвони, Львів, ч. 5.

Вогні, Львів ч. 9, 10.

Українське Слово, Ужгород ч. 19.

Наша культура, Варшава, ч. 2.

Молода Україна, Париж ч. 1—2.

Simali-Kafkasya Северный Кавказ, Warszawa nr. 11—12.

До Злучення, Вільно, nr. 4—5.

Prosto z mostu, Warszawa nr 21.

Nowe Czasy, Lwów, nr. 19—22.

Myśl Narodowa, tygodnik, Warszawa. nr. 17—24.

Biuletyn Polsko-Ukraiński, Warszawa nr. 19—25.

Вольное Козачество — Вільн Козацтво, Париж, ч. 175.

Bunt Młodych, Warszawa, nr. 11.

Oriens, Warszawa nr. V—VI.

Zet, Warszawa nr. 6.

Львівська державна наукова бібліотека
4277

„НОВИЙ ЧАС“

ілюстрований, найбільш поширений і найдешевший щоденник — кожне число на 8 сторінок коштує 20 сот.

Місячна передплата — всього 3 золоті.

ПЕРЕДПЛАТА ЗАКОРДОНОМ ЧВЕРТЬРІЧНО: Австрія — 9 шіл. Ч.С.Р. — 40 кч., Франція — 40 фр. — в усіх прочих краях 13·— зол

Адреса: **„НОВИЙ ЧАС“ ЛЬВІВ, ВУЛ. КОСЦЮШКА 1 А.**

Телефони: 30-13 і 106-13.
Конто ПКО 501.505, конто П. Щ. Прага 78.726.

„Українська Бібліотека“

Адреса: Львів, Руська 18.
„УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА“

є найдешевшим видавництвом у свойому роді бо **цілорічна передплата** за 12 томів, обему 96 аркушів або 1356 сторін друку, виносить, всього **9·60 зол.** Піврічна — 5 зол. Чвертьрічна — 2·60 зол. Для закордону 2 ам. доляри.

„САМОСТІЙНІСТЬ“

Тижневик. — Адреса: Cernauti, str. Petrovici 2. Roumanie.
Передплата річно 220 леїв.

ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ГІПОТЕЧНИЙ СПІЛКА АКЦІЙНА

Централя: Львів, Словацького 14. Відділ: Станиславів, Собіского 11. Телефони ч. 203-82, 252-92. — Конто в ПКО: Варшава ч. 149.000, Львів ч. 500.170. — Телеґр. адреса: Землебанк, Львів. — Жировий рахунок в Банку Польскім у Львові. — Акц. капітал 5,000.000 зл. — Власна камениця.

Виконує всі банкові чинности. — Переводить інкасо у всіх місцевостях в краю і на чужині. — Купує і продає цінні папери, девізи, валюти по курсі дня на найкорисніших умовинах. — Полагоджує перекази заграницю до всіх місцевостей світа. — Приймає і виплачує вклади в золотих і в золотих в золоті, та в долярах на біжучі рахунки. — У всіх краях Европи й Америки власні кореспонденти.

ПІДЛЮТЕ

найвище положений чинний **живець** в наших горах, **купелеве заведення і літнище** в Ґорганах над Лімницею в чудовій лісистій околиці, 700 м. понад рівень моря.

Мінеральні питні води і сірчано солені купелі.

Електричне освітлення, водопроводи і центральне огрівання.

Лічничі вказання: хороби органів кровобігу, віддихових шляхів (з винятком туберкульози), органів травлення, печінки, жовчевих і сечевих доріг, суглобів, мяснів, кісток, хороби обміну речовин, стани виснаження з надмірної праці або після перебутих хоріб.

Початок севону 15. червня.

Залізнича стація **Бронів** на лінії Стрий-Станиславів, а звідти на замовлення автомотором на місце за $1^1/_2$ години. А зі Львова на місце їзда $4^1/_2$ години.

Інформації: до 1-го липня: Львів, вул. Клушинська 3, тел. 248-82.
від 1-го липня: **Живець Підлюте, п. Перегінсько.**

III Відділ періодики
П 12531
1935 Р. 3 кн. 7-8

Ціна VII—VIII кн. — зл. 4·4

Передплата на

в краю в

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 25 **платні з гори.** Ціна окремої книжки — зл. 2.20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті. Ціна окремої книжки — зл. 2·50.

Річна передплата на Книгозбірню Вістника (4 книжки — три звичайного обєму, одна — більша) — виносить зл. 5 річно, для передплатників **Вістника** зл. 2.50. Для заграниці — зл. 6. Для передплатників — зл. 3 — без пересилки.

АДРЕСА: **Чарнецького 26 м. 21.**

ЧЕКОВЕ КОНТО **500.371.**

„ДАЖБОГ“

двотижневик молодих, присвячений літературним і громадським справам. Видає й редагує Богдан Кравців. Передплата до кінця 1935 р. 4 зл,, за кордоном 1 амер. доляр, піврічно 2·40; чвертьрічно 1·20. Адреса редакції й адміністрації: **Львів, Міцкевича 11.**

Читайте! Передплачуйте! Поширюйте!

ГОТОВІ Одинокий двотижневик, що пропаґує фізичну культуру, яко чинник громадянського виховання

Адреса редакції і адміністрації: Львів, вул. Руська ч. 3.

Батьку! Коли бажаєш своїй дитині добра, то запренумеруй для неї **„Діточу Бібліотеку“** яка коштує на рік лиш 5 зл.!

Дитина буде діставати щомісяця 1 книжечку!

Адреса: „ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА“. Львів. ул. Зіморовича 3.

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача, 103 Av. A, Ню-Йорк.

ЦІНА КН. 2·20 зл.

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович.
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.

Друк. З. Медицький — Тиктор, Львів, Бляхарська 9.